

Ձեռի կանչը

Բովանդակություն

Ռափայել Պատկանեան

Վարդապետարան Հայաստանի ազատութեան	3
Դավանանք Արեւմտահայ Ազատագրական Ուխտի	8

Հակոբ Պողոսեան

Ազգերը ինչո՞ւ կ'անհետին	10
Ազգային գիտակցություն	13

Արմենակ Բարսեղյան

Յեղին ձայնը	18
Տարօնականութեան ընդդիմախօսներին	21

Նիկոլ Աղբալեան

Մտածումներ ազգի եւ դավանանքի մասին	24
--	----

Հակոբ Պողոսեան

Հայ պատմութեան վերաքննութիւնը	28
-------------------------------------	----

Ս.Տէր-Քերոբեան

Լոյսը Աշտիշատէն կուգայ	33
Քաղաքական տեսութեան ներածութիւն. Պատերազմի կնճիռը ...	37

Վահան Տոտմեանց

Ի՞նչ է հարկաւոր գաղութահայութեան.....	39
---------------------------------------	----

Ներսէս Աստուածատուրեան

Հայրենակցական միութիւններու մասին	41
---	----

Ռափայել Պատկանյան Վարդապետարանի Հայաստանի Ազատութեան *

Ամօթ, յալիտենական ամօթ հայերին:

Կիսագազան սեւամորթ ստրուկը հիմնեց իւր անկախ "Լիբերիա" պետութիւնը, ու դարերով հալածուած ջիուող փողի ուժով իրեն սեփականութիւն դարձուց Պաղեստինի երկու հինգերորդ մասը, իսկ անօգ հայերը իրենց հարազատ դրախտ Հայաստանի մէջ մէկ թիզ անկախ խորշ չունին...

Հարց. Ո՞վ պիտի ազատէ Հայաստանը օտարների ձեռքէն:

Պատ. Ինքը՝ հայ ազգը պիտի ազատէ Հայաստանը օտարների ձեռքէն:

Հ. Ի՞նչ հնարքներով:

Պ. Հնարքները զանազան են, նայելով հանգամանքներին - երբեմն սեպհական զենքով, երբեմն փողով ու երբեմն օտարի օգնութեամբ:

Հ. Մի՞ թէ կարող է Հայաստանը երբեւիցէ հայերի սեպհականութիւնը դառնալ:

Պ. Այո, կարող է. անշուշտ կը դառնայ նա հայերի սեպհականութիւնը, եթէ բոլոր հայերը՝ այր ու կին, հարուստ ու աղքատ, տէր ու պատանի այնպէս բաղձան ու ձգտին Հայաստանի ազատութեան, ինչպէս քաղցածը ձգտում է հացին ու ծարաւածը՝ ջրին:

Հ. Ո՞ր երկիրը կոչվում է Հայաստան:

Պ. Հայաստան կոչվում է այն երկիրը, որն շրջապատում է Սեւան, Վան եւ Ուրմիա ծովակները, իսկ ամէնը միասին՝ Մասիս լեռները:

Հ. Ո՞վ է հայի թշնամին ու ո՞վ է նորա բարեկամը:

Պ. Հայի թշնամին նա է որ աշխատում է հայերին հեռացնել Հայաստանէն ու սուտ արհաւիրքներով վիստեցնում է նոցա այդ ազգաշէն գործում: Իսկ նորա բարեկամը նա է, որ դիրացնում է նոցա կամ իրենց աշխարհը վերադառնալու, կամ յորդորում է իւր աշխարհի մէջ հաստատուն մնալու:

Հ. Ո՞վ է իսկական հայը:

Պ. Իսկական հայը նա է, որ անկեղծ կըրձայ ու կը նպաստէ Հայաստանի անկախութեան: Մնացեալները ԱՌՄԵԱՇՔԱՆԵՐ են, այսինքն՝ ոչ միայն անպիտան հայեր, այլ եւ անպիտան մարդիկ:

Հ. Ո՞ր աշխարհի մէջ հայը կարող է երջանիկ լինել:

Պ. Հայը երջանիկ լինել կարող է միայն Հայաստանի մէջ. վասն զի նա ամէն տեղ հալածուած ու արհամարուած պանդուխտ է, եւ միայն Հայաստանի մէջ նա պատուաւոր մարդ է մարդկութեան աչքում:

Հ. Հայերը Հայաստանէն դուրս որի՞ն են նմանում:

Պ. Հայերը Հայաստանէն դուրս նմանում են օտարի տուն վարձողի, որն աշխատում է զարդարել այն տան պատերը, որից վաղ կամ ուշ դուրս պիտի ձգէ նորան օրինաւոր տանուտէրը:

Հ. Ի՞նչ վիճակի կը հանդիպին հայերը, եթէ Հայաստանը չազատեն:

Պ. Եթէ հայերը Հայաստանը չազատեն՝ նոքա շատ շուտ (գուցէ յիսուն տարիէն) բնաջինջ կը լինին աշխարհի երեսէն:

Հ. Մի՞ թէ հարստութիւնը չօգնիլ հայերին պահպանուելու օտարութեան մէջ:

Պ. Օտարութեան մէջ աղքատութիւնը անշուշտ կը մաշէ հայերին. բայց աւելի շուտ կը մաշէ հարստութիւնը:

Հ. Ի՞նչ զանազանութիւն կայ հպատակի ու ստրուկի մէջ: Հայերը օտար պետութիւնների հպատակ են, թէ՛ ստրուկ:

Պ. Հպատակ նշանակում է իւր ազգային կառուարութեան ու նորա օրէնքներին ակամայ, բռնի եւ կամ յիմարաբար հնազանդող: Հայերը ամէն օտար պետութիւնների ստրուկ են, քանզի նոցա օրէնքների յօրինելուն անմասն են եղել, եւ ամէն տեղ հայի դաւանած կրօնը ընկճուած է եւ նորա ազգային ծեսերը հալածուած ու արհամարհուած են:

Հ. Առանց վտանգի ի՞նչ ազգասիրական գործեր կարող է կատարել ամեն մի հայ մարդ:

Պ. Իւր անձը վտանգի չենթարկելով ամեն հայ մարդ կարող է եւ պարտաւոր է այս գործերը կատարելու.

- 1) Հայաստանի մէջ ունենալ (այս ամենագլխաւորն է) մէծ կամ փոքր հողային կալուած.
- 2) հայ ոգով դաստիարակել զաւակացը.
- 3) սովորեցնել նոցա զենքի գործածութիւնը.
- 4) չամուսնանալ օտարի հետ:

Հ. Որո՞նք են հայկական առաքինութիւնները:

Պ. Ամենագլխաւոր հայկական առաքինութիւնն է.

- 1) տնով-տեղով գաղթել դէպի Հայաստան.
- 2) իւր բոլոր ոյժը թափել՝ յորդորել իւր ծանոթ հայերին չուել Հայաստան.
- 3) համոզել եւ օգնել ամեն մի հայի Հայաստանի մէջ սեպհական անշարժ կալուածք եւ հող գնելու.
- 4) ջանալ Հայաստանի մէջ արուեստական եւ հողագործական դպրոցներ հիմնելու:

Հ. Որո՞նք են հայկական մոլորութիւնները:

Պ. Ամենագլխաւոր ու ազգակործան հայկական մոլորութիւնն է.

- 1) աշխարհաքաղաքացիութիւնն,
- 2) պանդխտութիւն,
- 3) անձնական շահի համար պէսպէս խարդախութիւններ, որով կտորուտւում է հայ ազգի անունը,
- 4) շահասիրական ազգասիրութիւն (կեղծի ազգասիրութիւն),
- 5) հայ մեծաւորների դէմ ըմբոստութիւն (դաւաճանութիւն, մատնութիւն) ու
- 6) օտարի հետ ամուսնութիւն:

Հ. Ի՞նչ խոսքեր հայոց լեզուէն դուրս պիտի ձգել:

Պ. Հայոց լեզուէն առմիշտ պէտք է դուրս ձգել վիատեցուցիչ, յուսահատական, ազգի վարկը ստորացնող, խորամանկութիւն (աչքակապութիւն) սերմանող խօսքերը, առածները, խրատները եւ խորհուրդները՝ "Հայը թակէ Վարդանին, թուրքը թակէ Վարդանին", "որտեղ հայ, այնտեղ վայ", "էլի հայութիւն արիւր" (այսինքն՝ դարձեալ ամենավատթար գործ գործեցիր), "հայի տունը քանդողը մեր սեւազլուխներն են", "հաստն ու բարակ մէկ զին է, վայ է բարակ մանողին", "հայերը անմիաբան են":

Հ. Առաւօտ ու գիշեր ի՞նչ աղօթք պիտի անէ հայը:

Պ. Հայը քնէն գարթնելիս, կամ քուն մտնելիս, միայն այս աղօթքը պիտի կարդայ՝ "Ով բարեգութն Աստուած, օգնէ ինձ Հայաստանը ազատելու": Դորանից աւել ոչ մի ուրիշ աղօթք հարկաւոր չէ հային:

Հ. Հայ պատանիների համալսարան մտնելը կը նպաստէ՞ հայկական նպատակներին:

Պ. Այժմ հայ պատանիների համալսարան մտնելը՝ վերաբերմամբ հայոց նպատակներին այն նշանակութիւնը ունի, ինչ նշանակութիւն որ կունենար աւագակը հենց վրադ յարձակուած բոպէին կամենայիւր սուրի ու զենքի գործարաններ շինելու: Այս մասին հայերը առ սակաւը հարիւր տարի ուշացել են:

Միւս կողմանէ 40-50 ամեայ փորձը ցույց տուաւ, որ համալսարանների տուած արդիւնքը հայ պատանիներին դոքա էին՝

- 1) դիւրին միջոց ապահով ապրուստ ճարելու ու ասպարէզ շինելու եւ
- 2) անզգալի կերպով սառչելու իւր ազգէն ու հոգով օտարանալու նորա շահերէն: Իսկ եթէ կան մի քանի իսկապէս արժանաւոր հայ համալսարանականներ, պէտք է կարծել, որ նոքա առանց համալսարան մտնելու եւս ազգի պիտանի անդամները կը լինէին, ինչպէս որ կան ազգի մէջ շատ նշանաւոր մարդիկ, որոնք երբէք համալսարան եղած չեն: Պէտք է ի նկատի ունենալ եւ այն հանգամանքը, որ այժմուայ համալսարանները եւ նոյն իսկ գիտութիւնը դարձել են բռնակալների ձեռքումը ազգէր ստրկացնելու հզօր գործիք:

Հ. Գալոց ազատուած Հայաստանի մէջ ազնուականութիւն, ժառանգական տիտղոսներ, մեծամեծ հողային կալուածատիրութիւն պիտի լինի՞ն թէ ոչ:

Պ. Այո, պիտի լինին ժառանգական տիտղոսներ, մեծամեծ հողային կալուածատիրութիւն պիտի ստանան նոքա՝ կամ նոցա ժառանգները, որոնք առաջինը կը բարձրացնեն սուրը Հայաստանի ազատութեան համար ու կամ կը (գրկուին) կենսաքերէն արեան դաշտի մէջ: Այսպիսիք (ու միայն այսպիսիք) կը կազմեն Հայաստանի բարձրագոյն ու ամենահարուստ (հողային կալուածներով) դասակարգը:

Հ. Ո՞րն է հայի նշանաբանը:

Պ. Հայի նշանաբանը այս երեք բառն է՝ "ազատութիւն կամ մահ":

Հ. Հայաստանը կարժէ՞ այդքան մեծամեծ զոհերի:

Պ. Այո, Հայաստանը կարժէ ամենամեծ զոհերի, վասն զի նորա մէջ կեցողի կենսաքի տեւողութիւնը միջին թուով է 75 տարի, Հայաստանի հողը մշակողին տալիս է մեկ ցանած սերմնահատի փոխարէն 45-60 սերմնահատ: Հայաստանի մէջ վազած աղբիւրների կէտը հանքային՝ բժշկարար ջրեր ունին. Հայաստանի դիրքը միջաշխարհային է, այսինքն Ասիայի ու Եւրոպայի սահմանագլուխներում Հայաստանի ժողովուրդն էթէ չը լինի ազգերի մէջ ամենահզօրը, գէթ նա կը լինի ամենահարուստը ու ամենաբախտաւորը: Հայաստանը հարուստ է ե՛ւ կենդանիներով, ե՛ւ բոյսերով, ե՛ւ հանքերով:

Հ. Ի՞նչ պատճառով Հայոց անկախութիւնը չորս անգամ կորաւ:

Պ. Հայերի անկախութեան չորս անգամ կորչելու պատճառները մի եւ նոյնն էին. նախ՝ Հայաստանի հողը պատկանում էր 3-400 մեծամեծների (նախարարների) եւ ոչ թէ իւր միլիոնաւոր ժողովրդին, եւ երկրորդ՝ հայերի խելքը չի կտրեց ազգային դրական օրէնքներ յօրինելու: Հայոց ազգը չունէր ո՛չ սեպհական հող եւ ո՛չ օրէնք: Նորա դրացի տէրութիւններին շատ դիրքին էր ընկճել մի ազգ, որ գրկուած էր ե՛ւ իրավունքէ, ե՛ւ սեպհականութիւնէ. իսկ հայ ազգի համար օտարների լուծը ոչինչով աւելի ծանր ու դառն չէր, քան թէ համազգի նախարարների լուծը:

Հ. Ո՞րը աւելի արեան եւ փողի զոհ է պահանջում հայերից - թշնամու հետ պատերա՞զմը, թե այժմուայ խաղաղ ստրկական վիճակը:

Պ. Այն ստոր, արտասուելի, անգոսնելի վիճակը, ուր կան այժմ հայերը, աւելի արեան եւ փողի (նիւթական) զոհ է պահանջում հայերից, քան թէ դէմ առ դէմ պատերազմը սինլքոր թաթարների, քիւրտերի ու չերքեզների հետ. տարին ու տարենական հազարաւոր հայեր են մորթուում եւ միլիոնների փող եւ ապրանք են կողոպտուում, յափշտակուում, գողացուում, փչացուում անպաշտպան, փոքրոզի հայերից:

Հ. Ո՞վ պիտի բարձրացնէ ազատութեան դրօշակը եւ սուրը:

Պ. Դրօշակը պիտի բարձրացնէ հայ վարդապետը. իսկ սուրը բոլոր հայ պատանեկութիւնը, երիտասարդութիւնը եւ տղամարդիկ, 16 տարեկանից բռնած մինչեւ 45 տարեկանը:

Հ. Ի՞նչ փողով ձեռք պիտի բերուին զէնք, պարէն, զգեստ ու այլ ռազմամթերք:

Պ. Կանխիկ վաճառուած Հայաստանի մէջի բոլոր անշարժ կալուածքի գնոյ փողով, այն կալուածքի, որ այժմ ապօրինի կերպով տիրապետել են բարբարոս օտարազգիք: Իսկ ով կը հրաժարուի կանխիկ վճարելու Հայաստանի գինը, նա առ միշտ գրկուած կլինի Հայաստանցի-հայ (այսինքն՝ ազատ հայ) կոչումէ:

Հ. Ո՞վ պիտի ընտրուի Հայաստանի կառավարիչը:

Պ. Հայաստանի կառավարիչը կընտրուի նա, որին զինաւորեալ հայ գունդը կը ճանաչէ ամենախոհեմը, ամենաքաջը ու ամենաազնիւր:

Հ. Ի՞նչ է նշանակում յաղթիլ եւ ի՞նչ յաղթուիլ:

Պ. Յաղթիլ նշանակում է թշնամիի առջեւ անվախ գնալ եւ միննելէ չը սարսափիլ. յաղթուիլ նշանակում է պատերազմի դաշտումը սրտի մէջ երկիւղ տաճել: Անվախը (քաջը) վախկոտին միշտ կը յաղթէ:

Հ. Հայի ազգային յատկանիշները որո՞նք պիտի լինին:

Պ. Հայի ազգային յատկանիշները պիտի լինին հայոց լեզուն եւ Հայաստանը ազատուած տեսնելու փափագը:

Հ. Ո՞րն է հայ ազգի կրօնը:

Պ. Հայի ազգային կրօնն է հաստատուն հաւատը, որ Հայաստանը պիտի ազատուի օտարի լծէն: Ով այս բանին հաւատում է, նա՛ է ուղղափառ հայադաւանը:

Հ. Ապա ի՞նչ են նշանակում՝ Լուսաւորչադաւան, պապական կամ կաթոլիկ ու լիթերական կոչումները:

Պ. Դոքա մարդկային կրքերի եւ կոշտ տգիտութեան ստեղծած ու այժմ հնացած գաղափարներ են, որոնք մեծապէս վնասեցին ու այժմ եւս վնասում են հայ ազգին:

Հ. Ճշմարի՞տ է, որ ասում են, թէ ազգը ստրկութենէ ազատելու համար մեծամեծ վտանգների պիտի ենթարկուել ու ահագին փող պիտի վատնել:

Պ. Այո, շատ ճիշտ է: Եթէ ազատողը երկու-երեք հոգի լինին, վտանգը շատ մեծ է ու կորուստը անխուսափելի, գոհերն էլ մարդկային ուժէն վեր. բայց եթէ ամբողջ ազգը մասնակցէ՝ այն ժամանակ եւ վտանգը եւ գոհողութիւնը յայն աստիճան կթեթեւանան, որ ամէն մի անհատին գրեթէ անզգալի կերելին:

Հ. Ո՞վ պիտի միաւորէ հայերին այդ մեծ գործի համար:

Պ. Ընդհանուր վտանգը մոտալուտ կորստին: Դորա համար ամէն մի հայի վրայ սուրբ պարտք կա միմեանց պատմելու, հասկացնելու, որ եթէ նոցա վաղօրոք չազատեն Հայաստանը՝ օտար ազգերը բնաջինջ կանեն հայոց լեզուն եւ հայկական եկեղեցին, ու այնուհետեւ հայը ինքն ըստ ինքեան կանհետանայ աշխարհիս երեսէն. այն ժամանակ ամէն գերդաստանի հայ կիմանայ, որ լաւ է նորա մի որդին ծառայէ իր ազգին, քան թէ իւր ամբողջ ընտանիքը ոչնչանայ. ու լաւ է իւր հարստութեան մի փոքրիկ մասը ընծայուի իւր ազգի օգտին, քան թէ իւր բոլոր գանձը օտարի սեպհականութիւնը դառնայ:

Հ. Ի՞նչ են նշանակում այն գեղեցիկ արտօնութիւնները, որն ժամանակից ժամանակ առատ ձեռքով շնորհում են օտար պետութիւնները հայոց ազգին:

Պ. Այն արտօնութիւնները, որ օտար պետութիւնները շնորհում են հայերին, նման են թակարդի մէջ դրած այն համով կերին, որով երեխայք բռնում են միամիտ թռչուններին: Այդպիսի արտօնութիւններով ամայացաւ Հայաստանը իւր բնիկ ժողովրդէն ու պարզամիտ հայերը հասան այս օրուայ ցաւալի թշուառ վիճակին:

Հ. Հայերի ոտքի ելնելը բռնութեան դեմ իրաւացի՞ գործ է, թե՞ ապօրինի:

Պ. Հայերի ոտքի ելնելը Հայաստանի ազատութեան համար իրաւացի գործ է թէ՛ քրիստոնեական եւ թէ՛ քաղաքական օրինաց կողմանէ, ու աշխարհիս երեսի ամէն լուսաւորեալ ու ազնիւ մարդոց գովասանքը կշարժէ:

Հ. Ուրեմն հայերը իրաւունք ունի՞ն գէնքի զօրութիւնով ազատել իրենց հայրենիքը:

Պ. Հայերը Հայաստանը գէնքի զօրութիւնով ազատելու համար ոչ միայն ունեն իրաւունք, այլ եւ ամէն մի հայի վրայ սուրբ պարտք կա այդ սխրալի գործը կատարելու, ինչպէս որ ամէն հարազատ որդի լիակատար իրաւունք ունի իւր հօր ու նախնիների ժառանգութիւնը ստանալու եւ մեծ յանցանք է իւր որդուոց ու յետորդների առջեւ, եթէ նա այդ ժառանգութիւնն հրաժարուի. կամ կամաւ-, կամ յիմարութեամբ ու կամ փոքրոգիութեամբ:

Հ. Ո՞ր կերթան հոգիները այն մարդոց, որոնք կմեռնին ճակատի մէջ:

Պ. Աւետարանի խօսքերի հիմանց վրայ, ճակատի (ազգային պատերազմի) մէջ մեռնողի հոգին, ի շարս սրբոց, անշուշտ կերթայ երկնից արքայութիւն, վասն զի այդպիսին կեանքէն գրկուել է ի սէր եւ ի պաշտպանութիւն իւր նեղեալ մերձաւորներին. նորա անունը կլինի նահատակ եւ նորա յիշատակը սուրբ եկեղեցին կտօնէ մինչեւ աշխարհի կատարածը (վերջը: ծանօթ. խմբ.):

Հ. Հրացանի ամէ՞ն գնդակը դիպչում է ու ամէ՞ն խոցուածը մեռնում է:

Պ. Վիճակագրական ամենաճիշտ հաշիւներէն երեւում է, որ հրացանի տասը հազար գնդակէն մինն է դիպչում մարդուս եւ 38 խոցուածներէն մինն է միայն մեռնում:

Հ. Պատերազմի դաշտում խոցուած հոգեվարը չի՞ տանջուում:

Պ. Ամենափորձառու բժիշկները հաստատում են, որ կակուղ անկողնի մէջ մեռնելը հազարապատիկ աւելի դժուար է, քան թէ պատերազմի դաշտում. իսկ գէնքի պատճառած մահը մահերի մէջ ամենաթեթեւն է:

Հ. Հնար կա՞ պատերազմի դաշտում մահից ազատուելու:

Պ. Այո կա, ու մի հատիկ հնար է այդ: Եթէ չէս ուզում թշնամին քեզ սպանէ, դու ինքդ շտապէ նորան սպանելու: Ուր վտանգը շատ մեծ է ու անխուսափելի՝ համարձակ վազէ նորա առջեւ, եւ վստահ եղիր, որ վտանգը ինքը կփախչի քեզանից: Այս փորձուած երեւոյթ է: Թշնամիի առջեւ փախչելը երկու վատ հետեւանք ունի. մեկ որ՝ փախչողը անպատճառ կը սպանուի եւ երկրորդ - դա ակներեւ կորստի կը մատնէ իւր հաւատարիմ զինակից ընկերին:

Հ. Հայերը ե՞րբ ոտքի պիտի բարձրանան:

Պ. Երբոր մեծամեծ ազգերի մեջ սկսուի կենաց ու մահուան պատերազմը:

Հ. Իսկ մինչեւ այն ժամանակ ի՞նչ պիտի անեն հայերը:

Պ. Այս Վարդապետարանը իմաստասիրեն ու նորա բովանդակութիւնը սրբութեամբ կատարեն:

Հ. Հայի կալուածական հարստութիւնը օտար աշխարհի մեջ ի՞նչ է:

Պ. Հայի կալուածական հարստութիւնը օտար աշխարհի մեջ ստրկի աներեւոյթ, բայց ամենապինդ շղթան է, որով կաշկանդուած են նորա ձեռքերը եւ ոտքերը:

Հ. Ի՞նչ են այն պատուանունները, տիտղոսները, աստիճանները, պատուանշանները ու վկայաթղթերը, որ ունեն հայերը օտար պետութեանց մեջ:

Պ. Այն պատուանունները, տիտղոսները, աստիճանները, պատուանշանները ու վկայաթղթերը, որ ստացել են հայերը օտար պետութիւններէ՝ ստրկութեան գլխագիրներ են՝ ի տրիտուր իրենց կորցրած ազատութեան ու հայրենիքէն ուրացութեան:

Հ. Ե՞րբ օտարազգիք կդադարին, ինչպէս որ այժմ, արհամարհիլ, ատիլ ու հալածիլ հայերին եւ ե՞րբ կսկսեն, հակառակ դորա, յարգիլ նոցա:

Պ. Երբ հայերը ազատեն իրենց օտարի լծէն. բայց այդ չեղած նոքա մինչեւ իրենց բնաջինջ լինելը, կմնան արհամարհուած, ատած, անուանարկ, հալածուած ու գարշելի արարածներ օտարի աչքում, աւելի ստոր, քան թէ ջիւղները, ցիգանները, փարիաները:

*- "Վարդապետարան"-ը գրվել է 1883թ.-ին: Առանձին տետրակով՝ որոշ փոփոխություններով եւ առանց հեղինակի անվան հիշատակության, 1889թ.-ին լույս է ընծայվել Մկրտիչ Փորթուգալյանի կողմից: - ԽՄԲ.

Դավանանք Արեւմտահայ Ազատագրական Ուխտի *

Ա - Կհավատանք ու կդավանենք մեկ Աստված՝ Յեղն Արմեններու:

Կդավանենք զԱյն ամեն բանն վեր:

Ամեն բան Անոր համար, եւ ոչինչ Անկէ նախընտիր:

Մեր կրոնն է՝ Հարությունը Արմեններուն, որ կմերժեցեցեալային որեւէ նվաստություն եւ կպահանջեցեալային հարգանք՝

հավասար որեւէ ազգի:

Չենք հավատար անշահախնդրությանը որեւէ ուժի:

Մեր ուժն է միայն մեզ անդավաճան:

Բ - Մեկ է մեր ցեղասպան թշնամին՝ Թուրքը:

Նա է պարտական մեր միլիոններով նահատակներու

արյունին: Իսկ Արեւմտահայությունը՝ պահանջատերը:

Նա է բռնատերը Թրքահայ հողերուն, իսկ Թրքահայությունը՝

պահանջատերը:

Մեկ է մեր դատը-Թրքահայ դատը:

Մեկ է անոր տերը-հայրենավտար Թրքահայությունը:

Դատ՝ ծով արյունին եւ մեկ միլիոն հայրենավտար

Թրքահայերու հողերուն:

Մեր արյունը թափեցավ, մեր հողերը ավերվեցան

Թուրքիայի սահմաններուն մեջ: Մեր Հայրենիքն էլ այդ

սահմանների մեջն է:

Գերեզմանոց է այն, բայց մեր Հայրենիքն է: Եվ մեր ուխտն է

վերականգնել զԱյն, գեղեցիկ ու հավասար բոլոր

հայրենիքներուն:

Գ - Կհավատանք ու կդավանենք միությունը մեր Յեղին:

Կհարգենք Արմենյան նոր ոգիով՝ այդ միության ցեղատիպ

բոլոր ուժերն ու հաստատությունները, որոնք քառասուն

դարեր հավաքաբար ապրեցուցին մեր Յեղը: Եվ իբրեւ

հավաստիք՝ կմերժենք որեւէ հավակնություն, որ իրեն

կվերագրե Ազգին գոյությունը ու կժպրհի (վատաբար

կհանդգնի-խմբ.) տերը լինել Ազգին, փոխանակ լինելու Անոր

հավատարիմ ծառան:

Կճանաչենք ամեն մեկը իր տեղը, ու կմերժենք որեւէ մեկի

ամեն տեղ լինելու հավակնությունը:

Առաջինի մեջ կդավանենք ճշմարիտ միաբանությունը,

որովհետեւ վերջինի մեջ գտած ենք խարդախ անմիությունը:

Մեկ է մեր տեղն ու դերը, ըստ կոչումի, երբեք գերիվեր ու

գերազանց որեւէ ուրիշի տեղն ու դերն: Մեկ քարը, շիտակ

տեղը, Ազգային տաճարին մեջ:

Ամեն մեկը իր տեղը, եւ միայն իր տեղը: Ահա մեր նոր

դրությունը ճշմարիտ միության:

Կմերժենք Ազգը մենք լինել, որովհետեւ կդավանենք, որ մեր

Յեղը "մենք"-երով ապրեցավ քառասուն դարեր, եւ

անմիությունն սկսավ, երբ մեկ "մենք" հավակնեցավ լինել

բոլոր "մենք"-երը:

Կդավանենք Արմենյան ոգին բոլորին մեջ: Եվ ամբողջի

ներդաշնակության միջոցով՝ կդավանենք մասնիկը-մենք

մեզ- միայն մեր ճշտված տեղով՝ Թուրքին դեմ, միայն մեկ

դերով՝ պայքարի մեկ գործիք հայրենապահանջ

Թրքահայության ձեռքին մեջ:

* - Արմ. Ազատագրական Ուխտի մասին տե՛ս Մ.Լալայան "Ցեղակրոն և Տարոնական շարժումները ...", Երևան 1997 թ.

Ազգերը Ինչո՞ւ Կ'անհետին

(Հատված Հակոբ Պողոսյանի

"Ներածություն հայ հոգեբանության" գրքից՝
տպագրված Կահիրեում, 1958 թ.-ին)

Ազգի մը քայքայման ու անհետացման պատճառները այնչափ բարդ ու բազմատեսակ են՝ որ անոնց բոլորին ուրոյն ուսումնասիրութիւնը մեր նպատակէն դուրս է: Պիտի ջանանք միայն այդ պատճառներուն մի քանին մատնանիշ ընել:

ա) Ազգերու փճացման պատճառներէն առաջինը այն է, որ յաճախ անոնք այնչափ մասնայատուկ ցեղային յատկանիշներու ծնունդ (specialization of the racial characteristics) կուտան որ էթե որեւէ պատճառով միջավայրը փոփոխութիւններ կրէ, այն ատեն անոնք միջավայրի այս փոփոխութեանց չկրնալով յարմարիլ՝ փճանալու կը դատապարտուին: Երկրաբանութիւնը ցոյց կուտայ, որ Պրոնոսօրըս (Brontosaurus), Տիփլոտոգըս (Diplodocus) եւ Սթեկոսօրըսի (Stegosaurus) նման վիթխարի եւ սակայն դանդաղ ու խոտակեր մողեգասեռ կենդանիներ՝ իրենց միջավայրին մէջ տեղի ունեցող փոփոխութեանց չկրցան դիմանալ, եւ պզտիկ սակայն խելացի, ճարպիկ ու մսակեր կենդանիներու որս դարձան:

Նոյնը պատահած է թէ՛ անհատներու եւ թէ՛ ազգերու, որոնք այնչափ ծայրայեղօրէն զարգացուցած են այս կամ այն մասնայատկութիւնները՝ որ միջավայրի մէջ տեղի ունեցող փոփոխութեան չեն կրցած դիմանալ: Թասանիա կղզիին բնակիչները Անգլեացիներու տիրապետութիւնով փճացան, եւ Ամերիկայի բնիկ Հնդիկներէն շատերը՝ Ամերիկացիներուն երեւումովը անհետացան: Իսկ միւսներն ալ փճանալու վրայ են:

Արդ, կեանքի ու յառաջադիմութեան օրէնքը այն է, որ դանդաղ, անյարմար, խոտակեր եւ մտային զարգացմամբ ստորին կենդանիներն ու ազգերը տեղի կուտան ճարպիկ, յարմարող, մսակեր ու մտային զարգացումով բարձր եղողներուն:

Միջավայրի փոփոխութիւններուն մասին խօսելու ատեն հարկաւ չենք կրնար չիշել կլիմայական փոփոխութիւնները, ինչպէս տաքութիւնն ու ցրտութիւնը, օդն ու հովերը, կերակուրի շատութիւնն ու քիչութիւնը, երաշտութիւնն ու անձրեւոտ եղանակները, երկրաբանական յեղաշրջումները, ինչպէս երկրաշարժներն ու հրաբուխները, եւ աստեղաբանական փոփոխութիւններն ու ներգործութիւնները, որոնք թէ՛ բուսական ու կենդանական եւ թէ՛ մարդկային կեանքի զարգացման ու անհետացման վրայ ահագին ազդեցութիւն կ'ընեն: Նոյնպէս պատմական եւ նախապատմական բազմաթիւ շարժումներ, մարդկային հոսանքներ ու գաղթումներ, միջավայրի կրած այս փոփոխութիւններուն արդիւնքն են: Ուր որ կեանքը միջավայրի այս վերիվայրումներուն ինքզինքը կրցած է յարմարցնել՝ ապրած է, իսկ ուր չէ կրցած յարմարիլ՝ փճացած ու անհետացած է:

բ) Ազգերու փճացման պատճառներէն մէկն ալ անոնց տնտեսական վիճակն է: Անհատները, ինչպէս եւ ազգերը, փճացման դատապարտուած են, երբ անոնց տնտեսական վիճակը վատթար է: Այդ պայմաններուն տակ անլուր ու անձայն կոտորած մը տեղի կ'ունենայ: Կ'ըսուի թէ միայն Հնդկաստանի մէջ ամէն իրիկուն հարիւր միլիոն ժողովուրդ առանց կերակուրի անկողին կ'երթայ: Ոչ միայն հոն, այլ նաեւ քաղաքակիրթ ու լուսաւորեալ երկիրներուն մէջ ալ անօթի եւ անսնունդ մարդոց վիճակը պարզապէս զարհուրելի է: Քաղաքակիրթ կոչուած եւրոպական ազգեր աշխարհի չորս կողմը գաղութներ հաստատած՝ եւ անոնց առեւտրական անխիղճ շահագործումներուն պատճառով թէ՛ արեւելքի, թէ՛ Ափրիկէի եւ թէ՛ օվկիանոսի կղզիներու տգէտ ու անմեղ ժողովուրդները տնտեսական սուր անձկութեան մը մատնուած են: Այս ժողովուրդները անկարող ըլլալով իրենք զիրենք յարմարցնել խորամանկ, անխիղճ ու անգութ եւրոպացիներուն "օրինական" կողոպտումներովը ստեղծած միջավայրին՝ դատապարտուած են անհետանալու:

գ) Ազգերու փճացման ուրիշ պատճառ մըն ալ անոնց սեռային վատասերումն է: Յաճախ կը պատահի, որ ազգի մը անդամները իրենք իրենց մէջ չափազանց մօտաւոր խնամութեամբ կ'ամուսնանան, եւ մի քանի սերունդ յետոյ անոնց կենսունակութիւնը տկարանալով՝ փոխանակ առոյգ ու կայտառ մանուկներ յառաջ բերելու, տկարակազմ, գունատ ու ախտավարակ սերունդ մը կ'արտադրեն:

Հայերուս մէջ ամուսնութեան ատեն եօթը պորտ համրելու կարգադրութիւնը սքանչելի սովորութիւն մըն է, որ մեր նախահայրերը իբրեւ իրենց դարաւոր փորձառութեանց արդիւնք օրէնքի վերածած են: Լոմպրոգոյի, Մաքս Նորտաուի եւ Կէլթընի պէս ժառանգութեան օրէնքին մասին խուզարկութիւններ կատարող մեծ գիտուններն ալ եզրակացութեան կը յանգին, թէ մօտիկ ազգականներու մէջ կատարուած ամուսնութիւնները գրեթէ միշտ ախտավարակ սերունդի մը ծնունդ կուտան: Եւրոպական արքունի ընտանիքներէն շատերը, այնչափ երկար ատենէ ի վեր իրարու հետ

կ'ամուսնանան՝ որ այլևս անոնցմէ առհասարակ վտիտ, նիհար եւ ախտաժէտ սերունդ մը յառաջ կուգայ: Այս է իրողութիւնը ոչ միայն մարդկային սեռին համար, այլ նաեւ կենդանական աշխարհին համար ալ: Կենդանաբաններ մեզի կը հաւաստեն, թէ երոպական գոմէշը, որ այժմ Լիթուանիա եւ Կովկասի մէկ մասին մէջ կը տեսնուի դարերով ինքն իր մէջ սերնդագործելով, գրեթէ անհետանալու վրայ է:

Մեռային վատասերման ուրիշ մէկ պատճառն ալ կարգ մը ըմպելիներն են, որոնք յաճախ սաղմնաբջիջին (germ-plasm) կազմին կ'ազդեն եւ ախտաժէտ ու խաթարեալ սերունդի մը ծնունդ կուտան: Ասոնցմէ զատ ներքին մոլութիւններ, հեշտասիրութիւններ, կերուխումներ ու զեխութիւններ, ցոփութիւններ, սեռային վատասերման աղբիւրներն են, որոնք ցեղին արիւնը կը թունաւորեն եւ վերջ ի վերջոյ զայն փճացման կ'առաջնորդեն: Մեռային վատասերման ուրիշ պատճառ մըն ալ, ինչպէս կը պնդեն շատ մը կենսաբաններ, ազնիւ ցեղի մը ստորին ցեղի մը հետ խառնուիլն է: Յաճախ գիտուններու մէջ խնդիր եղած է, թէ ի՞նչ էր պատճառը, որ Հին Յոյներն ու Հին Հռոմէացիները այդչափ բարձր քաղաքակրթութեան մը ծնունդ տալէն ետք մէկէն անյայտացան: Այս հարցումին ի պատասխան ըսուած է, թէ անոնց անյայտացման բուն պատճառը, այդ ազնիւ ու ազատ ազգերուն ստորին գերի ցեղերու հետ խառնուիլն էր: Կոպինո (Gobinau) անհետացող բազմաթիւ ցեղերու վրայ կատարած ուսումնասիրութիւններէն այն եզրակացութեան կը յանգի, որ անոնք անհետացած են այսպիսի արիւնախառնութեան պատճառաւ: Եւ ապա Գերման ազգին անդրադառնալով կը պնդէ, թէ Գերմանացիները ազնիւ եւ մաքուր արիւն ունին, եւ այս է պատճառը՝ անոնց կենսունակութեան, մտային կարողութեան եւ յառաջդիմութեան:

Ասիկա թէեւ կենսաբանական իրողութիւն մըն է, եւ սակայն մեզի կը թուի, թէ Կոպինոյի պէս խորհող գիտուններէն շատերը իրենց տեսութիւնները ծայրայեղութեան կը տանին: Հին Յոյներու եւ Հին Հռոմէացիներու փճացման մէջ արեւան խառնուրդը խիստ զգալի գործոն մը կրնայ եղած ըլլալ, բայց ատիկա ամբողջ իրականութիւնը չի բացատրեր: Արդ. պէտք է խնդրին մօտենալ համադրական վերլուծողական տեսակետէն եւ ազգերու անհետացման պատճառ դարձող բոլոր գործոններուն լոյսին տակ ուսումնասիրել զայն եւ ըստ այնմ եզրակացութեան մը յանգիլ:

Հայերուն պարծանքը եղած է այն, թէ դարաւոր հալածանքներու եւ տառապանքներու ընթացքին՝ մինչ ուրիշ շատ մը ցեղեր իրենց գոյութիւնը կորսնցուցած են, իրենք դեռ կ'ապրին. անոնք այս իրողութիւնը ամէն բանէ առաջ կը պարտին իրենց ազնիւ արեւան: Թուրքն ալ այս իրողութեան վերահաս ըլլալով էր, որ իր անարգ ու վատ արիւնը ազնուացնելու համար հայ ցեղին հետ ամուսնանալու եւ խառնուելու ամէն միջոց որոնեց, եւ այսօրուան գեղեցիկ Թուրքին երակներուն մէջ Հայու ազնիւ արիւնը կը հոսի: Աւա՛ղ, որ այս իրողութիւնը տակաւին շատերու կողմէ լաւ ըմբռնուած չէ:

Անհրաժեշտ է, որ ապագայ ազգին վերաշինութեան ու ազնուացման աշխատող թէ՛ ազգային իշխանութիւններ եւ թէ՛ հասարակական պատասխանատու առաջնորդներ այս խնդիրին վրայ լուրջ ուշադրութիւն դարձնեն:

դ) Ազգի մը բնաջնջման ուրիշ մէկ ազդակն ալ զաւակագործութեան պակասն է: Հոլովոյթի օրէնքին համեմատ կեանքը որչափ բարձրանայ եւ ազնուանայ, այնչափ սակաւաթիւ սերունդ յառաջ կը բերէ՝ մէկ ծնունդով, եւ յոյութեան ինչպէս նաեւ նորածին սերունդի աճման եւ զարգացման ժամանակամիջոցը կ'երկարի: Կենսաբան ստորին մակարդակի վրայ գտնուող կենդանիները, ինչպէս շունը, խոզը, կատուն եւ այլն մէկ ծնունդով մէկէ աւելի ձագեր կ'արտադրեն, մինչդեռ մարդկային սեռը մէկ հատ եւ հազարապիտան երկու հատ եւ կամ աւելի կը ծնի: Խնդիրը այս անկիւնէն դիտելով՝ շան մը եւ կամ կատուի մը մի քանի ձագերուն փճացումը իր ցեղին համար մեծ կորուստ մը չէ, սակայն մարդկային սեռին համար խնդիրը բաւական կը տարբերի: Անյարմար միջավայր մը, դէպք մը եւ կամ ուրիշ որեւէ միջոց մը՝ որ կ'արգիլէ զաւակագործութիւնը ցեղին փճացումը կը փութացնէ:

Ձաւակագործութեան արգելք հանդիսացող եւ հետեւաբար ազգի մը բնաջնջման սատարող պատճառները բազմազան են. անոնցմէ մի քանին միայն հոս կը յիշենք անցողակի կերպով:

Ձաւակագործութեան արգելք հանդիսացող առաջին պատճառը, ինչպէս կը հաստատեն կենսաբաններ, սաղմնաբջիջին (germ-plasm) ըստ բաւականին բաժնուելու անկարողութիւնն է: Ինչպէս վերը յիշուեցաւ՝ հեշտասիրութիւն, ներքնամուսնութիւն (inbreeding), գիջութիւն եւ այլ ներքին մոլութիւններ սաղմնաբջիջին վրայ իրենց վատասերիչ ազդեցութիւնները կը ձգեն ու անկարելի կը դարձնեն անոր բաժանումը, որ պայմանն է սերնդագործութեան:

Ձաւակագործութեան արգելք հանդիսացող պատճառ մըն ալ ամլութիւնն է, որ մի քանի պարագաներու տակ երեւան կուգայ, ինչպէս նախ արական թէ՛ իգական սեռային գործարաններուն ի ծնէ անբնականոնութիւնը, երկրորդ՝ այլեւայլ հիւանդութիւններու եւ անբնական գործածութիւններու միջոցաւ սեռային գործարաններուն ախտաւորումը կամ տկարացումը. երրորդ՝ կերուխումը,

զելությունը եւ քաղաքակրթութեան մեղկ ու վատասերիչ ազդեցութիւնը: Ասոնք յառաջ կը բերեն ամլութիւն, որ իր կարգին ցեղը կ'առաջնորդէ փճացման:

Դժբախտաբար արդի քաղաքակրթութիւնը իր արտաքնապէս փայլուն եւ շլացուցիչ երեւոյթին տակ՝ կը ծածկէ կարգ մը հրէշութիւններ, ինչպէս սեռային անբարոյականութիւն, գաւակագործութիւնէ խորշում, սաղմնասպանութիւն, մինչեւ իսկ մանկասպանութիւն, ամուրի կեանք մը վարելու անբնականոն հակում եւ խառնագնաց (promiscuous) ցովութիւն, ատոնց ամենքն ալ ցեղին վատասերման եւ անհետացման պատճառ կը դառնան:

Ամերիկայի փառքն ու պարծանքը եղող Եանգլիները գաւակագործութեան պակասէն փճանալու վտանգին մէջ կը գտնուին: Հին Հռոմէական կայսրութեան քայքայման ու տապալման ամենէն կարեւոր պատճառներէն մէկն ալ ընտանեկան սրբութեանց պղծագործումը եւ գաւակագործութեան պակասն էր:

Թրքական հալածանքներն ու ջարդերը հայ ցեղին համար կարծուածէն շատ աւելի սուղի նստած են:

Հայորդիներ իրենց տունն ու տեղը ձգելով գաղթած են հեռաւոր երկիրներ: Ասոր վնասը սա եղած է, որ հայրենիքը դատարկուի իր գաւակներէն, որոնց ընտանիքները մատնուած են ոչ միայն թշուառութեան, այլ եւ անգաւակութեան, եւ իրենք ալ քիչ բացառութեամբ այդ օտար երկիրներու բիրազան փորձութիւններէն խաբուած ու ախտաւորուած են:

ե) Ազգերու փճացման պատճառներէն մէկն ալ նոյնինքն քաղաքակրթութիւնն է: Մարդաբանութիւնը ցոյց կուտայ որ այն ցեղերը, որոնք տակաւին նախնական վիճակի մէջ կը գտնուին եւ բնութեան հետ սերտ շփման մէջ են, անոնք աւելի կենսունակ եւ տոկուն են, սակայն անոնք երբ քաղաքակրթութիւն՝ այն ատեն անոնց կենսունակութիւնն ու տոկունութիւնը ահագին համեմատութեամբ կը նուազի:

Քաղաքակրթութեան մեղկ ազդեցութիւնները, քաղաքի նստուկ ու միօրինակ կեանքը, զելությունները, անմաքուր օդն ու ջուրը, ապառոջ բնակարանները, վատասերիչ այլազան փորձանքները մարդ կ'այլասերեն:

Քաղաքակիրթ երկիրներու ժողովուրդներ ընդհանրապէս արդի գործարանական կեանքի ստիպումներուն տակ մարմինին տարբեր մասերն ու ջիղերը կը գործածեն ու կը զարգացնեն, մինչ մարդուն դարերու ընթացքին բիրազան գործոններու շնորհիւ զարգացուցած զօրաւոր ջիղերը անգործութեան կը դատապարտուին:

զ) Ազգերու փճացման ազդակներէն ալ մէկն զօրաւորին տիրապետութիւնն է տկարին վրայ, ինչ որ ծանօթ է "իրաւունքը զօրաւորինն է" ասացուածով: Մարդս ամենէն անգույթ արարածն է:

Բռնապետներ այս կամ այն ձեւին տակ հպատակ ազգերուն յառաջդիմութիւնն ու զարգացումը սահմանափակած են եւ զանոնք ուղղակի եւ կամ անուղղակի միջոցներով կեղեքած, հալածած ու ջարդած են: Քանանու բազմաթիւ ցեղերը Հին Հրեաներուն կողմէ հուրի ու սուրի մատնուեցան, Թասմանիոյ բնիկները Անգլիոյ տիրապետութեամբ անձայն կերպով անհետացան, Հրեաներ Փոլոնիոյ մէջ կը հալածուին ու կը ջարդուին, եւ Հայեր բարբարոս պետութիւններու եւ ի մասնաւորի թրքական անարգ կառավարութեան կողմէ հալածուած, կեղեքուած եւ ջարդուած են: Հետեւանքը այն եղած է, որ այն հալածուող ժողովուրդները կ'ամ ուղղակի ջարդերու միջոցով փճացուած են, եւ կ'ամ ալ հալածանքներու առջեւ չկրնալով դիմանալ՝ արտագաղթելու ստիպուած են:

Ազգային Գիտակցություն

Ընկերային հոգեբանությունը մեզ կուսուցանե, թե զանգաձային շարժման ամենէն նպաստաւոր հիմքը բնագոյններու ոգին է. վասնզի գատ-գատ գիտակցություններու միաւորման եւ ամբողջացման պայմանները առաւելապէս հոս է, որ երեւան կուգան: Այդ հիմքին ամենահարագատ կերպով մօտ է ազգային զգացումը: Այդ պատճառով ալ այդ զգացումը յաճախ յենարան հանդիսացած է ամենախոր եւ տարերային թելադրանքներու, որոնք միացուցած եւ բազմացուցած են ժողովուրդները՝ զանոնք մղելով յամառ եւ երկարատեւ պայքարներու: Էական նշանակութիւն չունի այն պարագան, թէ այդ բաղխումները առաջադիմական են, թէ՞ ոչ կամ թէ ի՞նչ եղած է ատոնց արդիւնքը: Էականը այն է, որ այդ կոչումներուն մէջ արտայայտուած է նիւթական եւ հոգեկան վիթխարի ոյժ՝ բղխած ազգային կենդանի զգացումէն: Այս զգացումի զօրութենականութիւնն է, որ ժողովուրդները կը մղէ դէպի վերածնունդը, յաղթանակը: Նոյն այդ զգացումի տկարացումն է, որ կը նախապատրաստէ անոնց անկումը, պարտությունը:

Նոր ժամանակը վերստին առաջին գծի վրայ դրաւ ազգայնական գաղափարը: Ըլլայ կեանքի ընդհանուր կազմաւուծման առաջընթացը, որ վախ կը պատճառէ ոչ միայն անջատ անհատներուն, այլեւ ժողովուրդներուն, ըլլայ կեանքը հաստատուն հիմքի վրայ կառուցելու պահանջը, որ զգալի է հակառակ բոլոր հակասություններու եւ անջատողական ոյժերու - այսօր կը մղէն ժողովուրդները վերադառնալու ազգային գաղափարին, ասոր մէջ փնտռելով ելք մը՝ դժարություններէն եւ միջոց մը՝ հակասությունները յաղթահարելու: Չկայ աւելի հաստատուն եւ ապահով յենակէտ այն լծակի համար, որով կուգի կատարել անցեալի աւերներու դարմանումը եւ ապագայի ճանապարհին բացումը, քան ազգային գիտակցութիւնը: Զուտ ընկերային յեղափոխություններն անգամ, որոնց մէջ կարծէք թէ ազգային պարագան դէր չի խաղար- այս, անգամ նման յեղափոխությունները, վերջին հաշուով կը դեկավարին ոչ թէ յանուն վարդապետութեան մը. այլ յանուն կեանքի կազմակերպութեան, որու պահանջը կառաջադրուի ազգային հաւաքականութեան կողմէ: Ատոր համար պատմությունը չի ճանչնար որեւէ ընկերային յեղափոխութիւն, որ վերջնական յաղթանակ տարած ըլլայ ազգային գաղափարի վրայ եւ որ վերջ ի վերջոյ հպատակած չըլլայ նոյն այդ գաղափարին: Այս տեսակէտով ամենաթարմ օրինակը ռուս ընկերային յեղափոխությունն է, որու ազգայնացումը դանդաղօրէն, բայց ապահով կերպով առաջ կընթանայ:

Որչափ ալ ռուսական եւ գերմանական յեղափոխութեանց մղիչ ոյժերը տարբեր ըլլան՝ անոնց հետապնդած վերջնական նպատակը միեւնոյնն է - հին անհատականութեան յաղթահարումը՝ նոր հաւաքականութեամբ: Հաւաքականութիւնը, սակայն, անգամ մը ստեղծած՝ չի կրնար թէ հոս թէ հոն չամբապնդուէ ազգային ոգիի ձեւով, եթէ այդ ժողովուրդները կուգեն ստեղծագործել:

Քանի դեռ մարդոց երակներուն մէջ արիւն կը հոսի եւ այդ արիւնը կը պարունակէ ցեղային տարր, քանի դեռ աշխարհի վրայ արեւ կայ եւ անիկա հաւասարապէս չի տաքցներ բոլորին, քանի դեռ ժողովուրդներու հոգէ ֆիզիքական առանձնայատկությունները կան, եւ անոնց ոյժերը, զարգացման եւ մտածման չափանիշները կը տարբերին, քանի դեռ այդ ժողովուրդները տարբեր լեզուներ կը խօսին եւ անհամահասարօրէն կը տեսնեն ու կ'ապրին երկինքն ու երկիրը, քանի դեռ անոնք իրենց գիտակցութեան խորքին մէջ պատմական տարբեր յիշողություններ ունին՝ այնքան ատեն, որչափ ալ ընկերային վարդապետությունները ճգնին զանոնք իրարու մօտեցնել, անոնց անցեալը պիտի բաժնէ զանոնք իրարմէ եւ ազգային զգացումն ու սկզբունքը պիտի չկորսի:

Մեր ժողովուրդի նոր վերածնունդն ալ կը հիմնուի նոյն սկզբունքի վրայ: Մենք ալ կը խօսինք ազգային միութեան, ազգային լուսաւորութեան, ազգային մշակոյթի, ազգային պետութեան մասին եւ ջանքեր կը թափենք արթնցնելու ժողովուրդի հոգեկան ոյժը, անոր ստեղծագործ աշխատանքի կամքը եւ ազգային գիտակցութիւնը: Մեր ջանքերը, սակայն, արդիւնաւոր եւ գործունէութիւնը նպատակայարմար ըլլալու համար, պէտք է նախ բացատրենք ազգային գիտակցութեան էությունը, անոր հոգեբանական եւ բարոյական բովանդակությունը:

Ազգային գիտակցութիւնը յարատեւ քանակութիւն մը չէ: Իր զարգացման ընթացքին անիկա կանցնի քանի մը փուլերէ, որոնք շատ կը յիշեցնեն անհատական զարգացման աստիճանները: Անհատը կը գիտակցի իր գոյությունը իբր առանձին բան զինքը շրջապատող աշխարհէն, որ կը պարփակէ նաեւ ուրիշ անհատականություններ: Այս է "եւ" ին նախնական բովանդակությունը: Աւելի ուշ անիկա կը գիտակցի իր անհատական առանձնայատկությունները, որոնցմով կը զանազանուի ուրիշ անհատներէ. հոս էականը կը դառնայ ինքնարժէք անհատականությունը: Վերջապէս այս անհատականությունը կը կազմակերպի իբր գեղակերտ միություն, ուր հոգեկան ընդունակությունները լիովին ներդաշնակուած են, իսկ հոգեւոր արժէքները ստորադասուած են աշխարհայեցողութեան մը: Հոս գիտակցուած անհատականությունը կը վերածուի անձնաւորութեան:

Ամեն անհատ չի հասնիր զարգացման այս աստիճանին: Ազգային գիտակցութեան տարրական ձևեր կը համապատասխանէ առաջին փուլին: Անիկա ունի բնագոյական եւ անբանական բնոյթ եւ անտողակիօրէն կը վերածի, այսպէս ըսած, ազգային զգացումի: Քանի դեռ ժողովուրդը նահապետական վիճակի մէջ է եւ իր գոյութեան հետ իր բնատրոյթինը, սովորութիւնները անպաճոյճ կերպով կարտայայտէ՝ անոր ազգային գիտակցութիւնը դեռ բաւական հեռու է այս զգացումէն: Ան ունի իր մտածելակերպը եւ զգացումը, իր ոճը, նիւթական եւ հոգեկան բոլոր արտայայտութեանց մէջ, բայց դեռ չունի այս ոճի եւ կերպի գիտակցութիւնը: Ասոր փոխարէն ան ունի լոկ զգացում մը՝ իր ցեղին հանդէպ, չնայած որ կապրի կենցաղային իր ոճով՝ տակաւին չի գիտեր, թէ ինչի մէջ կը կայանայ անոր էութիւնը, ո՛չ ալ կը գիտակցի թէ ի՞նչ բանի է պէտք ստիկա: Հոս ինքնապահպանումի ձգտումները նախատեսալ եւ գոծոն չեն, այլ աւելի շատ կրատրական ընդդիմութիւն մը, տեսակ մը առհասարակ մղումն կայ: Հոս, կարծես ժողովուրդը կը զգայ, որ իր ոգին միասնական կենցաղավարութեան մէջ է, որուն էթէ դաւաճանէ՝ դաւաճանած կըլլայ իր "հաւատք" ին:

Ազգային զգացումը արդիւնք է հաւաքականութեան, որմէ դուրս անջատ անհատին մէջ ան չի կրնար երեւան գալ: Ազգային զգացումը կը բղիսի ժողովուրդի ազգակցութենէն, տոհմային կապէն, հայրենիքի աշխարհագրական եւ կլիմայական պայմաններէն, անոր լեզուի ոգիէն, աշխատանքի բնոյթէն, դաւանութենէն, սովորութիւններէն, կարճ, անոր կեանքի ընդհանուր պայմաններէն: Հոգեւոր այս հաւաքականութեան ամենահարազատ բովանդակութիւնը ազգային զգացումն է: Դա է ամենատեսարտ կապը հասարակութեան տարրերու եւ ասոնց անջատ-անջատ գիտակցութիւններու միջեւ: Ազգային զգացումը կը հանդիսանայ ժողովուրդի ամենախոր եւ ամենատեսական ոյժը:

Աւելի մեծ հետաքրքրութիւն կը ներկայացնէ ազգային գիտակցութեան զարգացման երկրորդ փուլը: Մինչդեռ առաջին փուլը կը կազմէ այս գիտակցութեան միամիտ, պարզունակ ձևեր, երկրորդը՝ կը ներկայացնէ անոր քննադատական ձևեր: Հոս ալ ազգային գիտակցութիւնը կը հիմնուի ազգային զգացումի վրայ, բայց հոգեբանական կառուցածքը բոլորովին տարբեր է: Անիկա լոկ զգացում եւ բնագոյ չէ, այլ բաւական բարդ, բազմամասն գաղափար: Ազգային առանձնայատկութիւնները այլեւս գիտակցած են, հոս հասած ենք այլեւս ազգային անհատականութեան գաղափարին: Այս եւ ուրիշ ժողովուրդներու անհատականութեանց միջեւ բոլոր անջրպետները ստեղծած են:

Առանձնայատկութեանց պահպանումը գործոն եւ գիտակցած բնոյթ ստացած է. հոս բոլոր ստեղծագործ ջանքերու եւ ժողովուրդի զարգացման հիմքը ցեղն է: Ազգային գիտակցութեան մասին խօսելու պարագային՝ ընդհանրապէս նկատի կ'առնենք գիտակցութեան քննադատական ձևեր: Այդ պատճառաւ ալ աւելի մանրամասնօրէն կ'անց պիտի առնենք անոր վրայ:

Քննադատական ազգային գիտակցութեան բովանդակութեան մէջ առաջին գծի վրայ ի յայտ կուգայ ժողովուրդի հագեւոր միութեան գաղափարը: Այս միութեան ակերը բազմաթիւ են, հոս մենք պիտի յիշենք միայն կարեւորագոյնները:

Ամենախորին եւ ամենահիմնական աղբիւրը արեւան ազգականութիւնն է, այսինքն՝ միատեսակ ցեղային ծագումը: Երբեմն ազգային միութեան գաղափարը կապւած էր գերազանցապէս ծագումին: Աւելի յետոյ, սակայն, կենսաբանական այս ըմբոնումը տեղի տուաւ հոգեկանին եւ հազիւ այսօր, մանաւանդ Գերմանիոյ մէջ, անիկա վերստին ստացաւ իր հին նշանակութիւնը: Ըստ էութեան, որքան ալ հոգեկան կապերը եւ յարաբերութիւնները մարդկային հասարակութեան համար կարեւոր ըլլան՝ արեւան ազգականութիւնն է, որ հիմնական նշանակութիւն ունի ազգային հաւաքականութեան եւ ազգային գիտակցութեան համար: Անկէ կախում ունին ժողովուրդի խառնածքը, հոգե ֆիզիքական հակադրեցութեան բնոյթը, անոր կրատրականութիւնը կամ ներգործութիւնը, անոր տոկունութեան եւ գիտակցութեան աստիճանաչափը, գննողական կարողութիւնը եւ այլն:

Ճիշդ է, կան ժողովուրդներ, որոնք տարբեր ցեղային բաղկացութիւն ունենալով հանդերձ՝ զօրաւորապէս կարտայայտեն ազգային գիտակցութիւնը, ասիկա կը ցուցանէ, թէ արեւան ազգականութիւնը միակ ազգակը չէ, որմէ կախում ունի այս գիտակցութիւնը, ասիկա սակայն, չի կրնար ծառայել իբր հակաապացոյց ընդդէմ արեւան ազգականութեան, որ կը կազմէ ազգային գիտակցութեան կենսաբանական հիմքը:

Ֆիզիքական ուրիշ ազգակ մը, որմէ կախում ունի ազգի մը հոգեկան միութիւնը հայրենի երկիրն է, աշխարհագրական ընդհանուր պայմաններն են - կլիման, տեսարանները, դաշտավայրերը, լեռները, ջրերը: Ռուսաստանի կլիմայական պայմաններու ընդարձակ վերլուծումներով կը բացատրուին ռուս ժողովուրդի նկարագրի ծայրայեղութիւնները, անոր հակումը դէպի ջանասիրութիւնը եւ միաժամանակ դէպի անտոկունութիւնը: Անգլիոյ խոնաւ եւ մառախլապատ կլիմայով, որ տպաւորութիւնները անյստակ եւ անգոյն կընէ, կը բացատրուի անգլիացիներու ձեւի եւ գոյնի զգացողութեան պակասը: Ռուսաստանի անծայրածիր տափաստաններով կը բացատրուի ռուս հոգիի ընդարձակութիւնը, անոր հակումը կրօնականութեան եւ խորհրդապաշտութեան:

Ազգային միութեան գաղափարը կը պայմանաւորի նաեւ լեզուի ընդհանրականութեամբ: Հոս ալ կրնանք օրինակներ ցոյց տալ, որոնք կարծէք կը հակասեն վերի տեսակետին - օրինակ, Միացեալ Նահանգներ, Զւիցերիա, նախկին Աւստրեւիոնգար կայսրութիւնը: Բայց հոս, լեզուի դերը այս ժողովուրդներու հոգեկան միութեան տեսակետով, կը կայանայ միայն պաշտօնական լեզուն սովորելու ձգտումին մէջ, քանի որ ան պարտադրական է կեանքի եւ բանակի մէջ: Հոն, ուր ժողովուրդները կը գործածեն մէկէ աւելի լեզուներ եւ կը մնան իրենց տոհմային գանազանութիւններով՝ ազգային միութեան գիտակցութիւնը շատ կը դժվարանայ: Լեզուի նոյնութիւնը, անոր գործածութիւնը իբր ընդհանրացման միջոց, անուղղակի կերպով, հոգեկան բոլոր արժէքները կը յանձնէ ժողովուրդին: Առաջին պարագային լեզուն ժողովուրդի գիտակցութեան վրայ կազդէ մեքենայական կապով, երկրորդ պարագային՝ առանձնայատուկ արժէքով եւ ուրոյն գեղեցկութեամբ: Թէ առաջին եւ թէ երկրորդ պարագաներուն լեզուն ամենէն շատ կազդէ ազգային ոգիի յատկանշական յուզումներով, իր զգացողական եւ արտաքին երանգով, կլիմայի եւ հայրենի տեսարաններու արտացոլումով եւ մտքի ու գաղափարներու բովանդակութեամբ, ուր պարփակուած են անցեալ սերունդներու, մեր նախահայրերու եւ հայրերու դարաւոր կեանքի փորձառութիւնները:

Ժողովուրդի մը հոգեւոր միութիւնը կախում ունի նաեւ անոր ընդհանուր պատմութենէն: Ինչպէս նոյնատեսակ վերապրումները անջատ անձնաւորութիւններ իրարու կը մօտեցնէ՝ այդպէս ալ պատմական ընդհանուր դէպքերը հոգեպէս իրարու կը կապէ ազգակիցները: Պատմական ընդհանուր փորձառութիւնը միատեսակօրէն կը մշակէ անջատ գիտակցութիւնները եւ գանօք նոյնատեսակ յարաբերութեան մէջ կը դնէ աշխարհի եւ կեանքի հանդէպ: Այսպէս, սերունդներու վրայ կազդէն ոչ միայն անոնց անձնական վերապրումները, այլ եւ անցեալի պատմութիւնը եւ պատմական արժանութիւնները: Ժողովուրդի պատմական յիշողութիւններն են, որ անցեալը կը կապեն ներկային՝ յանձնելով ապագային:

Ազգային գիտակցութեան, ժողովուրդի մը հոգեւոր միութեան համար էական գործօն է եւ կրօնը: Կար ժամանակ, որ կրօնի նշանակութիւնը շատ աւելի մեծ էր, որովհետեւ ան իր մէջ կամփոփէր ժողովուրդի հոգեւոր բովանդակութեան ամբողջութիւնը - իմացական-պարունային բոլոր այն ոգորումները, որոնք այսօր անջատօրէն կարտայայտին իմաստասիրութեան, գեղարւեստի եւ գիտութեան մէջ:

Վերոյիշեալ ազգակները որպէս ժողովուրդի հոգեկան միութեան տարրեր՝ իրենց արտացոլումն ունեցած են անոր կենցաղավարութեան, բարոյական եւ կրօնական զգացումի, գեղարւեստի, իմաստասիրութեան, ընկերային եւ քաղաքական կեանքի, երգ ու երաժշտութեան, կարճ՝ բովանդակ ստեղծագործութեան մէջ: Ահա թէ ինչու՝ ազգային գիտակցութեան քննադատական ձեւը կենթադրէ ոչ միայն ազգային ոգիի եւ ասոր բոլոր առանձնայատկութիւններու գիտակցումը, այլեւ անոնց պահպանումի եւ մշակումի կամքը՝ որպէս օրգանական զարգացման հիմք, ոգիէն դէպի ազգը, ներսէն, էութենէն դէպի դուրսը, դրսերէնոյթը: Այսպիսի զարգացումն է միայն ստեղծագործական եւ առողջ: Մարդկութեան ընդհանրութեան գաղափարը, որու կրողը հանդիսացաւ աշխարհաքաղաքացիութիւնը, չունի զարգացման հիմք: Բաղդատամբ ազգային ֆիզիքական եւ հոգեկան բնիմաստ եւ իւրարժէք ընդհանրութեան՝ աշխարհաքաղաքացիութիւնը կը մնայ վերացական գաղափար մը: Այս գաղափարը չի կրնար ջնջել ազգային զգացումի կենսաբանական հիմքը, ոչ ալ ազգային ոգիէն դատարկել այն բովանդակութիւնը, որ դիզուած է դարերու փորձառութիւններով եւ պատմական ճակատագրի նոյնութեամբ: Աշխարհաքաղաքացիական միութիւնը ստեղծուած է մտայնօրէն. ան մտացածին է եւ ոչ թէ գոյզացական, ուստի եւ չի կրնար հանդիսանալ ստեղծագործական ազգակ, որովհետեւ ստեղծագործութիւնը կենթադրէ բնա-հոգեբանական որակ մը, այո, սուբստանցիէլ ոյժ մը եւ ոչ լոկ գաղափարական ընդհանրութեան ըմբռնում մը: Պատահականութիւն չէ, որ գրական, գեղարւեստական թէ այլ կարգի ամեն կարեւոր ստեղծագործութիւն, միշտ ալ ազգային եղած է: Ազգային գիտակցութեան աւելի բարձր ձեւը ժողովուրդի անհատականութեան գաղափարն է, անոր ինքնարժէքութեան զգացումը: Ինչպէս որ անջատ մարդը աստիճանական զարգացումով կը յանգի այն հասկացողութեան, թէ ինքն առանձնայատկութիւններ ունի, որոնցով կը տարբերի ուրիշ անհատներէ եւ որոնք կը սահմանեն իր ինքնարժողութիւնը, այդպէս ալ ոգիի արթնութեան եւ մշակեալ ըմբռնումներու տէր ժողովուրդները ունին ազգային գիտակցութիւնը՝ իրենց անփոխարինելիութեան, անկրկնելիութեան: Եւ ճիշդ ազգի մը ինքնարժէքութիւնը սահմանող այդ առանձնայատկութիւններն են, որոնք իբր ընդունակութիւն-արժէքներ ի պահ կը դրսի մարդկութեան ընդհանուր գանձարանին մէջ՝ որպէս տուեալ ազգի բաժինը: Ի հարկէ ազգային ամէն ընդունակութիւն չունի իր մեծ նշանակութիւնը եւ չի կրնար սահմանել ինքնարժէքութեան գիտակցութիւնը: Ինչպէս անհատը

բնագրաբար կը զգայ, որ միայն ինքն ունի արժանաւոր այն ընդունակութիւնները, որոնցմէ հասարակութիւնը շահ ունի, այդպէս ալ ազգը ինքը կը զգայ ու կը գնահատէ այն, ինչ որ կը շեշտէ իր արժանիքը եւ կը գրաւէ ուրիշ ժողովուրդներու ուշադրութիւնը: Ասկէ առաջ կու գայ բարոյական բնոյթագծի ինքնարժեքութեան գիտակցութիւնը: Այս գիտակցութիւնը իր մէջ կը պարփակէ ինքնայարգանքի զգացումը, առանց որու բարոյական չկայ: Միայն ինքնայարգանքի զգացում ունեցողը մաքուր կը պահէ իր խիղճը եւ չի գործեր ասոր հակասող քայլեր. նմանը միայն կրնայ ուրիշներէն յարգանք սպասել: Այսպիսով՝ ազգային ինքնարժեքութեան զգացումը կը դադարի գուտ ցեղային-հոգեբանական գաղափար ըլլալէ եւ կը վերածի բարոյական որակի: Աւելորդ է բացատրել, թէ ի՞նչ մեծ նշանակութիւն կունենայ բարոյական նման բովանդակութեամբ ազգային գիտակցութիւնը՝ ազգի մը ներքին կեանքի եւ անոր միջազգային յարաբերութիւններու տեսակէտով:

Ազգային ինքնարժեքութեան, որով եւ ինքնայարգանքի զգացումը կենթադրէ ազգային անկախութեան պահանջ: Այս անկախութիւնը նոյնպէս ազգային գիտակցութեան բաղկացուցիչ մէկ մասն է: Բաղկացուցիչ այն իմաստով, որ ազգային առողջ գիտակցութիւնը միշտ ի յայտ կուգայ որպէս հոգեբանական եւ բարոյական պայման նւաճումի կամ ազգային հոգեւոր թէ քաղաքական անկախութեան պահպանման: Պէտք չէ, ի հարկէ, մտածել, թէ անկախութեան ձգտումը կը յենի բացառաբար ինքնարժեքութեան գիտակցութեան եւ ինքնայարգանքի զգացումի վրայ: Այս վերջինները աւելի յենարաններ են անկախութեան ձգտումի, որ աւելի խոր կերպով արմատացած է ինքնապահպանումի բնագոյի մէջ: Այդ պատճառով ալ ժողովուրդի մը ինքնարժեքութեան զգացումի տկարացումը, անոր անտարբերութիւնը՝ անկախութեան պրոբլեմի հանդէպ կամ անոր հակումը իր անկախութիւնը մասամբ կամ ամբողջութեամբ զոհելու՝ հիւանդութեան կամ այլատեսակի նշան է: Միեւնոյն պատճառով պատմական որեւէ ցնցում, որ կասկածել կը մղէ ենթակային՝ սեփական ոյժերու վրայ կամ յուսալքում յառաջ կը բերէ - նման ցնցումներու պատճառած ապրումները կը հարւածեն ազգային գոյութեան կենսաբանական ջիղը:

Ինչպէս անհատի, նոյնպէս եւ ժողովուրդներու համար ինքնապահպանման ձգտումը ոչ միայն բնական մղում է, այլեւ բարոյական պահանջ: Իւրաքանչիւր ազգ, շնորհիւ իր անհատականութեան, ունի իր առանձնայատուկ պատմա-մշակութային առաքելութիւնը եւ ոչ մէկը կը գտնուի "Աստուծոյ ճանապարհին", որ կուզէ ժխտել միւսի ինքնարժեքութեան եւ ինքնայայտնութեան իրաւունքը: Աւելին. ինչպէս անջատ մարդը՝ իր կեանքի մէջ նպատակի մը կրնայ հասնիլ իր ազգակիցներու օժանդակութեամբ, այդպէս ալ ժողովուրդը մը կրնայ պատմական իր առաքելութիւնը իրականացնել ուրիշ ժողովուրդներու աշխատակցութեամբ - աշխատակցութեամբ, բայց ոչ հպատակեցումով, գերումով: Այս տեսակէտով ժողովուրդներու փրկութիւնը եւ իղէպական դրացիութիւնը հնարաւոր է միայն այն ատեն, երբ կապահովի անոնցմէ իւրաքանչիւրի, որով՝ բոլորի ազգային անհատականութիւնը, երբ կը վերացին անոնց պատմական զարգացման ճանապարհին ինկած խոչընդոտները: Բսկականապէս լուսաւորեալ ազգային զգացումը կը բովանդակէ այս իղէպը: Ազգային գիտակցութեան երրորդ հիմնական բաղկացուցիչ տարրը անջատ ազգակիցներու համերաշխութիւնն է: Հասարակութեան մը պատկանելու համար ամեն բանէ առաջ անհրաժեշտ է համերաշխութեան զգացումը: Ասիկա հիմնական նշանակութիւն ունի ազգային ընդհանրական կեանքի բարոյական բովանդակութեան տեսակէտով, եւ ասով է, որ կը չափենք ժողովուրդի մը բարոյականը, անոր հասարակական կարգապահութիւնը: Ազգային համերաշխութեան գաղափարը կենթադրէ անհատի փաստացի ենթարկումը՝ հաւաքական ընդհանրութեան: Սերտ կապ կայ անհատի եւ ժողովրդի ճակատագրի միջեւ: Մասնաւորապէս աղէտներու ժամանակ այս ճակատագիրը միեւնոյնն է բոլորի համար: Վերջին հաշուով՝ անհատի ապահովութիւնը, բարիքը, չարիքը, արարքներու արդարացումը, յաջողութիւնը, ձախողանքը կախում ունի ժողովուրդի բարոյական վիճակէն, կարծիքէն, վերաբերումէն, դատաստանէն: Անհատը այն ատեն միայն իրաւունք ունի հակասութեան մէջ գտնուիլ հասարակութեան հետ, երբ բարքերու շօշափելի անկում կայ եւ հասարակութիւնը դէպի գոյութեան աւելի բարձր ձեւ մը մղելու պահանջ: Նման պարագաներուն հոգեւոր մեկուսացումը ողբերգական բնոյթ կը ստանայ եւ անյեղաշրջելի ժողովուրդի հետ կը խորտակի նաեւ անհատը: Հոս ալ ազդու է կապը ճակատագիրներու միջեւ: Այդ կապը ամենապարզ կերպով կը զգացուի, երբ անհատը կը կտրուի իր միջավայրէն եւ ինքզինքը կը գտնուի օտար ազգային ընդհանրութեան մէջ: Հոս եւս հոգեւոր մեկուսացումը ողբերգական բնոյթ կը ստանայ: Գաղթականի, տարագրի, մանաւանդ պանդուխտի հոգեբանութիւնը շատ հրահանգիչ է այս ուղղութեամբ:

Անհատի ենթարկումը՝ ժողովուրդի ընդհանրութեան, կը գիտակցուի ազգային համերաշխութեան գաղափարով: Այս գաղափարը կը բովանդակուի ազգային գիտակցութեան մէջ եւ կը վերածուի ժողովրդական գործօն կամքի: Ազգային գիտակցութեամբ է, որ քաղաքացիները մասնաւորապէս վտանգի ատեն կը մղուին բարոյական ոյժերու պրկումին, անձնփրաբար նետուելով պատերազմի

կրակին մէջ: Հոս՝ անհատը կը զգայ ազգային ինքնարժէքութեան ծառայելու, պահակելու իր դերը - դեր մը, որ կը զօրացնէ հաւաքական ճակատագրի գիտակցութիւնը եւ կը շեշտէ միութեան զգացումը: Բարոյական ոյժերու լարումի շնորհիւ է, որ ռազմիկները յատկապէս զգայուն են ամեն կարգի աններդաշնակութեանց եւ անիրաւութիւններու հանդէպ, ուստի թիկունքը պարտաւոր է բարոյապէս միշտ արթուն գտնուի՝ գիտակցելով, որ իր կեցածքը վճռական ազդեցութիւն ունի ճակատ գտնուող ռազմիկներու տրամադրութեան, որով եւ պայքարի ելքի վրայ: Այսպէս՝ պատմական որեւէ յաջողութեան հիմքը ազգային գիտակցութեամբ պայմանաւորուած համերաշխութեան կամքն է: Անջատ անհատի համար ժողովուրդի ընդհանրութիւնը "անուղղակի առարկայ" է: Անոր եւ ընդհանրութեան միջեւ յարաբերութիւնները "շարժառիթներ" են, որոնք կը սահմանեն անոր "ընկերային ընթացք"ը, կենցաղակերպը, աշխարհայեացքը: Բարոյական իրաշունչ այս մթնոլորտը չի կրնար ստեղծուիլ համամարդկային որեւէ ընդհանրութեան կողմէ: Բարոյական գիտակցութեան համար, ըստ ինքեան, սահման չկայ, բայց գործնական կեանքի մէջ անոր ստացած արտայայտութիւններուն համար մասնաւոր նշանակութիւն ունի ժողովուրդի ընդհանրութիւնը: Բարոյական ամեն արժէքի եւ գործի չափանիշը ազգային խղճմտանքն է: "Մարդկութիւն"ը, հակառակ ժողովուրդներու միջեւ գոյութիւն ունեցող նիւթական եւ հոգեկան կապերու, կը շարունակէ մնալ տրամաբանական վերացականութիւն մը կամ լաւագոյն պարագային հեռաւոր, անծայրածիր նպատակ մը, որ անհատի գործնական կեանքի համար էական նշանակութիւն չունի: Անհատը սեփական իր ժողովուրդի մէջ միայն ունի խստօրէն որոշուած իր տեղը եւ հոս է, որ ան միշտ կանգ կառնէ ընտանեկան, հասարակական, պետական կեանքէն բխած բարոյական պարզ ու որոշ խնդիրներու առջեւ: Ազգային ընդհանրութիւնը, անհատի հետ ունեցած կենդանի իր յարաբերութիւններով, կը հսկէ ասոր բարոյական ընթացքի վրայ, մարդկութիւնը, սակայն, չի կրնար անհատին պարտադրել նման անուղղակի ենթակայութիւն կամ մօտէն հսկել անոր բարոյական ընթացքին: Ազգային համերաշխութեան զգացումը իր բովանդակած բարոյական պարտականութիւններով երեւան կուգայ որպէս լաւագոյն հիմքը հասարակական եւ պետական կեանքի: Եթէ պետութեան մը մէջ քաղաքացիները իրենց փոխադարձ յարաբերութիւնները, ինչպէս նաեւ իրենց դիրքը հանդէպ պետութեան, պայմանաւորելին միայն այն բաներով, որ օրէնքները կը թելադրեն եւ եթէ բացի այդ օրէնքներէն չունենային բարոյական ուրիշ հակակշիռներ կամ չխանդավառուէին իրենց գործերով եւ նպատակներով - նման պարագային չէր կրնար գոյութիւն ունենալ որեւէ պետութիւն: Այսպէս՝ ազգային գիտակցութիւնը ոչ միայն կենսաբանական եւ ցեղային արտայայտութիւն է, այլեւ բարոյական ոյժ, որ անընդհատօրէն պետք է մշակուի, եթէ ժողովուրդ մը կուզէ զարգանալ եւ ամրապնդուիլ: Առանց ազգային գիտակցութեան՝ արժէք եւ զօրութեանականութիւն չունի որեւէ պետութիւն կամ օրէնք. առանց ատոր ժողովուրդը կը տկարանայ, կը կազմալուծուի եւ ժամանակի ընթացքին՝ պատմականօրէն կը մեռնի: Ազգային գիտակցութեան մշակումը հաւաքական եւ անհատական բարոյականի տեւական գործը պիտի ըլլայ: Եւ ճիշդ ատոր մէջ է ազգային դաստիարակութեան իմաստը: Ազգային դաստիարակութիւնը չի կայանար միայն ազգային ոճի եւ ձեւի մշակման, այլեւ անհատի ընկերային զգացումի եւ բարոյական գիտակցութեան դարբնումի մէջ: Որովհետեւ անհատներու յարաբերութիւններու եւ գործերու բնոյթով է, որ ժողովուրդի ընդհանրութիւնը կը դիմագծուի, կը կառուցուի եւ կամրապնդուի որպէս բարոյական անձնաւորութիւն: Պատմութիւնը կուսուցանէ, որ դարագլխի մը հիմնաքարին վրայ, ուր հոգեւոր մեծ ցնցումի մը հետեւանքով կը շեշտուի ազգային գիտակցութիւնը, ծնունդ կառնեն ժողովուրդի մը մեծ ներկայացուցիչները: Նման անձնաւորութիւններն են նոյն ժողովուրդի հարագատ ղեկավարները, անոնց ոյժն ու հմայքն են, որ կը գրաւեն ժողովուրդի սիրտը, միտքը եւ կամքը, որովհետեւ ատոնց խօսքերը պատգամներ են՝ բղխած ուղղակի ազգային գիտակցութեան հողէն: Ասիկա կը նշանակէ, որ ժողովրդական վարիչներ, ղեկավար մտաւորականներ ստեղծելու ճամբան ազգային դաստիարակութեան, ազգային գիտակցութեան պահպանման, հասնող սերունդներու բարոյական վերանորոգման ճամբան է:

"ՏԱՐՕՆԻ ԱՐԾԻՒ",
ՄՈՖԻԱ 1939 թ., թիվ 9-10

Ա. Բարսեղյան * Ցեղին Ձայնը

Ասկէ տասը տարի առաջ՝ գրեթէ ո՛չ ոք կը խօսէր ցեղի ու ցեղայինի մասին: Այս բառերը կը յիշատակուէին այն ատեն միայն, երբ կը քննուէր ժամանակակից մեծ ժողովուրդներու եւ ազգերու անցեալը, եւ կամ քաղաքակրթութեան ազդեցութենէն հեռու մնացած, Ասիայի ու Ափրիկէի խորերը նախնական կենցաղ մը վարող մարդկային խմբաւորումներու կեանքը:

Դեռ աւելին: Նախորդ տասնամեակներու ընթացքին ցեղն ու ցեղայինը կարծէք թէ կը նկատուէին առհամարհելի քանակութիւններ, որոնք մարդկային պատմութեան նախնական շրջանները միայն կը յիշեցնէին:

Դարերը հիմնովին փոխեր էին մարդկային հաւաքականութիւններու կեանքը՝ ծաւալի թէ բովանդակութեան տեսակէտէն: Հաղորդակցութեան միջոցներու աստիճանական դիւրացումը, տնտեսական կեանքի յարաճուն բարգաւաճումը, քաղաքական մեծ միաւորներու կազմութիւնը, քաղաքակրթութեան զարգացումն ու տարածումը, գիտութեանց եւ արուեստներու ընդհանրացումը մեծապէս դիւրացուցեր էին նախնական խմբաւորումներու փոխյարաբերութիւններն ու հետզհետէ սերտ կապերու հաստատումը:

Այս ուղղութեամբ թերեւս մեծագոյն դերը կատարած են կրօնները, որոնք ներքին կապ մը ստեղծած են հարիւրաւոր ու հազարաւոր մղոններ իրարմէ հեռու ապրող խմբաւորումներու միջեւ:

Մասնաւորաբար քրիստոնէութիւնը հսկայական դեր կատարած է՝ մարդկութեան մէկ կարեւոր մասը մէկ ընդհանուր յայտարարի բերելու տեսակէտէն:

Եւ այսպէս, դարերու ընթացքին ու անզգալիօրէն, ցեղերու խառնուրդներէն ծնունդ առած են աւելի մեծ հաւաքականութիւններ,-ժողովուրդներ, ազգեր ու պետութիւններ, աշխարհիկ թէ կրօնական:

Նախ միջցեղային եւ ապա միջազգային ըմբռնումներն ու ձգտումները, որոնց յաջորդեցին այդ գետիններու վրայ գործող կազմակերպութիւնները, աւելի ընդլայնեցին միատեսակ ընկերային կեանք ապրող հաւաքականութեան սահմանները:

Եւ որովհետեւ այս բոլորը իրենց հետ բերին մեծամեծ յարմարութիւններ ու առաւելութիւններ, մարդիկ չնկատեցին անգամ թէ ատոնց գուզնթաց տկարացան կամ կորսուեցան կարգ մը հին արժէքներ, որոնք ճակատագրական նշանակութիւն ունին մանաւանդ տկար ազգերու համար:

Դէպի այդ հին արժէքները դիմելու փորձեր եղած են ա՛յն ատեն միայն, երբ ժողովուրդ մը կամ անոր առաջնորդները նախզգացած են վերահաս վտանգ մը:

Վերջին տասնամեակի ընթացքին եւս մենք ականատես ենք նման քայլերու: Մասնաւորաբար աչքի կը զարնեն ֆաշիստ Իտալիայի եւ նացիստ Գերմանիայի օրինակները:

Մուսոլինիի եւ Հիթլեր այնպէս կարծեցին, որ իրենց երկիրները միջազգայնութեան սիրոյն չափէն աւելի զիջումներ կատարեցին ու փափաքեցան կանգնեցնել այդ ընթացքը:

Այս երկու շարժումներն ալ ազգայինին դառնալով չբաւականացան, այլ իրենց աչքերը դարձուցին ցեղային արժէքներուն: Մուսոլինիի մտատիպարն է հին Հռոմայեցին, իսկ Հիթլերինը՝ հիւսիսային Գերմանը, որոնց մէջ կը տեսնեն իրենց ցեղային նախատիպարը, մարմնական թէ հոգեկան յատկութիւններու տեսակէտէն:

Դա՛րձ դէպի ցեղային արժէքները,-ահա՛՛ էութիւնը վերջին տասնամեակին նակտելի շարժումին, որ անշուշտ կ'ունենայ իր բարերար նշանակութիւնը, եթէ ծայրայեղութիւններու չտարուի:

Եթէ ցեղային գիտակցութիւնը վերջին տասնամեակին արթնցած է Իտալիայի եւ Գերմանիայի նման մեծ երկիրներու մէջ, որոնց ժողովուրդները գրկուած ըլլալու ապրումներ ունեցած են, որքա՛ն աւելի խոր պիտի զգացուի ցեղային արժէքներու ոգեկոչումը մեզի նման փոքր ու ցրուած ժողովուրդի մը համար, որ դարեր շարունակ ենթարկուած է նմանը չտեսնուած գրկանքներու եւ այժմ ալ կ'ապրի այլազան ցեղերու եւ ազգերու խառնարան եղող շրջաններու մէջ:

Որպէսզի որոշ ըլլայ թէ ի՛նչ պիտի հասկնանք ցեղային արժէքներ ըսելով, անհրաժեշտ է պարզել թէ՛ ի՛նչ է առհասարակ ցեղ ըսուածը եւ որո՞նք են մեր ցեղը յատկանշող արժէքները:

Ցեղը մեծ ընտանիք մըն է, որուն ամէն մէկ անդամը նոյն արիւնը կը կրէ իր երակներուն մէջ, հարազատ է միւսին եւ պատրաստ է իր անձը գոհելու անոր կեանքին ու պատիւին համար:

Իւրաքանչիւր ցեղ ունի իր ուրոյն լեզուն, կրօնը, սովորութիւնները, նիստ ու կացը, մէկ խօսքով իր ուրոյն ըմբռնումները կեանքի, պատիւի եւ ապրելակերպի մասին: Ասոնք ժամանակի ընթացքին

դարձած են իրեն համար սրբություններ, որոնց անաղարտ պահպանումին նախանձախնդիր է ամեն մեկ անհատ:

Իւրաքանչիւր ցեղ ունի իր ուրոյն հաւաքական կեանքը, որուն չի կրնար միջամտել ուրիշ որեւէ խմբաւորում: Ուրիշ խօսքով, ամեն մեկ ցեղ կ'ուզէ ազատօրէն ապրիլ իր հասկցած ձեւով եւ իր այս ազատութիւնը կը ջանայ պահել ամեն գինով:

Յեղը, ուրեմն, այժմու աւելի կամ նուազ բազմամարդ ու ցրուած ժողովուրդներու նախնական կորիզն է, որ ունի իր սահմանափակ անդամներու թիւը եւ տարածութեամբ շատ փոքր բնակավայրը:

Իր այս ձեւի կենցաղային հետեւանքով, ամեն մեկ ցեղ ունի որոշ յատկանիշներ, մարմնական թէ հոգեկան, որոնց հարազատ ու անխառն պահպանումը միայն կ'երաշխաւորէ ցեղին տեւականացումը:

Այսպիսով, ցեղը չի ճանչնար ընկերային որեւէ տարբերութիւն, որ բաժնէ իր անդամները իրարմէ:

Յեղին մէջ չկան հարուստներ ու աղքատներ, տիրող ու հպատակող դասակարգեր, այս կամ այն դաւանանքին պատկանող յարանուանութիւններ: Ուրիշ խօսքով, ցեղը հնարաւոր հաւասարութեան իրականացումն է ընկերային կեանքի մէջ:

Իւրաքանչիւր ցեղի անդամներուն կեանքի գրեթէ նոյնութեան հետեւանքով առաջացած սերտ կապը եւ անձնագոհութեան ոգին կը կազմեն ցեղին ուժը, որ միաժամանակ կը հանդիսանայ իր պայքարի ու ինքնապաշտպանութեան անսպառ աղբիւրը: Ասոր համար է որ ցեղը վերապահութիւն ունի օտարներուն հանդէպ եւ կը ջանայ մօտենալ իրեն նմանող տարրերու միայն, եթէ անհրաժեշտ դառնայ շփումը:

Բնական կեանք մը կ'ապրի ցեղը. շարունակ շարժումի մէջ է՝ բայց եւ ժուժկալ է: Այս պատճառով ալ ցեղը մի՛շտ երիտասարդ է, պայքարունակ եւ ազատատենչ: Ասոնք ժողովուրդներու տեւականացումը կ'երաշխաւորեն, որովհետեւ զանոնք կը տանին հերոսականին:

Զանազան ցեղերու յաճախակի շփումը իր հետ կը բերէ նախ՝ փոխադարձ ազդեցութիւններ, աւելի ուշ՝ խառնուրդներ, որոնց հետեւանքով կ'առաջանան ընկերային աւելի մեծ հաւաքականութիւնները, - ժողովուրդներն ու ազգերը:

Խառնուրդներու ատեն ամեն կողմ հաւասարապէս չի դնէր իր կնիքը նորակազմ խմբաւորման վրայ: Ամեն մեկ ժողովուրդի մէջ նկատելի է մեկ ցեղի զօրաւոր ազդեցութիւնը, որ ժամանակի ընթացքին կը տարածուի նաեւ նորեկ տարրին վրայ: Այս է պատճառը որ իւրաքանչիւր ժողովուրդ ինքզինքը սերած կը նկատէ ա՛յն ցեղէն, որուն ազդեցութիւնը մեծագոյն չափով կրած է:

Ճիշդ ասոր համար ալ, ամեն մեկ ժողովուրդի մէջ ցեղային են այն յատկութիւնները, որոնք նախնական են ու տիպարական: Յատկութիւններ, որոնք կը տարբերեն իրենց դրոշմը կրող ժողովուրդը՝ ուրիշ ազգերէ:

Կրնանք ըսել նաեւ որ ցեղայինը այս կամ այն ժողովուրդին յաւիտենական տարրն է, այսինքն ո՛չ միայն անցեալ է, այլ եւ ներկայ ու ապագայ միանգամայն:

Յեղին այս անխառն ու հարազատ յատկութիւններէն, արիական ու անձնագոհ ոգիէն, մաքուր ձգտումներէն եւ անկորնչելի առաքինութիւններէն կը ծնին ժողովուրդի մը բոլոր արժէքները, մարտական թէ մշակութային: Իսկ ժողովուրդներու բացասական յատկութիւնները արդիւնք են ոչ-ցանկալի ազդեցութիւններու, որոնք գրեթէ անխուսափելի կը դառնան տնտեսական, ընկերային ու քաղաքական պայմաններու բերումով:

Էականն այն է որ ժողովուրդ մը պահէ իր ցեղին արժէքները, որովհետեւ ասոնցմով պայմանաւորուած է իր գոյութիւնը: Երբ փոքր կամ մեծ հաւաքականութիւն մը սկսի կորսնցնել ցեղային արժէքները, ինքն ալ կը տկարանայ աստիճանաբար, մինչեւ որ անհետանայ այս աշխարհի թատերաբեմէն:

Մեր ժողովուրդը դարեր շարունակ կրցած է պահել իր ուրոյն գոյութիւնը, որովհետեւ մի՛շտ ակննջ դրած է ցեղի հզօր ձայնին, այսինքն եղած է՝ աշխատասեր, ժուժկալ, առաքինի, ընտանեւեր, գաղափարապաշտ, պայքարունակ, ազատատենչ, անձնագոհ, մշակոյթի հետամուտ եւ խաղաղասեր՝ բայց ո՛չ ամեն գինով:

Որքան ատեն որ մեր ժողովուրդը կը պահէ իր այս յատկութիւնները, պէտք չունի վախնալու իր ապագայէն:

Երբ մեր ժողովուրդը կը գտնուէր իր դարաւոր հայրենիքի սահմաններուն մէջ ու կ'ապրէր իր հաւաքական կեանքը, որքան կարելի է նուազ ենթակայ օտար ազդեցութիւններու, - ինքնաբերաբար կը պահուէին ցեղային արժէքները:

Այս գործը կը դիրանար մանաւանդ անով որ՝ իւրաքանչիւր նոր սերունդ կը ստանար տոհմային կրթութիւն մը, որ հնարաւոր կը դարձնէր ո՛չ միայն ապրումը, այլ նաեւ ճանաչումը ցեղային յատկութիւններուն:

Ներկայի պայմանները հիմնապէս տարբեր են: Ասոր համար ալ պէտք է գտնուին համապատասխան միջոցներ:

Շատ կարեւոր է որ մեր նոր սերունդը ճանչնայ իր ցեղին արժեքները: Ասիկա հնարաւոր է Հայ Լեզուի, Գրականութեան եւ Պատմութեան ուսուցումով միայն:

Ցեղային յատկութիւններու եւ ստեղծագործութեան ճանաչումը իր հետ կը բերէ պաշտամունք դէպի այդ արժեքները:

Իսկ ո՞վ պաշտամունք ունի ցեղին հանդէպ, անպայմանօրէն կը հաւատայ անոր ապագային եւ ըստ այնմ կը շարժի:

Եւ որովհետեւ իր ներկայ պայմաններուն բերումով զգալապէս վտանգուած են մեր ժողովուրդին յարատեւումը երաշխաւորող արժեքները, ինչպէս նաեւ ցեղը ճանչնալու, սիրելու եւ անոր ապագային հաւատալու կարելիութիւնները,- անհրաժեշտ է որ ցեղը ցնցէ իր գլուխը եւ լսելի ընէ իր զգաստացուցիչ ձայնը:

Ակա՛նջ դնենք ու պիտի լսենք Ցեղին Ձայնը:

"ԱՐՓԻ ", ԱԼԻՍՏՈՆ 1933 թ., թիւ11

* - Արմենակ Բարսեղյանը ԱՄՆ-ում Ցեղակրոն շարժման գործիչներից էր եւ խմբագրում էր 1932-1936թթ. Ալիստոնում հրատարակվող "Արփի " պարբերականը: Հանդես գալով իբրեւ հայ ընտանիքի պարբերական, "Արփին " նպատակ ուներ՝ հայ նոր սերունդին սպառնացող օտարացման վտանգի դեմն առնելու համար, "պահպանել հայ ընտանիքի ազգային նկարագիրը ", որով՝ "ընտանիքը դարձնել հայեցի դաստիարակության կենտրոն ": 1935թ-ին, Բոստոնում, Հ.Յ.Դ. Ցեղակրոն Ուխտերի կենտրոնական վարչության հանձնարարությամբ գրել է "Ցեղակրոն շարժումը " գրքույկը, ուր փորձել է ներկայացնել Ցեղակրոն կազմակերպությունը, հիմնավորել շարժումը:

Տարօնականության Ընդդիմախօսներին *

Տարօնականությունը, ինչպես գաղափարական ամեն նոր շարժում, ունեցաւ իր շհասկացողները, սխալ հասկացողները, որոշ հաշուով շհասկացողները, շհասկանալ կեղծողները, թշնամիները, դատողները: Ծանր է մեզ համար վեճի մտնել մարդոց հետ, որոնք կը խօսին քառսի լեզուով, որոնց գէնքը ինքնախաբէութիւնն է եւ ուղեգիծը՝ յոռետեսութիւնը, որ վայնասուններ կը վիժէ- "կորած ենք", "հազար կտոր եղած", "ոչինչ կրնանք ընել", "կը քայքայուինք", "կայլասերինք"...

Ի՞նչ ընենք այդ բոլորէն յետոյ: Չկատարենք հոգե-վերանորոգչական աշխատանք, չդիմենք անցեալ յաիտենականին մեր պատմութիւնը շարժող, վարող ոգիին, չվերածուինք բարոյական ամբողջականութեան, գործի չդնենք մեր ցեղի թաքուն ոյժերը, ոտքի չհանենք նւաճումի մեր կամքը, հին, հզօրաթափ հայկականութիւնը մեր հայրերու:

Ի՞նչով դառնանք հայրենատէր-օրւայ անկումի երանութեամբ, մանրագործ թայֆայականութեամբ, պառակտիչ "ժողովրդասիրութեամբ", թէ "հայրենասիրական" անգործութեամբ-տկարութեան այդ իմաստ ուն որոճանքով:

Ո՛ւր ցրումի եւ քայքայումի պատկեր կայ եւ յոռետեսութեան հոգեբանութիւն, հոն անխուսափելի է վախճանը, եթէ չկայ հոգե-բարոյական վերանորոգումի աշխատանք, վերածնունդ:

"Վերածնունդ" հասկացողութիւնը կը նախատեսէ օրինակումի արժանի պատմական բովանդակութեան մը վերապրումը, հին ստեղծագործ ոգիի մը վերակոչումը:

Ապագայ չունի եւ ո՛չ մէկ ազգ, որու անցեալը գուրկ է հոգեւոր նման բովանդակութենէ, այսինքն՝ բարոյապէս վերանորոգւելու հնարաւորութենէ:

Ի՞նչ է տարօնականութիւնը: Նախ՝ օրւայ սպանիչ յոռետեսութիւնը յաղթահարելու ճիգ-անբովանդակ չէ մեր պատմութիւնը, որով՝ մեր առջեւ փակ չէ ապագայի դուռը: Ապա՝ դա վերածնունդ է, նոր հոգեբանութիւն մշակելու աշխատանք-փրկութեան ամեն ուղի կանցնի սեփական ոգիէն եւ սա անպարտելի է, եթէ ընդունակ է մշտանորոգել անցեալի մէջ յաիտենականութիւնը չափող ոյժերով: Այդ ոյժերու գումարը կարելի է միայն "տարօնականութիւն" հասկացողութեամբ սահմանել եւ ուրիշ ո՛չ մէկ բանով: Հիմքը՝ -ահա՛ տարօնական ոգիի բոլոր երկունքները, ստեղծած համահայկական արժէքները-հայոց դիցաբանութիւնը, առասպելը, պատմութիւնը, հերոսականը, մշակոյթը, կարճ՝ մեր ցեղը դիմագծող բոլոր ոգորումները, որոնց յաիտենական խռովարանը հանդիսացած է Տարօն աշխարհը:

Ոչնչանալու դատապարտուած է ամեն ժողովուրդ, որ իր գոյութեան գերագոյն տաճնապաժամին անընդունակ է նայել աշխարհի աչքի մէջ եւ սեփական ճակատագրին ըսել- "կուգեմ խո բ, աւելի՛ խոր յաիտենականութիւն":

Հոգեբանօրէն հաստատ է՝ յոռետես ամեն մարդ ճշմարտութեան թշնամի է, իսկ ամեն մակերեսային մարդ յաիտենականութեան:

Հոգեւորագչական ամեն շարժում իր հիմքին մէջ կառուցողական աշխատանք է: Տարօնականութիւնը իբր նման շարժում եւ աշխատանք՝ պէտք է որ խանդավառ ընդունելութիւն գտնէր մասնաւորաբար անոնց կողմէ, որոնք մեր կեանքը "դժոխք" կը պատկերեն եւ ապագայի համար ամուր կուսաններ կը փնտռեն: Բայց կասկածամտութեան եւ նախանձի մթնոլորտի մէջ՝ այդ մնաց իբր լոկ առաքինութեան պահանջ:

Վե՛ճ-եւ ո՛չ մէկ վեճ: Այդ պիտի ըլլար վիրաւորանք՝ մեր գաղափարի վեհութեան: Բայց մեր պարտականութիւնն է կանխել թիրիմացութիւնները: Այդ նպատակով է, որ մենք անհրաժեշտ կը համարինք տալ հետեւեալ բացատրութիւնները-

ա) Ներկայ ժամանակը ժողովուրդներու համար հոգեւոր խորացումի, արժէքներու վերաքննութեան, իրենց ապրած դժբախտութիւններու եւ պարտութիւններու պատճառները ճշդելու, վերծանելու, իրենց պատմական ճակատագիրը վարող հոգեւոր ենթագիտակցական ոյժերով սպառազինելու ժամանակ է: Հայերուս համար նոյն այդ ժամանակի պահանջն է տարօնականութիւնը:

բ) Տարօնականութիւնը գուտ հոգեւորագչական շարժում է, խորքով՝ համահայկական, իր արտայայտութեան բնոյթով՝ ոչ-կուսակցական, ինչպէս ամեն վերածնական- հոգեվերանորոգչական շարժում: Մեր Կեղրոնական Վարչութեան պաշտօնական յայտարարութեան հակառակ պնդելը-թէ մենք կը ձգտինք "կուսակցութիւն", "քաղաքական կազմակերպութիւն" դառնալ-առնուագն անհիմն կասկածամտութիւն է: Տարօնականութիւնը գերազանցօրէն բարոյական վերանորոգումի շարժում է եւ անկէ կրնան ոգի ստանալ, օգուտիլ հայ դատին նւիրած քաղաքական կազմակերպութիւնները:

Ան երեւան չէ եկած ատոնց փոխարինելու, այլ միայն բարոյապէս անոնց սատարելու, այսինքն՝ Մամիկոնեան ոգիի վերակոչումի եւ "այրւածների կտակով" անոնց հասցնելու աւելի՛ նւիրած, աւելի՛ հայրենագգաց, աւելի՛ բարոյաշունչ, աւելի՛ ռազմունակ ղեկավարութիւն եւ ռազմախանդ ժողովուրդ:

Տարօնականությունը զօրանոց չէ, այլ դպրոց, նա քաղաքական ծրագիր չէ, այլ դաստիարակչություն մեթոդ, կուսակցական ուղղություն չէ, այլ ցեղային ուսմունք: Տարօնականությունը գերազանցօրէն հայակերտումի շարժում է, օգտագործումը կը մնայ քաղաքական կազմակերպություններուն: Տ.Տ.Ն. Մ- թինը գիտէ, որ մեզ ո՛չ թէ կազմակերպություններ կը պակսին, այլ այդ կազմակերպություններուն՝ սրտի ու ոգիի տէր մարդիկ: Տարօնականությունը կը ձգտի հայ իրականությունը օժտել Մամիկոնեանատիպ անձերով, որոնք գիտնան քաղցրօրէն մեռնիլ ցեղի եւ հայրենիքի համար: Այս կը նշանակէ, որ Տ.Տ. Ն. Միութեան մէջ այս կամ այն քաղաքական հոսանքին պատկանող հայրենակիցները կամ առհասարակ տարօնակա՞նութեամբ օժտող հայերը ո՛չ թէ չեն տկարանալու իրենց պատկանած կազմակերպութեանց նկատմամբ, այլ ընդհակառակն, բարոյապէս վերանորոգելով՝ պիտի նպաստեն իրենց կուսակցութեանց բարոյական հզօրացումին- "մամնի՛ր Մամիկոնեան հայերուն " կը նշանակէ "եղի՛ր լաւագոյն հայ մարտիկը եւ մտի՛ր ազգիդ լաւագոյն մարտական կազմակերպութեան դրօշին տակ ":

զ) Մեր շարժումը իբրեւ թէ չհասկացողները անգոյ, մտացածին վտանգներ կը մատնանշեն, "պայքարներ " կը գուշակեն: Կը յայտարարենք. տարօնականությունը իբրեւ ներցեղային բարոյականի պահանջը գիտականօրէն առաջադրող շարժում կը ձգտի բնականօրէն վերջ տալու հայ ժողովուրդի յարանուանութեանց, քաղաքական հոսանքներու, մանրամիտ եւ անձնանպատակ թայֆաներու միջեւ մղող ախտաւոր, հայակործան պայքարներուն: Ան կը ձգտի հոգեւոր վերանորոգումի ճանապարհով բովանդակ հայութեան ուշադրությունը կեդրոնացնել մեր ցեղի գոյութեան էական հարցերու վրայ եւ հաւատարիմ Մամիկոնեան պատգամին՝ գոհողութեան, ճիգի, աշխատանքի գիծը դարձնել դէպի Հայաստան եւ հայկական ճակատագիրը փոխելու գործը, ուխտը:

Տարօնականութեամբ, վարդանակա՞նութեամբ, մեսրոպականութեամբ "շլանալու " անընդունակները ո՛ր ալ որ ըլլան, ո՛ր եկեղեցու կամ կազմակերպութեան մէջ ալ որ գործեն՝ մեռելու են հայութեան, իրենց աստուծոյ, իրենց կուսակցութեան համար: Որեւէ կազմակերպութիւն, որու մէջ տարօնական ոգի, Մեսրոպներու եւ Վարդաններու պաշտամունք չկայ, հայկական կազմակերպութիւն չէ: Տարօնականությունը կրնան չհասկնալ էութեամբ հայկականութենէ դատարկւածները եւ անոր դէմ դաւելու իրաւունք ունին միայն հայութեան թշնամիները:

Ներքին պայքարով մեզ սպառնացողներուն կը յայտարարենք. ներցեղային բարոյականի մեր ողջ կորովով, մեր բովանդակ ոյժերով պիտի ձգտինք արմատախլել ներքին պայքարի ախտը: Մեր նշանախօսքն է- "կա՛յ արտաքին ճակատը ", որու վրայ միայն կարելի է արժանապէս հերոսանալ ու մամիկոնեանավայել անմահ գործ կատարել:

Մամիկոնեան մեր բարոյականը կը մերժէ միջհայկական որեւէ պայքար, միաժամանակ դա հարկ եղած չափով արիություն եւ իմաստություն կ'ընձեռէ մեզ ի չիք դարձնելու ամեն կարգի դաւ ու թշնամանք, կամ անձնական հաշիւներով կազմակերպւած պայքարներ՝ հայ ոգիի ամբողջականութեան, մեր ժողովրդի ճակատագիրը փոխելու կամքին դէմ:

դ) Հասարակագիտօրէն շատ անպատրաստ, տգէտ ըլլալու աստիճան մակերեսային պիտի ըլլալ կարծելու, որ յատկապէս ներկայ պայմաններու մէջ, որեւէ կուսակցութիւն ի վիճակի է համահայկական չափանիշով հոգեփոխիչ, վերանորոգչական աշխատանք կատարել, որ առանց հայոց պատմությունը վարող ոյժերու վերաճանաչումին՝ հնարաւոր է հայկական որեւէ վերածնունդ: Հայօրէն պակասաւոր ու պատմագիտօրէն սնանկ պիտի ըլլար մէկը, եթէ չկարենար ապրիլ ու հասկանալ խորհուրդը մեր պատմութեան եւ չարամտութեամբ կամ սխալանքով տարօնցիութեան վերագրել նպատակներ, որոնք կրնան շեղիլ Մամիկոնեան գիծէն: Տարօնի պատմական բոլոր գործերն ու արժէքները եղած են համահայկական, որով՝ "անկուսակցական ": Այս ընդհանուր կանոնէն չէր կրնար եւ չի կրնար շեղիլ ե՛ւ տարօնականությունը, որ այդ արժէքներու վերարծարծումի եւ ընդհանուր պաշտամունքի շարժում է:

Կը սպասուէր, որ հայրենասէր ամեն հայ անհատ ու հայանպատակ ամեն կազմակերպութիւն խանդով ողջունէր պատմական ա՛յն դերը, որ մեր կեանքի ամենաաղօտ եւ յուսալքիչ այս վայրկեաններուն ստանձնած է Տ.Տ.Ն. Միութիւնը, հետեւելով իր նախահայրերու օրինակին:

ե) Մտքի անբարոյականությունն է դիտաւորեալ կերպով պատճառը եւ հետեւանքը շփոթել եւ մոլորանք ստեղծել, թէ տարօնականությունը հատուծականությունն է: Թողունք պատմությունը, որ կը վկայէ, թէ՛ Տարօնը եւ իր ցեղի ոգին հանդիսացած են համահայկական միութեան ստեղծիչները եւ դրօշակակիրները: Չխօսի՛նք հասարակագիտական այն պարզ ճշմարտությունէն, թէ վերանորոգչական ամեն շարժում վերջին հաշուով միացուցիչ ոյժ է: Յիշենք միայն դեռ կենդանի իրականությունը:

Տարօնականությունը խմորուէցաւ եւ շարժումի ձեւ ու բովանդակություն ստացաւ 1932-36 թականներուն: Ո՛վ չգիտէ, ո՛վ կրնայ չխոստովանիլ, որ դա ծայրագոյնս զարգացած հատուծականութեան, ներքին այլանդակ պառակտումի, թայֆայականութեան, սրւած կրքերու եւ

ատելութեան դժողքի շրջան էր: Տարօնականութի՞նը պառակտեց հայ եկեղեցին, դպրոցը, կուսակցութիւնները, միութիւնները: Ա՞ն ամեն ինչ յանձնեց հատուածականութեան աւերիչ յորձանքին, թե՛ ընդհակառակն, ան կեանքի կոչւեցաւ հատուածականացած եւ իբր բարոյական-հասարակական-քաղաքական ոյժ՝ փոշիացած հայութիւնը հոգեբանական ամբողջացումի վերածելու պահանջէն: Հատուածականութիւն-այդ ախտին գերի են միայն անոնք, որոնք գաղութներու մէջ հետամուտ են հոգեւոր խրճիթներ շինել եւ մոռացութեան տալ ընդհանրական Մայր Հայաստանի յաւիտենական շէնքը, որոնք ընդունակ չեն տառապիլ հայութեան ներկայ վիճակէն եւ ապրիլ Մամիկոնեան մեր նշանաբանի խորհուրդը- "մեռանիլ ի վերայ աշխարհիս եւ ի վերայ ազգիս մեր ", պատգամ, որմէ դուրս ամեն բան եսականութիւն է, անձնական տկարութիւն, հատուածականութիւն, կեղծիք եւ ստութիւն: * * *

Լծած ենք կառուցողական աշխատանքի: Տաժանք է մեզ համար վէճը: Թո՛ղ ամեն հայ բարոյական կանոն դարձնէ նախ խորհուրդի նստիլ պատմութեան, հայրերու ոգիի հետ եւ ապա խօսիլ ժողովուրդին: Մենք նայեցինք հայի մոայլ դէմքին, տեսանք, որ տարագրութիւնը ո՛չ միայն քաղաքական ճակատագիր է, այլ եւ ներքին տկարութեան նախապաշարում: Մենք տեսանք գաղութի բարոյական զարհուրանքը եւ հայրենագուրկ մարդու հոգիի չարչարանքով դիմեցինք մեր հայրերու աստուածներու խորհուրդին եւ գտանք տարօնականութիւնը: Կանգնած չենք այլեւս առեղծուածներու առջեւ, այլ կեանքի խորին իմացութեան: Գիտե՛նք, համոզուած է՛նք, որ դարմանելի է ամեն տկարութիւն եւ փոփոխելի՝ ամեն ճակատագիր, եթէ կայ բարոյական վերանորոգում: Հայ կեանքի վերանորոգումը տարօնականութեան միջոցով "կուսակցական " գործ չէ, բայց դա պարտականութեան նոր լուծ է բոլորի համար եւ հրամայական է, հայկական դրօշ ունեցող ամեն կազմակերպութեան-
1) Կա՛յ մէկ ուղի եւ այդ՝ Հայաստանի ուղին է:
2) Կա՛յ մէկ առաջնորդ եւ այդ՝ Մամիկոնեան ոգին է:
3) Կա՛յ մէկ երջանկութիւն եւ այդ՝ ցեղի ու հայրենիքի համար մեռնելու վճռականութիւնն է:
Ո՛վ կեանքէն է, մեզ հետ է եւ նա կը հասկանայ, որ տարօնականութիւնը միայն հոգեւոր-բարոյական վերանորոգումի շարժում է, ուժաստան քաղաքական կազմակերպութիւններու համար եւ ինքը իր մէջ՝ երբե՛ք կուսակցութիւն:

*- Սույն նյութը իբրեւ խմբագրական՝ գրվել է "Տարոնի Արծիվ"-ում: Վերնագրումը մերն է- Խմբ.

"ՏԱՐՕՆԻ ԱՐԾԻՎ", ՍՈՖԻԱ 1938 թ., թիվ 5-6

Նիկոլ Աղբալեան Մտածումներ Ազգի Եւ Դաւանանքի Մասին

Յրւած ենք իրարից հեռու, գաղթաշխարհի մէջ, տարբեր մշակոյթների միջավայրում, բայց ունինք աւելի կամ նւագ գիտակցութիւն մեր ազգային ուրոյնութեան: Շատերը հայ լուսաւորչական են, ուրիշները կաթողիկէ, ոմանք բողոքական, բայց ամենքը աւելի կամ նւագ չափով հայ են զգում իրանց: Այս զգացումը ամէն օր շեշտում է հակադրութեամբ այն միջավայրի, ուր ապրում ենք: Հալածանք թէ պաշտպանութիւն միշտ նկատի ունեն հայը, որով նպաստում են մեր զանգաւանների ազգային գիտակցութեան պահպանումին: Օտարի վերաբերումը շեշտում է մեր ուրոյնութիւնը, առանց սակայն նպաստելու նրա զարգացման եւ պայծառացման: Այս աշխատանքը մենք ինքներս պիտի կատարենք: Օտարին հակադրելով՝ մենք ամէն օր զգում ենք թէ հայ ենք, այսինքն ուրոյն ժողովուրդ քան օտարները, բայց մեր հաւաքական ճիգով միայն կարող ենք բովանդակութիւն տալ "հայ" գաղափարին:

Այս աշխատանքը կազմակերպւած չէ, մինչդեռ նրա կազմակերպութիւնը բարձրորէն անհրաժեշտ է մեր ուրոյն գոյութեան համար: Քանի դեռ չունինք հայրենիք, ուր բոլոր հայերը խմբիկ կարենան՝ մենք ստիպւած ենք մնալ օտար միջավայրերի մէջ: Օտար միջավայրը նիւթական, իրաւական ու բարոյական ամէն հնար ունի մեզ կլանելու՝ մինչեւ իսկ առանց յատուկ հետապնդումի: Ապրուստի հոգը, զաւակների ապագան, ապահով կենցաղի պահանջը եւ քաղաքակրթական հակումների գոհացումը անզգալապէս մղում են հայ մարդուն ուժանալու իր ազգային զանգաւանից եւ անձամբ տնօրինելու իր անձնական կեանքը, որ աստիճանական ձուլումով միայն կարող է դառնալ բնականոն: Երբ ամէն մի հայ դառնայ այն երկրի քաղաքացին, ուր ապրում է, իր զաւակներին տայ այն երկրի կրթութիւնը, ուր ապաստան է գտած, ապրէ այն պետութեան քաղաքական կեանքով, որի քաղաքացին է դարձած եւ գոհանայ այն մշակոյթով, որ ծաղկում է իր շուրջը՝ բոլոր խնդիրները կը լուծին եւ բոլոր խոչ ու խտրութիւն կը հարթին, բայց միաժամանակ կը չքանայ եւ հայ զանգաւանը իբր ուրոյն ազգութիւն, ուրոյն բարք ու լեզու եւ ուրոյն հոգեբանութիւն: Անհատական տեսակետով բոլոր խնդիրները կը լուծին լաւապէս, բայց ազգային տեսակետով վատթար հետեւանքների կը հասնենք: Որքան անգիտակցից լինի հայ զանգաւան իբր հայ, այնքան աւելի դիրքին կընթանայ իւր ձուլումը, որքան պակասի կամքը հայ մնալու, այնքան աւելի շուտ նոր սերունդը կ'օտարանայ, որովհետեւ թէեւ ծնողը կը դժարանայ իր ժառանգած ազգային կերպարանքը փոխելու, բայց արգելք չի կարող դառնալ զաւակների ապագայնացման, եթէ՝ կրկնում ենք՝ պակսի հայ մնալու կամքը եւ անձնական բարեկեցութեան մտահոգութիւնը յաղթէ ազգային կերպարանքի պահպանութեան պահանջին: Այսպիսով իրենց խորքի մէջ լաւ հայեր՝ կատարած կը լինեն ազգային վատ գործ, միշտ ազգ ու հայրենիք մտորելով եւ աւաղելով՝ իրենց զաւակներին օտարացման կը մղեն իրենց իսկ ձեռքով, ասելով թէ, նախ՝ "միջոց չունեն" եւ ապա՝ "ապրել պէտք է":

Այս վիճակի համար է ասուած թէ "ոչ կարեք Աստուծոյ ծառայել եւ մամոնայի": Կարելի չէ հայ մնալ առանց զրկանքի եւ ոչ զրկանքից ազատել առանց հայութիւնը խաթարելու եւ ապա կորցնելու: Միայն սակաւաթիւ մարդիկ՝ զօրաւոր ազգային գիտակցութեամբ կարող են ամէն ինչ գոհել հայ մնալու համար: Բայց մի քանի մարդ ազգ չեն եւ լինել չեն կարող, որքան եւ բարձրորէն գիտակցից հայ լինեն եւ վճռեն հայ մնալ մինչեւ իսկ յետին նեղութեան մէջ: Կացութիւնն ինքնին ճնուող է տալիս պատեհապաշտ բարքի եւ հոգեբանութեան եւ աստիճանաբար մշակում է լեւանտէնի տիպարը: Ոչ ոք կարող է խորապէս հայ մնալով յաջողել օտար աշխարհի մէջ, եթէ մենակ է կամ սակաւաթիւ համամիտներ ունի: Միայն միատեսակ տենչ ու կամք ստեղծելով զանգաւանների մէջ կարելի է կղզիացած հայութիւն պահել օտար ազգերի ծովերում: Այսպիսով ազգային գիտակցութեան պայծառացումը եւ նրա տարածումը զանգաւանների մէջ միակ միջոցն է ազգի պահպանութեան մինչեւ այն օրը, երբ բաւական ընդարձակ հայրենիք ունենանք, որ կարենայ իր տարագիր զաւակներն ընդունել եւ այդ հայրենիքը բաւարար պայմաններ ունենայ իր զաւակներին մարդավայել կեանքով ապրեցնելու:

Այս ուղղութեամբ աշխատելու բաւական ազդակներ ունենք մեր տրամադրութեան տակ, որ ժառանգած ենք մեր նախորդներից. եկեղեցին, լեզուն, որ դպրոց ասել է, ազգային ինքնավարութեան մնացորդներ (սահմանադրութիւն) եւ ցեղային զօրաւոր զգացում, այսինքն յատուկ բարք ու սովորոյթ եւ խորշանք օտար կենսաձեւերից: Իսկ ազգի գիտակցից խաւերը այս ամենի հետ ունեն նաեւ ազգային ուրոյն պատմութեան ծանօթութիւն եւ քաղաքական գիտակցութիւն:

Ժողովրդի զանգաւանը իր ազգային եկեղեցու մէջ մնալով՝ արդէն զգում է իր տարբերութիւնն օտար համայնքներից եւ այդքանը բաւական է իբր հիմք ազգային աւելի բարձր գիտակցութեան հասնելու եւ

գիտակցական զատորոշման համար՝ օտար զանգաձներից: Այլադաւան հայերի համար հայոց լեզուն բաւական զօրաւոր կապ է իր ազգայնութիւնը պահելու համար. ուստի անհրաժեշտ է, որ նրանց կրթութիւնը եւ պաշտամունքը հայոց լեզուով կատարուին: Նրանք ձեռքէ տւած են ազգային եկեղեցին յանուն ազատ եւ անձնադատ կրօնական մտածման կամ յանուն տիեզերական կրօնական միութեան, բայց ազգային տեսակէտով մեծ չէ այս այլամէտ ընթացքը, եթէ լեզուն եւ ազգային միութեան զգացումը պահուի: Այլադաւան հայութիւնը իր ինքնութիւնը պահելով իբր հայաբարբառ համայնք՝ դրանով իսկ նպաստած կը լինի ազգային միութեան: Այլադաւան հայութիւնը այն ժամանակ վտանգ կը դառնայ մեր համազգային գոյութեան, երբ իր հոգու փրկութեան ներելի մտահոգութեանը ստորադասէ համայն հայութեան դատը: Նրանք որ դաւանանքը գերադասում են ազգից՝ դրանով իսկ քայքայում են ազգային միութիւնը. նրանք որ իրենց հոգին փրկելու մտահոգութեամբ անտարբեր են դէպի ազգն ու նրա քաղաքական ճակատագիրը՝ դրանով իսկ խորապէս եսական են, ապազգային կամ հակազգային: Աստուած ամենագէտ է եւ ամենիմաց. այսպէս են դաւանում եկեղեցիները. արդ, այն Աստուածը, որ լեզուներ շնորհեց վերնատանը նստողներին՝ դրանով իսկ կամեցաւ, որ իր պատգամը հաղորդի բոլոր ազգերին նրանց սեփական լեզուով: Աստուած կարող է նաեւ հայերէն աղօթքը լսել եւ փառաւորել նաեւ հայ պաշտամունքով: Կառչիլ Աստծուն եւ ուրանալ մայրենի լեզուն - ազգադաւառութիւն է. մտահոգիլ հոգու փրկութեամբ եւ անտես անել ազգի ազատութիւնը - նոյնպէս:

Ազգային - քաղաքական տեսակէտով ամէն մի հայ մի ուժ է հայութեան համար՝ անկախ իր դաւանանքից: Դաւանանքը անհատական խղճի գործ է, մինչդէռ ազգային - քաղաքական գիտակցութիւնը հանրային պարտադրանք է, որից խուսափողը հայրենի ցանկը քանդող պիտի նկատուի՝ բոլոր դաւանութեանց պատկանող հայերի աչքին: Յարանուանական գիտակցութիւնից վեր պիտի տիրաբար իշխէ ընդհանուր եւ համազգային մի ուրիշ գիտակցութիւն - ազգային- քաղաքական: Մեր առջեւ գործունէութեան ընդարձակ հորիզոններ կան բացւած. տարադաւան հայերին բերել այն գիտակցութեան, որ բոլորը միեւնոյն հին ազգի զաւակներն են եւ բոլորը ստորադաս վիճակ ունին այս աշխարհի մէջ՝ ազգային եկեղեցու զաւակներին հաւասար: Որ բոլոր հայերը ստորադաս են ոչ թէ որովհետեւ տարադաւան են, այլ որովհետեւ քաղաքական ազատութիւն չունեն. հետեւապէս բոլորի պարտականութիւնն է մտահոգիլ բովանդակ ազգի քաղաքական ազատութեան համար առնուազն այնքան, որքան մտահոգ են իրենց հոգիների փրկութեան համար իրենց դաւանանքի միջոցով: Ազգային գիտակցութեան այս բարձունքին պէտք է հասնեն բոլոր դաւանութեանց պետերը եւ այս ոգով պէտք է դաստիարակեն այն հօտը, որ վարում են իբր կրօնական պետեր: Դաւանանքը կարող է արդիւնք լինել ազատ քննութեան, ինչպէս աւետարանական եկեղեցու մէջ, կամ հետեւանք լինել ժողովական վճիռների, ինչպէս մեր եւ կաթողիկէ եկեղեցու մէջ. եկեղեցին կարող է ազատ համայնք լինել կամ խստօրէն կարգապահ եւ հնազանդ մի գերագոյն պետի, բայց այս հանգամանքը պէտք չէ արգիլէ, որ բոլոր հայերը գիտակցեն իրենց քաղաքական իրաւագրկումը եւ ձգտեն, իբր ուրոյն ազգ, նոյնիրաւ անդամը դառնալ մարդկային մեծ ընտանիքի, ունենալով իրենց սեփական հայրենիքը եւ ազգային պետութիւնը: Եկեղեցական տեսակէտով եթէ ոմանք անիշխանական են, ոմանք տարիշխանական՝ ազգային տեսակէտով ամենքը պէտք է դառնան հայիշխանական: Այս ուղղութեամբ հայութիւնը դուրս կը գայ յարանուանական նեղ սահմաններից, ուր նա դաւանակից է միայն, եւ կը բարձրանայ քաղաքական մտածութեան ոլորտը՝ դառնալով քաղաքացի հայոց տենչալի պետութեան: Այդ պետութիւնը ստեղծուել չի կարող, մինչեւ ամէն հայ նոյնքան զօրապէս չզգայ քաղաքացիութեան պահանջը, որքան զօրաւոր է իր հոգու փրկութեան տենչը: Աշխարհն անցաւոր է անշուշտ եւ ամենքս մահկանացու. ներելի է, որ մարդ մտահոգ լինի իր հանդերձեալ կեանքի մասին, բայց ազգն իբր հաւաքական գոյութիւն ապրում է այս անցաւոր աշխարհում եւ պէտք է որ ապրի միւս ազգերին նոյնիրաւ:

Մարդկային մշակոյթը լինի կրօն, գիտութիւն, արւեստ թէ պետութիւն, բարք թէ տնտեսութիւն ազգային կերպարանք ունի այս աշխարհում. որդեգրել օտար մշակոյթ օտար կերպարանքով ոչ թէ ժխտումն է այս ընդհանուր օրէնքի, այլ անգիտացումը եւ ուրացումը սեփական կերպարանքի: Նա որ ազգային մշակոյթի կրողը չէ, կրողն է այլազգի մշակոյթի: Յաւերժութիւն խոկալով անցաւորն անտես անել եւ անցաւոր ձեւերի տարբերութեանը կարեւորութիւն չը տալով՝ սեփականին անփոյթ գտնուիլ - նշանակում է ազգային մշակոյթը քայքայել, առանց մշակոյթների ազգային կերպարանքը վերացնելու, որովհետեւ մարդկութիւնը վերացական գաղափար է. կան միայն ազգեր ու ցեղեր իրենց ուրոյն կերպարանքով:

Դատողութեանց այս շարքից ինքնին հետեւում է, որ պէտք է ազգային գիտակցութիւնը պայծառացնել, տարբեր ազգակների դերը ճշտել այս համազգային գործի մէջ եւ մեր ժամանակի ազգային գիտակցութիւնը արմատացնել հայութեան բոլոր խաւերի մէջ: Այդ հնարաւոր է միմիայն անողով եւ ծրագրւած աշխատանքով, որ պիտի կատարեն բոլոր գիտակից հայերը:

Երկու հիմնական գաղափարներ կան, որ ազգային գիտակցության հիմնաքարերը պիտի կազմեն. կրթություն մայրենի լեզուով, կրթություն ազատության համար. հետեւապէս, ազգային-քաղաքական տենչերի արծարծում կրթութեան միջոցով եւ նոր հայութեան պատրաստութիւն: Նոր սերունդին պիտի ներարկել զօրաւոր ազգային գիտակցութիւն քաղաքական իմաստով: Նրան պէտք է ներշնչել, որ ինքը հայ է, եւ ուրեմն տարբեր ազգի գաւակ քան այն մարդիկ, որոնց երկրի մէջ ապրում է այսօր. որ նա ունի մի բնիկ հայրենիք, որ պէտք է ազատագրուի: Նրան պէտք է ներշնչել, որ իր ազգը ընդունակ է հանրօգուտ ազգային մշակոյթ ստեղծելու, որի ապացոյցը տուած է դարերի ընթացքին, եւ որ այդ մշակոյթը կարող է զարգանալ եւ արմատանալ միմիայն ազատ պայմանների մէջ եւ սեփական հայրենիքում: Նրան պէտք է համոզել, որ այս մեծ գործի համար անհրաժեշտ է, որ նա հայ մնայ եւ հայ պահէ իր սերունդը եւ եթէ ինքն ու իր ընկերները չկարենան ստեղծել ազատ հայրենիք ու պետութիւն՝ այդ սրբազան տենչը պէտք է փոխանցեն իրենց զաւակներին: Պէտք է սովորեցնել խստօրէն տարբերել ազգութիւնը դաւանանքից, հասկացնելով թէ ազգութիւնը մէկ է, մինչդեռ դաւանանքները կարող են մի քանի լինել. որ կրօնը մարդու կապն է իր Աստծու հետ, իսկ ազգութիւնը մարդու կապն է իր հայրենիքի եւ մշակոյթի հետ. որ երկուսն էս նկատի ունեն յաւերժական կեանքը, բայց մէկն անձնական կեանքի տեւողութիւնը հանդերձեալի մէջ, միւսն ազգային մշակոյթի տեւողութիւնն այս աշխարհում. որ մարդկային ինքնագիտակցութեան այս երկու ձեւերը - դաւանական եւ ազգային - իրար չեն ժխտում իբրեւ սկզբունք եւ նպատակ, որովհետեւ նրանք գոհացում են տալիս տարբեր պահանջների. մէկն անձնական է, միւսը՝ հանրային. մէկը հաւաքում է նոյն դաւանութեան անդամներին, միւսը՝ նոյն ազգութեան զաւակներին. դաւանական խմբակցութիւնները մասնական են, ազգը՝ - հանրական. դաւանական խմբերը ազգի ծոցի մէջ են ապրում եւ ազգի մասերն են կազմում, մինչդեռ ազգն իր դաւանական խմբերով միասին համայն մարդկութեան մէկ ուրոյն անդամն է եւ պէտք է միւս անդամներին լինի նոյնիրաւ: Ազգի քաղաքական նոյնիրաւութիւնը, որ ասել է՝ ազգի ազատութիւնն ու անկախութիւնը համազգային գործ է եւ վերաբերում է բոլոր դաւանութեանց անխտիր, ուստի ազգի քաղաքական ճակատագրի տնօրինումը պէտք է լինի ազգի ձեռքին եւ ոչ նրա դաւանութեանց պետերի: Դաւանութեանց պետերը դաւանութեանց հետ գործ ունեն եւ ոչ ազգի լրութեան: Նրանց կոչումն է պարզել իրենց հօտի կրօնական գիտակցութիւնը եւ ոչ թէ վարել ազգի լրութեան ճակատագիրը: Ազգային ճակատի ղեկավարութիւնը աշխարհիկ եւ քաղաքական գործ է եւ ոչ հոգեւոր-դաւանական եւ ամեն մի հայ դաւանապէս ստորադաս լինելով իր հոգեւոր պետին, իբրեւ ազգի անդամ՝ պէտք է ստորադաս լինի իր ազգութեան: Թէ՛ ազգ, թէ՛ եկեղեցի իրենց պահանջն ունեն մարդուց. այս պահանջներն իրենց խորքի մէջ եւ էութեան չեն կարող բնաւ իրար հակասել, որովհետեւ եկեղեցին ազգայնութեան կրօնական արտայայտութիւնն է: Գերազգային եկեղեցիները - ինչպէս պապականը - կարող են վարել տարբեր ազգերի պատկանող մարդկանց խիղճն ու դաւանական միտքը, բայց նրանք չեն կարող եւ պէտք չէ վարեն այդ ազգերի քաղաքական ճակատագիրը: Միշտ պէտք է յիշել, որ դաւանական մաքուր ջրերին յաճախ խառնուում են քաղաքական անմաքուր ջրեր եւ շատ անգամ դաւանակցութիւնը դարձնում են խարխախ քաղաքական ազդեցութեան: Այս դէպքում ծագում է երկընտրանք - դաւանանք թէ ազգութիւն. այս երկընտրանքի մէջ պէտք է յաղթանակել ազգութիւնը, որովհետեւ երկնաւոր հօր եւ իր զաւակների միջեւ չկայ եւ լինել չի կարող քաղաքական յարաբերութիւն:

Ազգային գիտակցութիւն մշակել եւ մշակածը ներարկել - տարբեր գործեր են. մշակումը պէտք ունի ստեղծագործ կարողութեան, իսկ ներարկումի համար բաւական է մշակածի ըմբռնումը եւ հանրացումը: Բնորոշել ազգային "ոգին", այսինքն մտածումի, զգացումի եւ կամեցողութեան այն ուրոյն կերպերը, որ յատուկ են հայութեան՝ գիտունի, արւեստագետի եւ քաղաքագետի գործն է: Գիտունն է որ հետախուզելով այդ "ոգին" իր արդէն իրացած ձեւերի մէջ - բարիքի, պատմութեան, իրաւունքի, հաւատքի, արւեստի եւ տնտեսութեան՝ զատորոշում է բուն ազգայինը եկամուտ ազդեցութիւնից: Արւեստագետը սնւելով այն բարձունքներին, ուր հասած է ազգային "ոգին"՝ ստեղծագործում է նորը, բայց միշտ նոյն "ոգով", որ փչում է ազգի ապրումն կամ ապրած երկերի մէջ՝ լինին նրանք նւագ թէ երգ, շէնք թէ քերթուած, նկար թէ գարդ: Քաղաքագետը հետազօտելով ազգի անցած ուղիները եւ նրա առձեռն կարողութիւնը՝ ստեղծում է նոր յարմարումներ տիրող կացութեանց եւ ընթացք է տալիս ազգի հաւաքական ճիգին: Ժողովրդի գիտակից խաւերը, որ ընդունակ են ըմբռնելու բայց ոչ ստեղծագործելու՝ իրացնում են իրացնելիս եւ ծաւալում հանրութեան մէջ, ստեղծելով նոր բարք եւ նոր մտայնութիւն եւ նոր պահածք ու վարմունք հանրային եւ մասնաւոր կեանքի մէջ: Այստեղ դեր ունեն եւ ազգային եկեղեցու ստեղծագործ վարիչները, որ ասանդական դաւանանքին տալիս են նոր մեկնութիւն եւ եկեղեցական կեանքին նոր ձեւաւորում, բայց միշտ նոյն "ոգով", որ իրացած է պատմութեան մէջ իր ժամանակին յարմար ձեւերով: Մշակելով ասանդութեամբ մեզ հասածը, որ ասել է՝ նորն ստեղծելով, ազգի մտաւորական եւ ստեղծագործ ընտրանին կատարած կը լինի իր

պատմական դերը: Բայց այս բոլոր գործերը - լինի ստեղծագործություն թե ստեղծածի հանրացում - պիտի կատարեն մի գերագոյն հրամայականի ստորադաս, որ է ազգի գոյության եւ ուրոյնութեան պահպանութիւնը եւ պաշտպանութիւնը: Որքան հայն իրան զգայ հայ եւ ուրոյն ազգ քան միւս ազգերը, այնքան պակաս կարեւորութիւն կը ստանայ այս կամ այն անհատական պիտակը, որովհետեւ մանուկը չի դադարում նոյն մարդը լինել թէեւ արդէն մազ ու մօրուք ունի եւ տարբերում է իր նախորդ վիճակներից. նոյն ոգին է նա եւ նոյն մարմինը՝ բարգաւաճ թէ ազագուն, նայած կեանքի պայմաններին: Այս հիմնական գաղափարների վրա պէտք է կառուցուի մեր ժամանակի ազգային կեանքը եւ այս սկզբունքներով պէտք է ղեկավարուի մեր հանրային գործունէութիւնը:

"ՎԷՄ", ՓԱՐԻՋ 1938 թ., թիւ 2

Հակոբ Պողոսեան Հայ Պատմութեան Վերաքննութիւնը

(հատված հեղինակի "Ներածություն հայ հոգեբանության" գրքից)

Յաճախ յիշուած է թէ հայ ազգը ԳՐԱԻՈՐ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ մը ունեցած չէ Քրիստոնէութենէն առաջ, եւ Քրիստոնէութեան Հայոց մէջ մուտքէն յետոյ մեր բոլոր պատմութիւնները գրուած են հայ կղերականներու ձեռքով: Եթէ իրականութիւնը այդպէս է, մենք այս կղերական պատմագիրներուն մեծապէս երախտապարտ ենք իրենց տքնաջան աշխատութեանց համար, որ մութ ու խաւար դարերէն ի վեր թողուցած են հայ ազգին գիր ու գրականութիւն, պատմութիւն եւ մշակոյթ: Մակայն հակառակ այս իրականութեանց՝ պէտք չէ կոյր զկուրայն հետեւիլ կարգ մը պատմական ու քաղաքական ցուցմունքներուն՝ որքան որ ալ մենք դատապարտուինք իբրեւ հերետիկոս:

Հայ թագաւորութեան եւ թագաւորներու անհետացումով հայ ազգը դարձավ ԿՐՕՆԱԿԱՆ ՀԱՄԱՅՆՔ ՄԸ եւ իրեն ճակատագիրը դարբնուեցաւ կղերական դասակարգին միջոցաւ: Այլ խօսքով՝ ինչպէս հայ թագաւորները կ'անուեցան հայ կաթողիկոսներէն, այդպէս ալ հայ ազգը կ'անուեցաւ Քրիստոնէութենէն եւ այնուհետեւ նա եղաւ "ՀԱՅ ՔՐԻՍՏՈՆԵԱՅ", փոխանակ ըլլալու Քրիստոնէայ ՀԱՅ:

Այս հոգեբանութիւնով է որ կրնանք բաղդատել թէ ինչո՞ւ համար կղերական դասակարգին կողմէ տարածուած է սա սխալ ու թիւր գաղափարը թէ հայ ազգը պահող ու պահպանող ազգակը եղած է Քրիստոնէութիւնը, մինչդեռ հայ ազգը գոյութիւն ունէր Քրիստոնէութենէն դարեր առաջ: Հին հայերը պաշտելով Զրադաշտական կրօնը եւ շրջապատուած լինելով հեթանոս կրօններով եւ ազգութիւններով, անոնք իրենց գոյութիւնը կորսնցուցած չէին: Կ'ընդունինք թէ կրօնքը մեծ ազդեցութիւն ունի ազգի մը կեանքին վրայ, մանաւանդ, արեւելեան երկիրներուն մէջ, բայց ո՛չ երբեք անոր գոյութիւնը վտանգելու չափ: Ահա Պարսիկը, Թուրքը, Լազը, Արաբը, Աֆղանը, Պելուճիստանը եւ այլն, ասոնց բոլորն ալ ԻՍԼԱՄ են, բայց իրենց ազգութիւնը կը պահեն տակաւին: Ուրեմն այս վերի իրականութեան լոյսին տակ ճշմարիտ կ'ըլլայ երբ յայտարարուի թէ Հայութիւնն է որ Հայ Եկեղեցին պահեր է, եւ ո՛չ թէ լոկ եկեղեցին պահեր է Հայութիւնը: Դարերու ընթացքին Հայը եւ Քրիստոնէութիւնը պայքարի մտան, Հայը պարտուեցաւ եւ հաւատքը յաղթական ելաւ: Հայը դարձաւ միայն անունով Հայ, իսկ զգացումով՝ Քրիստոնէայ:

Այս հիման վրայ է որ կրնանք բացատրել Վարդանանց պատերազմը: Անոնք փոխանակ ազգին գոյութեան համար մարտնչելու, պատերազմեցան Քրիստոնէութեան անվթար պահպանութեան համար: Եւ այսօր կրօնքի պահպանումին համար մեռնող Վարդան մը աւելի մեծ դիրք գրուած է Հայ սիրտին մէջ քան թէ հայրենիքի գոյութեան համար աշխատող Վասակ մը: Առաջինը՝ հերոս, իսկ վերջինը՝ դաւաճան անուանուած է: Ամերիկայի Քաղաքացիական պատերազմի առէն հիւսիսն ու հարաւը իրարու հետ պատերազմեցան: Հիւսիսի զօրաց գլուխն էր Կրէնթ, իսկ հարաւի զօրաց գլուխը՝ Լի: Հիւսիսը երբ պատերազմը շահեցաւ երբեք միտքէն չանցուց հարաւի զօրաւարը դատապարտելու իբրեւ հայրենեաց դաւաճան եւ այսօր Կրէնթն է Լի երկուքն ալ կը պաշտուին իբրեւ մեծ հայրենասէր զօրաւարներ: Ինչո՞ւ պիտի չըլլար նոյնը Վարդանի եւ Վասակի համար, որոնցմէ առաջինը կրօնն ու եկեղեցին կը պաշտպանէր, իսկ երկրորդը՝ իբրեւ պետական միտք եւ դիւանագետ մը, ազգի ու հայրենիքի գոյութեան համար կ'աշխատէր:

Հայոց պատմութիւնը այսօր պատմութիւն Հայոց չէ, այլ պատմութիւն՝ հայ Քրիստոնէից: Հայութիւնը հետաքրքրողը հայ ազգին շահերը չեն, այլ հայ Քրիստոնէական ու եկեղեցական շահերն են: Երբ մեր պատմութիւնը այս լոյսով դիտենք կը տեսնենք թէ հայրենիքը, արքունիքը, բանակը չեն հետաքրքրած հայ ազգը, այլ զանիկա հետաքրքրողը եղած են առաւելապէս կաթողիկոսը, վանքերն ու վանականները: Հայոց կաթողիկոսը գերիվեր եղած է հայ արքայէն, կրօնական հաստատութիւնները վեր եղած են մայրաքաղաքէն, Քրիստոնէութիւնը վեր եղած է անկախութենէն: Վիզերինի երկարած են Պարսիկի սուրին, բայց իրենց հաւատքը չեն ուրացած: Մայրաքաղաքի բանալիները յանձնած են Յոյնին, բայց պահած են Եկեղեցիի բանալիները: Մենքերիմը՝ Վասպուրականը փոխանակած է Մեքաստիոյ հետ, բայց մերժած է տեղի վանքերը եւ եկեղեցիները յանձնել: Հայուն սիրտէն հայութեան գիտակցութիւնը դատարկուեր ու անոր տեղը դրուած է Քրիստոնէութեան եւ աւելի ճիշդը Լուսաւորչականութեան գիտակցութիւնը: Այն որ Լուսաւորչական չէ, հայ չէ: Նախաքրիստոնէական շրջանին մեր նախնիքը ըմբռնեցին հեթանոս հայը, սակայն Քրիստոնէական շրջանին անըմբռնելի եղաւ զրադաշտ հայը, հեթանոս հայը, որովհետեւ Քրիստոնէական շրջանին հայութիւնը հայ չէ՛ր, այլ

նա "Հայ Քրիստոնեայ" էր: Ահաւասիկ այս ծայրահեղ եւ մոլեռանդ քրիստոնեական զգացումին համար հայութիւնը շատ բան տուժած է, որոնցմէ ստորեւ կը յիշենք քանի մը հատը միայն.-

1.-Այն յայտարարութիւնը թէ Քրիստոնէութենէ առաջ հայ ազգը գրաւոր պատմութիւն մը չունէր, մեզի կը թոյլի թէ, անհիմն է, որովհետեւ ըստ Մովսէս Խորենացիի վկայութեան՝ Արտաշէս Ա-ի ժամանակ, Ափրիկեանոս պատմագիրը Մծբինէն Եղեսիայի մատենադարանը փոխադրուած հայ արքաներու պատմութիւնը կը թարգմանէ յունարէնի (տե՛ս Խորենացի-էջ 83) եւ նոյնպէս Վռամշապուհի ժամանակ, ասորի Բարդաճանը Անի ամրոցի մատենադարանէն քաղելով, հին հայ արքաներու պատմութիւնը թարգմանէր է պարսկերէնի եւ յունարէնի (տե՛ս Խորենացի-էջ 146): Մովսէս Խորենացիի այս երկու վկայութիւնները բաւական են փաստելու թէ հայ ազգը ունէր իր գրաւոր պատմութիւնը, սակայն դժբախտութիւն մըն է տեսնել թէ Խորենացին փոխանակ իր Պատմութիւնը անոնց վրայ կանգնելու, կը ստանայ իր աղբիւրները Մար Աբաս Կատինայի գրութիւններէն:

Ասկէ զատ աներեւակայելի է որ այնքան հնութիւն ունեցող Հայը չունենար անգիր պատմութիւն մը եւ անցեալի, անյիշատակելի դարերու ընթացքին կուտակուած ժողովրդային բանահիւսութիւն մը, բայց ցաւալի երեւոյթ մըն է տեսնել թէ այդպիսի ժողովուրդի մը անգին յիշատակներն ու գանձերը ի գիր առնուած չեն հետագայ քրիստոնեայ հայ պատմիչներուն կողմէ: Որքան երախտապարտ ենք մեր պատմահայր Մովսէս Խորենացիին, որ հոս ու հոն տուած է Գողթան Երզնիսէրէն քանի մը տողեր միայն, որոնց վրայ կը գուրգուրանք այսօր ամէնքս ալ: Շատ հաւանական է որ այս հին հայ ազգը ունէր հին գուսանական բազմաթիւ դրուագներ, եւ հայ ազգը ունէր քաջագործութիւններու պանծալի հերոսներ, սակայն անոնց բոլորն ալ կա՛մ մոռացութեան դատապարտուած են, եւ կա՛մ ալ մեր Քրիստոնեայ կղերական դասակարգին կողմէ փճացուած են:

Ասիկա տարօրինակ երեւոյթ մը չէ պատմութեան մէջ: Միեւնոյնը եղաւ նաեւ Հայաստանի մէջ Գրիգոր Լուսաւորչի ձեռքով որ երբ մէկ ձեռքով Հայը լուսաւորել կը բաղձար, միւս ձեռքովը մթութեան ու թանձր խաւարի ծոցը կը գլտորէր հայ ազգը՝ փճացնելով անոր ասանդութիւնները, անոր կրօնական դասանանքները, անոր քուրմերն ու տաճարները, տօներն ու ծիսականութիւնը, եւ վերջապէս անոր դարաւոր անցեալի յիշատակները: Ասոր համար մենք այսօր որբացած կը զգանք մեր նախնիքներու հրաշագործութիւններէն...:

2.-Երկրորդ նկատի առնուելիք կարեւոր պարագան այն է թէ քրիստոնեայ հայ պատմագիրներու ձեռքին տակ ո՛չ թէ լոկ հայ անցեալի պատմութիւնը եւ մշակոյթը անտեսուած եւ կամ ալ փճացուած է, այլ նաեւ անոնց կողմէն ներմուծուած է յունադաս Օրթոտոքս եկեղեցիներէ բազմաթիւ նախապաշարումներ, ծէսեր, արարողութիւններ, խոր վիրապի նման պատմութիւններ, Տրդատ թագաւորին խոզախտաւորումը, եւ Գրիգոր Լուսաւորչի կողմէ անոր բուժման առասպելները, Մուրբերու մատունքները, կեղծ սուրբերու հրաշագործութիւնները, Արայի եւ Շամիրամի պատմութիւնները, եւ բազմաթիւ այլ պատմական դէմքերու եւ դէպքերու գունաւորումներ: Ահաւասիկ, ճշմարիտ հայ պատմաբանին համար ազգային ամենէն սուրբ պարտականութիւնը կը դառնայ հայ պատմութիւնը գտել ու զատել այս կեղծ ու պատիւր խիտավարակ գրութիւններէն:

3.-Մեր պատմաբաններուն եւ հետեւաբար հայ մտաւորականներուն կողմէ շարունակ յեղեղուած է թէ հայ պետութիւնը ինկած է որովհետեւ (1) Հայաստանի դիրքն ու տեղագրութիւնը անյարմար էր, եւ թէ (2) երբ հեթանոս ազգերու կողմէ պաշարուեցաւ, քրիստոնեայ Բիւզանդիոնը իրեն օգնութեան չի հասաւ: Ասոնք իրական են եւ անուրանալի, սակայն անոնք երբեք չեն խորհած թէ հայ պետութեան անկման մեծագոյն պատճառը պետք էր փնտռուէր ո՛չ թէ արտաքին աշխարհին մէջ, այլ բուն իսկ (3) ներքին հայ նկարագրին մէջ: Օգտակարութենէ զերծ չըլլար կը կարծենք եթէ տանք քանի մը օրինակներ: Մեր պատմութեան ամենէն փառահեղ էջը կը կազմեն Տիգրան Մեծի արշաւանքները եւ իր մղած պատերազմները հռոմէական հռչակաւոր զօրավարներ Լուկուլլոսի եւ Պոմպեոսի դէմ, սակայն անոր անկման մէջ ամենէն մեծ դերը կատարուած է հայ նախարարներու եւ բուն իսկ Մեծն Տիգրանի որդւոյն կողմէ, որոնք Տիգրան Մեծին թէ ու թիկունք կենալու տեղ, անոր կոնակէն զարկին եւ հռոմէական Լեգէոններուն ճամբաները ցոյց տուին:

Կրկին, երբ Մոնկոլական եւ կամ թրքական վայրագ ու բարբարոս հոսանքները կ'արշաւէին Հայաստան, փոխանակ ամբողջ հայութիւնը մէկ ճակատ ցուցադրելու, Հայաստանի պէս փոքրիկ երկրամասի մը մէջ կը թագաւորէին չորս արքաներ, ինչպէս Շիրակի թագաւորութիւնը, Անիի թագաւորութիւնը, Կարսի թագաւորութիւնը եւ Վասպուրականի թագաւորութիւնը եւ ո՛վ զարմանք... փոխանակ անոնք իրարու օգնելու, իրարու դէմ լարուած ու ատելութեամբ լեցուած էին եւ վայրենի կոչուող Թուրք հորդաները անոնց բոլորն ալ մեկիկ մեկիկ տրորելով մէջտեղէն վերցուցին հայ պետականութիւնը:

Կրկին, երբ Կիլիկեան պետությունը արշաւանքի ենթարկւած էր Եգիպտական Մեմլուքներուն կողմէ, մեր կիլիկեցի ազգայինները փոխանակ մէկ ճակատ պարզելու թշնամիին դէմ, երկու մասի բաժնուած էին Լեւոն թագաւորի նորաձին տղուն մկրտութեան համար. թէ պէ՛տք էր անիկա Կայթլիկ եկեղեցիին կողմէ մկրտուէր թէ Հայաստանեայց եկեղեցիին կողմէ մկրտուէր եւ թշնամութիւններն ու բաժանումները այնքան յառաջացան որ հակառակորդ տարրերէն մէկ մասը Եգիպտական Մեմլուքներուն հետ միանալով պատճառ եղան կործանելու Կիլիկեան գահը:

Կրկին, համաշխարհային Առաջին պատերազմէն յետոյ երբ պատեհութիւնը անգամ մըն ալ Հայուն ժպտեցաւ, մենք անկարող եղանք սոյն ոսկի պատեհութիւններէն օգտուելու եւ հետեւաբար ունեցանք Հայկական Հանրապետութիւնը բուն Հայաստանի մէջ, իսկ Կիլիկեան իշխանութիւնը՝ Տրանսայի հոգատարութեան ներքեւ: Մակայն փոխանակ իրարու սատար հանդիսանալու ջանացինք զիրար խորտակել, եւ վերջ ի վերջոյ բարձրացուցինք նաեւ երկու ուրոյն դրօշակներ մեկը՝ Տէօթթօլի մէջ, իսկ միւսը Ատանայի մէջ, եւ մեր այս պետականութենէ զուրկ քայլովը մղեցինք ֆրանսան յանձնելու Կիլիկիան անգամ մը եւս բարբարոս Թուրքին...:

Այս եւ ասոնց պէս իրադարձութիւններով լեցուն է հայ պատմութիւնը: Որքան ալ լեղի ըլլան այս երեւոյթները պէտք է խոստովանիլ մեր մեղսակցութիւնը եւ մեր ազգային նկարագրին թերիները հայ պետականութեան անկման ու կեանքի ենթարկուած դժբախտ պարագաներուն մէջ:

4.-Քրիստոնէութեան մուտքով հայ ազգը կորսնցուցած է իր ռազմական ու ըմբոստ նկարագիրը, որ նախաքրիստոնէական շրջանին մեծագոր Ասորեստանի կողքին փուչ մը եղած էր շարունակ:

Պատմութիւնը ցոյց կուտայ որ այն հայ ցեղերը, որոնք Քրիստոնէութիւնը ձգելով քրդացած են, եւ կամ ալ իսլամացած են, անոնք եղած են կատաղի կռուողներ, մինչդէռ իրենց քրիստոնէայ ազգակիցները մնացած են խաղաղասէր եւ խուսափած են զենք գործածելէ: Դարերով Քիւրտը փարած է երկու բանի, (1) զենքին, (2) ձիուն, իսկ Հայը ընդգրկած է (1) Սուրբ Գիրքը եւ (2) խաչը:

ԱՅՍՊՊԷՍ ՀԱՅ ՆԿԱՐԱԳԻՐԸ ԵՂՄԱՆՈՒԱԾ Է:

Եթէ Քրիստոնէութիւնը շիտակ հասկցուած ըլլար՝ անպայման հայ ազգն ալ ռազմական նկարագիրը պիտի չկորսնցնէր, ինչպէս որ Քրիստոնէութիւն դաւանող որեւէ եւրոպական ազգ կորսնցուցած չէ իր ռազմական նկարագիրը: Ասիկա կ'առաջնորդէ մեզ այն եզրակացութեան թէ սխալը գործուած է հայ կղերական դասակարգին կողմէ, որ քարոզած է՝ "մէկ երեսիդ զարնողին միւս երեսդ դարձուր" յանկերգը:

5.-Քրիստոնէական ու եկեղեցական սեղմումներուն տակ հայ ազգին իմացականութիւնը կլանուած է եւ անիկա իր մտային թոփշը սահմանափակած է լոկ կրօնական մարզին մէջ միայն:

Ասոր վկան է հայ մշակոյթը: Երբ միտքը ազատութիւն գտած է՝ անիկա ծնունդ տուած է հայ Կոթական ճարտարապետութեան, բայց կրօնական արգելքի տակ միւս մշակութային ճիւղերը, ինչպէս քանդակագործութիւնը, գրականութիւնը, երաժշտութիւնը, պարն ու թատրոնը եւ այլն չէ՛ն կրցած յայտնաբերել ինքնատպութիւն (originality), որով հայութեան հանճարը խաթարուած է:

6.-Քրիստոնէութեան մուտքով հայ միտքը դարձաւ դէպի արեւմուտք: Անիկա միտքով՝ յունացաւ, հոգիով՝ հրեացաւ, լեզուով եւ մշակոյթով բաժնուեցաւ եւ դարձաւ արեւելքէն դէպի արեւմուտք:

Քրիստոնէութեան ազդեցութեան տակ մենք խզեցինք մեր դարաւոր կապը մեզի ազգակից ու դրկից ժողովուրդներէն եւ աչքերնիս յարեցինք դէպի հեռաւոր հորիզոններ: Պարսիկը մեզի համար եղաւ հեթանոս, կրակապաշտ, մոխրապաշտ եւ ատելի, իսկ Յոյնն ու Բիւզանդիոնը եղան քրիստոնէայ, խաչապաշտ ու բարեկամ: Մինչդէռ պատմութիւնը ցոյց կուտայ որ մեր ամբողջ մշակոյթը, որով կը պարծենանք այսօր, իր հիմերը դրաւ Պարսկական բաժնին մէջ, մինչ Յունական բաժնին ներքեւ Բիւզանդիոնը կը ջանար կլանել Հայը եւ անոր լեզուն ու եկեղեցին:

Այս սխալ քաղաքականութեան տակն էր որ պարսիկը սկսաւ Հայը նեղել ու խստացնել անոր վրայ իր տիրապետութիւնը, որմէ յառաջ եկաւ Վարդանանց ու Ղեւոնդեանց պատերազմը:

Այս սխալ քաղաքականութեան բերումով Հայերը իրենց օգնութիւնը բերին Տաւրոսեան լեռներու մէջ ուղեկորոյս եւ թշնամիներով շրջապատուած Խաչակիրներուն, որոնք հետագային պատուհաս մը եղան Կիլիկեան իշխանութեան կործանման մէջ, քանի որ անոնցմէ շատերը պատեհապաշտ բախտախնդիրներ էին լոկ:

Կրկին այս սխալ քաղաքականութեան հետեւանքով Հայութիւնը դարձուց իր աչքը դէպի հեռաւոր Եւրոպան ու Անգլիա՝ իբրեւ Քրիստոնէայ պետութիւններ, որոնք պատճառ եղան մասնաւորապէս 1878-էն ի վեր իր կործանման եւ 1914-ի զարհուրելի տեղահանութեանց ու կոտորածներուն:

7.-Այս սխալ քաղաքականութեան ներքեւ Հայը ոչ թէ թիւով աճեր է, այլ ընդհակառակն պակսեր է եւ կոտորակուած է: Իր զաւակներէն շատերը դարբերու ընթացքին կամ քրտացած են, եւ կամ ալ իսլամացած ու կրօնափոխ եղած են եւ փոխանակ եկեղեցին զանոնք ընդունելու իբրեւ քրտացած Հայեր, իսլամացած Հայեր, ընդհակառակը զանոնք վտարած է իր ծոցէն:

Ասկէ գատ, դարերու ընթացքին Հայերը դուռ ու դրացի եղած եւ միասին ապրած են միեւնոյն երկրի մէջ Քիւրտին ու Լազին հետ, Արաբին ու Թուրքին հետ, բայց երբեք չեն հետաքրքրուած անոնց կեանքովն ու սովորութիւններովը, եւ անոնց Գուրանովն ու Ալլահովը: Այս իսկ պատճառաւ անոնց մէջ միշտ կայացած է մեծ խրամատ մը, անհուն վիհ մը: Հայը մերժած է Գուրանը եւ գրկած է Սուրբ Գիրքը, անտեսած է Մուհամմէտը եւ պաշտած է Յիսուսը, երես դարձուցած է մզկիթին, ու փարած է եկեղեցիին: Այսքան այլամերժութեան փոխան եթէ քիչ մըն ալ հետաքրքրուէր իր դրացիներով եւ անոնց կրօնական պաշտամունքով, հաւատացէր որ խրամատը պիտի չլլար այնքան լայն ու խորունկ, եւ մենք զոհ պիտի չիյնայինք դաւերուն այսպէս կոչուած Արեւմտեան Քրիստոնէայ դիւանագետութեան: Այս իրարամերժութեանց բերումով միշտ իբրեւ կեավուր կոտորուած եւ անճիտուած ենք իբրեւ ազգ: 8.-Հայոց պատմութիւնը եղած է տառապանքի եւ կոծի պատմութիւն եւ տակաւին գրուած չէ հայ յաղթանակի ու յառաջադիմութեան պատմութիւնը:

Մեր պատմագիրները ի վաղուց անտի շարունակ գրած են հայ հալածանքներն ու կոտորածները եւ տակաւին ալ այսօր ամէն տարի կը տօնուին 1915-ի Ապրիլեան տեղահանութիւնները եւ ահաւոր կոտորածները իբրեւ ազգային սգատօն, որմէ որեւէ կերպով մեր նոր սերունդը ներշնչում մը չի ստանար, այլ անոնցմով կ'ունենայ առաւել զգուանք ու ստորադասութեան զգացում մը: Որքան քիչ յիշուին եւ քիչ գրուին այսպիսի զարհուրելի պատմութիւններ, եւ վերջ տրուի Ապրիլեան սգատօներուն, այնքան աւելի լաւ պիտի ըլլայ հայ ազգին համար: Հայ նորագոյն սերունդին ջամբել պէտք է աւելի ռամական ոգի, քան թէ կոտորածներու պատմութիւն: Հայ հեթանոս Վահագն աստուածը պէտք է հաւասար ընթանայ Քրիստոսին հետ:

9.-Երբ հայ տառապանաց շուրջ կը գրենք՝ չենք կրնար չանդրադառնալ նաեւ սա իրողութեան թէ մեր կուսակցութիւններն ալ մեծ պատասխանատւութիւն ունին այս չարչարանաց ու կոտորածներուն մէջ: Հազար անգամ կրկնուած ճշմարտութիւն մըն է թէ ազատութիւնը եւ անկախութիւնը առաջին եւ ամենաթանկագին բանն է մարդուն համար, ըլլայ անիկա անհատ թէ հաւաքականութիւն. բայց երբ յեղափոխութիւն մը կը պայթի առանց սեփական ոյժի, այլ ուրիշներու օգնութեան վրայ դրուած յոյսով ու վստահութեամբ, անկասկած անիկա կը ձախողի եւ ենթականերուն կը պարտադրէ առնուազն ամենալուրջ վերաքննութիւն:

Մենք կը պաշտենք հայ հերոսներու հոգին՝ ըլլան անոնք Տամատեան մը, Մուրատ մը, Ժիրայր մը, Միսո Շահէն մը եւ կամ Անդրանիկ մը, եւ անոնց հայրենասիրութեան առջեւ բոլորս ալ կը խոնարհինք. բայց երբ լրջօրէն վերաքննենք ու վերլուծենք ամբողջ հայ յեղափոխական շարժումները՝ Վարդան ու Ղեւոնդ Երեկեցէն մինչեւ արդի ժամանակները, անոնց բոլորն ալ եղած են առանց հաշուի եւ իրենց վստահութիւնը յենուած է այսպէս կոչուած հեռաւոր Բիւզանդիոնի եւ կա՛մ Ֆրանսայի եւ կա՛մ Անգլիոյ օգնութեան, եւ երբ այս ակնկալուած աջակցութիւնը զլացուած է, մեր կողմէ շարունակ քննադատուած են անոնք իբրեւ մեր տառապանաց ակն ու աղբիւրը, առանց դոյզն իսկ անդրադառնալու նոյն դէպքերուն մէջ մեր ունեցած դերին ու թերութիւններուն: Այս դիտողութիւնները որքան ալ մեր ազգային արժանապատւութիւնը վիրաւորեն, եւ կա՛մ ալ անոնք որքան ալ լեղի դեղահատներ ըլլան՝ պարտինք ընդունիլ զանոնք առանց տրտունջի, զոնէ ապագայի թերութիւններէն խուսափելու համար: 10.-Ուրիշ տարօրինակ հոգեբանական երեւոյթ մըն ալ սա է ամբողջ հայ պատմութեան մէջ, թէ Հայը հակառակ աշխարհի մէջ ամենէն շատ հալածուող ու տանջուող ժողովուրդը ըլլալուն, ցուցադրած է իր հալածողներուն հանդէպ ամենէն շատ ներողամտութեան ոգին:

Մեր պատմութիւնը ուսանողներուն հայտնի է թէ Հայ ազգի նկարագրին մէջ ամենէն տկար յատկանիշ մը եթէ կայ՝ այդ ալ արդարութեան եւ հետեւաբար վրէժի ոգոյն պակասը եղած է: Հայը այն աստիճանի ներողամտութեան ոգի ցուցադրած է, որ անիկա գերազանցած է նաեւ Քրիստոսը:

11.-Թէեւ աշխարհին տուած ենք ամենէն շատ պատմաբաններ, բաղդատամբ մեր թիւին, բայց սա իրողութեան գիտակցինք, թէ հակառակ այս բոլորին, տակաւին գրուած չէ լիակատար հայ պատմութիւն եւ կամ ալ հայ ժողովուրդի պատմութիւնը:

Մեր կղերականներուն կողմէ հայ պատմութիւնները գրուած են առաւելաբար իբրեւ կաթողիկոսներու եւ կղերականներու պատմութիւնը եւ հոն իրերն ու դէպքերը դիտուած են կրօնքի եւ եկեղեցիի ակնոցով, եւ անոնք որ չեն համապատասխանած կրօնական տեսակէտին, անոնք կա՛մ մոռացութեան տրուած են, եւ կա՛մ ալ դատապարտուած են իբրեւ ազգային ու կրօնական դաւաճաններ: Վերջերս ալ հայ պատմութիւնը սկսուած է գրուիլ քաղաքական կուսակցութիւններուն կողմէ, որոնք եւս նոյն սխալի մէջ իյնալով, կը հերոսացնեն իրենց կուսակցութեան առաջնորդները, իսկ կը ջանան դատապարտել ու նսեմացնել հակառակորդ կուսակցութեանց առաջնորդները: Այս իսկ պատճառով ահագին պատասխանատւութիւն մը կը ծանրանայ ապագայ հայ պատմաբաններու ուսերուն վրայ՝ հայ ազգին պատմութիւնը խուզարկելու բոլոր մանրամասնութեամբ եւ գիտական ոգիով ի յայտ բերելու դէպքերն ու դէմքերը, եւ անոնց ծնունդ տուող շարժառիթները պատկերացնելու:

աննախապաշար եւ անկաշառ ոգիով, ինչպէս նկարիչ մը կը պատկերացնէ այլազան տեսարանները պաստառին վրայ հիանալի կերպով...:

Երբ վերոյիշեալ պատմական դիտողութիւնները կ'ընենք, ասիկա չի նշանակեր թէ մեր հաւատքը նուազ է Հայաստանեայց Եկեղեցիին հանդէպ, այլ կը նշանակէ որ մեր սէրը աւելի խորունկ է դէպի հայրենիքը. ո՛չ թէ մենք աւելի նուազ կը յարգենք մեր պատկառելի Էջմիածինը, այլ մեր ակնածանքը աւելի բարձր է դէպի հայ պետութիւնը. ո՛չ թէ մենք նուազ կը պատուենք մեր կղերական դասակարգը, այլ աւելի գերիվեր կը նկատենք հայ ժողովուրդը:

Ամէն Հայու համար անհրաժեշտ է գիտակցիլ թէ հայ ազգը մէկ է եւ անբաժանելի եւ անիկա իր գոյութիւնը չի պարտիր որեւէ կրօնի: Հայը այսօր Քրիստոնէայ է, ինչպէս որ ասկէ առաջ ալ եղած էր Հեթանոս եւ Զրադաշտական, նոյնպէս անիկա այսօր ունի կուսակցութիւններ, եւ բաժանուած է բազմաթիւ յարանուանութիւններու, բայց այս բոլոր երեւոյթներուն ետին կայ ու կը մնայ տակաւին մէկ բան, թէ Հայը մէկ է եւ անբաժանելի եւ ամէնքէն վեր իր ժառանգականութիւնով, իր արանդութիւններով եւ իր արիւնի գիտակցութեամբ...:

Մ.Տէր-Քերոբեան Լոյսը Աշտիշատէն Կուգայ

Ժողովուրդի մը հոգու եւ մտքի կերպարանքը գրեթէ հարազատօրէն կարտացոլայ անոր առօրեայ գործունէութեան, պատմական ասանդութիւններուն եւ ուրիշ բազմապիսի երեւոյթներուն մէջ, որոնք արդիւնք են կեանքին անդիմադրելի պահանջներուն եւ արգելիչ ուժերու բաղխումին:

Կըսեն "գրեթէ" անոր համար, որովհետեւ կան արտաքին աշխարհագրական ազդակներ՝ որոնք իրենց անչափելի զօրութեամբ կուգան արգելք հանդիսանալու ժողովուրդին մտածումներուն, ցանկութիւններուն եւ ձգտումներուն անայլալ արտայայտութեանը: Այդ ազդակները իրենց տեսականութեամբ եւ ազդեցութիւններու յաճախակիութեամբ կը կերպարանափոխեն տեղի ունեցող դէպքերը եւ որոշ գոյն մը կուտան սովորութիւններուն, ասանդութեանց եւ կենցաղին:

Եթէ այդ ուժերու հակազդեցութիւնը չըլլար, մենք, վստահօրէն, կրնայինք տեսնել ժողովուրդի մը, կամ անհատի մը հոգեկան եւ մտաւոր աշխարհին հարազատ պատկերը անոնց նիստ ու կացին եւ աշխատանքի կերպերուն մէջ:

Ուրիշ խօսքով, տուեալ ներքին յատկութիւններու, կամ ընդունակութիւններու կատարեալ բողբոջումն ու պտղաւորումը միշտ կը պայմանաւորուի արտաքին ազդակներու ուժեղութեան կամ տկարութեան իրողութեամբը:

Եթէ վերցնենք հայ ժողովուրդին հոգին, իր պատմական երկու խոշոր շրջաններուն եւ փորձենք ենթարկել զայն որոշ հոգեբանական զննութեան, պիտի հասնինք շատ հետաքրքրական եզրակացութիւններու:

Հեթանոսական շրջանը կրնանք յատկանշել իբրեւ իրատեսութեան շրջան, կարծր, առարկայական խորհելակերպով եւ ապրելակերպով: Բնութեան ուժերուն, անմիջական ազդեցութիւնը ամէն վայրկեան կը շարունակէր զգացնել իր ներկայութիւնը մարդու վրայ եւ ուղղութիւն կուտար անոր գործերուն, վարմունքին եւ որոնումներուն:

Ամէն քայլափոխին՝ հոս ու հոն կանգնող մեհեանները, իրենց կուռքերովն ու քուրմերովը հայ մարդուն զգայարանքներուն եւ հոգուն վրայ կը դրոշմէին այն անտեղիտալի ճշմարտութիւնը, որ անհատին եւ կամ հաւաքականութեան կեանքը պէտք է հարազատօրէն արտայայտէ բնութեան կեանքը: Որ անհատը իր գործունէութեան եւ ոգորումներու ընթացքին, մի՛ շտ հաշուի պէտք է առնէ բնութեան օրէնքները՝ իբրեւ յաւիտենօրէն ազդու գործօններ, որ վերջապէս, ժողովուրդ մը, իր պատմութիւնը կերտելու ատեն, պէտք է համագործակցութեան կանչէ իր երկրին լեռներու, ձորերու, անտառներու եւ դաշտերու մէջ գործող ազդակները: Այդ ձեւով միայն ան կրնայ այդ միջավայրին հարազատ եւ ներքին ներդաշնակութիւն ունեցող դէպքերու ամբողջութեան մը ծնունդ տալ:

Ջրվեժներու զնգոցը, լեռներու խիզախ սլացքը եւ վայրի գագաններուն մոլտոցը մի՛ շտ արթուն պէտք է պահեն անհատը եւ մրճահարեն անոր մէջ առարկայականութեան եւ իրատեսութեան ոգի:

Այսպէսով, բնական ուժերու շօշափելի ներկայութիւնը, կուռքերու կերպարանքը եւ քուրմերու կենցաղն ու քարոզչութիւնը պատրաստէր եւ համադրէր են հին մարդու շուրջը առարկայական միջավայր մը եւ գործելակերպ մը, ուր մարդս միշտ պիտի զգար ինքզինքը մէկ մասը բնութեան եւ գործէր համաձայն անոր ցուցմունքներուն:

Ես կը կարծեմ որ այս կարծր ու իրատես մտածելակերպն էր գլխաւորագոյն պատճառը մեր պետական կեանքին զօրութեանը հեթանոսական շրջանին:

Տե՛ս աշխարհը այնպէս ինչպէս որ է եւ գործէ՝ համաձայն անոր մէջ ապրող հիմնական եւ համապարփակ ուժին եւ օրէնքներուն:

Քրիստոնէութեան որդեգրումով, պատկերը սկսաւ փոխուիլ: Այդ նոր վարդապետութիւնը սկսաւ քարոզել այնպիսի օրէնքներ եւ հաւատալիքներ՝ որոնք բոլորովին դէմ էին մինչեւ այդ օրը ապրուած կեանքին ու սովորութիւններուն:

Ան կը հաւատար որ իր քարոզած փիլիսոփայութիւնը եւ խոստացած կեանքը անհամեմատօրէն բարձր էին քան բնութեան թելադրած կենցաղը: Ան եկաւ թանձր քողով մը ծածկելու բնութեան դէմքը՝ որպէսզի մենք չտեսնենք զայն, այլ ներշնչուինք տարբեր պատկերով ու կեանքով, այսինքն գերբնականով, հակառակ այն իրողութեան որ բնութեան օրէնքները պիտի շարունակեն գործել, մարդուս մէջ, եթէ ան բոլորովին չը կուրանայ անոնց հանդէպ եւ անձնասպանութեան հասնող անտարբերութեամբ հակառակ չերթայ անոր:

Մենք հակառակ զացինք անոր եւ յանգեցանք պետական մահուան:

Հայ ժողովուրդը կը ցուցադրէ յատկանշական երեւոյթ մը, այն է, երբ ան կորդեգրէ նոր սկզբունք մը եւ նոր կարգ ու սարք, այնպիսի խանդով եւ մոլեռանդութեամբ կը փարի անոր որ, իր մտքին աչքերը կը կուրանան եւ չեն տեսներ ճշմարտութեան նշոյլ մը, կամ լոյսի մը ճառագայթ ուրիշ որեւէ հոսանքի մէջ: Մեր կրօնական առաջնորդները, մեր պետական մարդիկ, մեր կրթական մշակները ընդհանուր առմամբ, իրենց աչքերուն վրայ քաշեցին Քրիստոնէութեան մշուշը, լեցուցին իրենց ներաշխարհը հեզութեան, միամտութեան, անբժութեան, այլասիրութեան եւ անշահախնդրութեան զգացումներով, եւ նետուեցան մրցադաշտի մը մէջ ուր անհասներն ու ժողովուրդները զինուած էին, ընդհակառակն, խորամանկութեան, անազնութեան, շահադիտութեան եւ եսասիրութեան զէնքերով:

Ընդունելով Քրիստոնէութիւնը, մեր հայրերը միանգամ ընդ միշտ հրաժարեցան իրապաշտ հայեցողութենէն եւ դէմքերնին դարձուցին դէպի երազներու աշխարհը:

Բնականօրէն հակուած դէպի երազանք, հայ ժողովուրդը այնչափ խորը ազդուեցաւ, նոր կրօնական այս շարժումէն, որ կեանքը՝ անոր համար վերածուեցաւ բանաստեղծութեան, այսինքն զգացումներու եւ մտապատկերներու գունագեղ խաղի, այն կեանքը, ուր մարդոց գլխաւոր մտմտութիւն էր դաշոյն պատրաստել եւ դաստիարակուիլ լեռներու եւ եղեգնուտներու վայրի գազաններէն:

Մեր հայրերը՝ այդ համապարփակ կոնիւնտներուն մէջ մտան անզէն եւ յուսացին որ սոսկ ճշմարտութեան ուժը պիտի կարողանայ պահել ու պաշտպանել իրենց ցեղին գոյութիւնը:

Մեր գիրն ու լեզուն, Հայաստանեայց Եկեղեցոյն հետ միասին, եղան, անտարակոյս զօրաւոր ազդակներ՝ մեր ցեղին ինքնութեան պահպանման գործին մէջ, սակայն, եթէ խորը նայելու ըլլանք, պիտի տեսնենք այն անժխտելի ճշմարտութիւնը, որ եթէ մեր հեթանոսական ոգին հայ ժողովուրդին մէջէն կատարելապէս ջնջուած ըլլար, եւ ուժի պաշտամունքը չը յայտնաբերէր ինքզինքը պարբերական ըմբոստութիւններու եւ յեղափոխութեանց մէջ, հայ ցեղը, շատ մը ուրիշ հին ժողովուրդներու պէս, յաւիտենապէս հեռացած պիտի ըլլար մարդկային պատմութեան թատերաբեմէն:

Շնորհիւ սակայն, դարերու ընթացքին հրապարակ եկող փոքրաթիւ հետոսներու մէջ արտայայտուող Վահագնեան փիլիսոփայութեան եւ պաշտամունքին, մեր ժողովուրդին գոյութիւնը պաշտպանուած է արհմտոս ճակատամարտներու մէջ, եւ պիտի շարունակուի պաշտպանուիլ, եթէ երազանքի եւ աղօթասացութեան մշուշը մէկդի վանենք մեր աչքերէն եւ պայծառօրէն տեսնենք կեանքը իր բոլոր երեսներուն մէջ, այսինքն, ուժի, առարկայականութեան, եւ բնութեան օրէնքներու անդիմադրելիութեանը:

Մենք չենք կրնար աչքերնիս գոցել այդ անխորտակելի եւ ակնբախ իրականութեանց հանդէպ: Մենք չենք կրնար աչքերնիս գոցել եւ թոչիլ երբ իրապէս նստած ենք գետնի վրայ:

Շատ մը քրիստոնէայ պետութիւններ ունինք, որոնք տնտեսապէս եւ զինուորականապէս՝ ահռելիօրէն ուժեղ պետութիւններ են ըրեր ինքզինքնին: Ի՞նչպէս կրնանք, ուրեմն, մեղադրել Քրիստոնէութիւնը, որպէս վարդապետութիւն մը՝ որ իբրեւ թէ կուգայ տկարացնելու անհատական նախաձեռնութեան ոգին եւ ազատ մրցումի հրաշագործ խաղերը:

Եթէ սակայն, ուշի ուշով քննելու ըլլանք այդ ժողովուրդներու կարգն ու սարքը, պետութեան վարած քաղաքականութիւնը եւ կատարած քարոզչութիւնը, պիտի տեսնենք որ, անոնք անունով միայն Քրիստոնէայ են: Որովհետեւ, անառարկելի իրողութիւն է որ, բոլոր զօրաւոր ազգերը կրակով եւ սրածուրեմով են հասեր իրենց ուժեղութեան: Միջոցներ՝ որոնց գործածութիւնը իսկական Քրիստոնէայ մը չէր կրնար արդարացնել:

Աշխարհը երկերեսանիւններու աշխարհ է, դիմակաւորներու պարահանդէս: Եթէ կատես կեղծ ու պատիւ արտայայտութիւնները եւ քաղաքական ու դիւանագիտական անառակներէ կը խորշիս, պետք է սակայն աշխատիս ճանչնալ զանոնք քու իսկ ինքնապաշտպանութեանդ համար:

Անոնք իրական ուժեր եւ ազդակներ են կեանքի մէջ՝ զորս պետք է նկատողութեան եւ հաշուի առնել: Հայ ժողովուրդին հոգուն մէջ սակայն, լոյսը գերագոյն արժէք ունեցող գոյացութիւն մըն է, անկէ դուրս՝ ամէն ինչ անարժէք է, վաղանցուկ է, եւ սիրոյ ու պաշտամունքի անարժան: Անոր երազատես միտքը, անոր բանաստեղծական, հովուերգական խառնուածքը, անոր բնագանգօրէն փիլիսոփայելու հակումը՝ բնութեան մէջ, միայն մէկ արժէքաւոր իրականութիւն կը գտնէ, այն է, լոյս-իրականութիւն՝ առանց որու կեանքն ու տիեզերքը անկերպարան խառնարանի մը կը վերածուին:

- "Ես բարի լուսու քաղցրիկ Քրիստոս ": Այս բացականչութեամբ է որ երեսը կը լուսայ Տարօնցին, արեւածագին, եւ ինքզինքը կը խաչակնքէ: Այս աղօթքէն յետոյ է որ ան կսկսի իր առօրեայ աշխատանքին, լեցուած այն հաւատքովն ու յոյսովը, որ Քրիստոս, այսինքն լոյսը իր հետը պիտի ըլլայ միշտ եթէ ինքը մերժէ ապաստարան տալ չարին եւ ենթարկուիլ անոր փորձութիւններուն:

Լոյսը գերիվեր է ամէն բանէ: Ամէն ինչ անոր կը հպատակի: Անոր հակառակ գործողը անվերկանգնելիօրէն կը կործանի: Անոր ձեռքին մէջն է երջանկութեան եւ յաւիտենական երանութեան բանալին:

- "Լոյսի մէջ թաթխուի քու հորդ ու մօրդ հոգին ": Այս օրհները աւելորդ ապացոյց մըն է այն պաշտամունքին՝ զոր հայ ժողովուրդը ունի լոյսին հանդէպ: Պաշտամունքը հանդէպ գոյացութեան մը՝ որ իր իշխանութիւնն ու գերակայութիւնը կը տարածէ ոչ միայն տեսանելի այս աշխարհին վրայ, այլ նաեւ անտեսանելի անդրաշխարհին՝ որ վերջին հանգրուանն է բոլոր բանական էակներուն:

- "Այո՛, ես իմ աչքովս տեսայ երէկ գիշեր լոյս իջաւ Մանուկի գերեզմանի վրէն ": Կըսէր մէկը զարմացած: Մանուկ արդար եւ բարի մարդ մըն էր ուրեմն: Ան՝ իր կեանքին ընթացքին մէկի մագին չըղպաւ, մէկի չը վնասեց, ընդհակառակն, ան ծառայեց ուրիշներու, օգնեց շատերու եւ շատ յաճախ ինքը մնաց անօթի որ ուրիշ մը կշտանայ, Աստուած վերջապէս վարձատրեց զայն, անոր գերեզմանին վրայ լոյս իջեցուց: Իբրեւ հետեւանք այդ յայտնութեան, ոչ միայն Մանուկի անունը կրօնական ակնածանքով մը կսկսէր յիշուիլ, այլ նաեւ անոր տունը մասամբ կը սրբանար եւ ազգականները մասնաւոր յարգանքի առարկայ կը դառնային:

Գիւղը իրար կանցնի: Գիւղացու սիրտն ու հոգին բերկրութեամբ եւ պաշտամունքով կալեծփի: Տիեզերքի գերագոյն ուժը յայտնուէր է իրենց գիւղին գերեզմանոցը: Գերագոյն ուժին այդ անսահման համեստութիւնն ու խոնարհութիւնը, անտարակոյս, մեծ փառք ու պատիւ մըն է իրենց: Իրենք ալ պէտք է աշխատին նմանիլ Մանուկին, ըլլալ անանձնական, ըլլալ անժանիք եւ անվնաս:

Ու ահա կամաց կամաց անոր գերեզմանը կը վերածուի "Թուխմանուկ" ի մը, մուրատատուր եւ բարեխօս Թուխմանուկի: Անոր շուրջը աճող բույրէն հազարաւոր քուրջի կտորներ կսկսին կախուիլ՝ իբրեւ հաւատացեալ եւ սիրող սրտերու ուխտի նշանակ: Անոր հոգին արժանացած ըլլալով երկնային լոյսին, անշուշտ ան չպիտի մերժէ բարեխօսել Տիեզերքի թագաւորին՝ որ իր սիրովառ հայրենակիցներու մուրատը տայ եւ երազները իրականացնէ:

Համբերութիւն է պէտք: Անշուշտ ամէն բան մէկէն չըլլար, մանաւանդ որ երկինքը կուզէ մարդու անկեղծութիւնը փորձել եւ չափել անոր հաւատքին խորութիւնը: Համբերէ՛ եւ աղօթէ: Չկայ ուրիշ միջոց: Մուրատդ այդ ձեւով պիտի կրնաս առնել:

Չը համբերէ՛ս ի՞նչ պիտի կրնաս ընել: Անկախ ենք կարծես: Չնչին ուժ մըն ենք բաղդատած Անոր անսահման զօրութեանը: Աղօթէ՛ եւ սպասէ, չկայ ուրիշ ճամբայ: Մշտնջենական կախումի զգացումը քեզ թող չը լքէ, եւ եթէ կուզես պատահական շնորհներու արժանանալ այդ երկնային ուժին կողմէ, պէտք է ըլլաս կատարեալ գառ մը՝ զազաններով լի անտառին մէջ:

Այսօրինակ խորհելակերպն է որ մարդուս մարմինն ու հոգին կանդամալուծէ եւ կը վերածէ զայն ողորմելի իլեակներու՝ ենթակայ աջէն ու ձախէն փչող մրրիկներու մրճահարումին:

Մենք այս կերպ խորհողութեան պէտք չունինք, երբ մեզ շրջապատող զազաններու վոհմակները կը քշտեն իրենց ակոսները մեր մսին համեղութեան գիտնութեամբը: Մենք պէտք է խորհինք թէ ի՞նչ միջոցներով այդ ժանիքները կրնանք կոտրել: Խոնարհութեամբ, աղօթքով, երկնային լոյսին օգնութեամբ: Երբէ՛ք:

Մենք պէտք ունինք այն լոյսին միայն, որ կիջներ, տարիներ կիջնէ, որ մեռելներու հոգիները կը լուսաւորէ եւ դրախտին առիքէն կը կախուի իբրեւ ջահ յաւիտենական աշխարհին:

Մենք պէտք ունինք այն լոյսին միայն, որ կիջներ, տարիներ առաջ, Մշոյ Մուլթան Մուր Կարապետին զանգակատան խաչին վրայ: Դուք չէ՛ք տեսած այդ լոյսը: Շատ քիչերդ, կրնաք տեսած ըլլալ զայն: Ես այդ քիչերէն մէկն եմ: Ես իմ աչքովս տեսած եմ այդ լոյսը:

Աշակերտ էի այդ վանքը: Երեխայ: Այդ պարսպապատ վանքը ողորմած էր խորհրդաւոր երեւոյթներով: Ան՝ այս սովորական աշխարհին մասը չէր կազմէր կարծես: Խորունկ եւ անբացատրելի բան մը կը ծփար անոր շուրջը: Բան մը՝ ուրկէ երկար դարերու հոտը կուգար:

Վանքին բակերէն մէկին մէջ կար փոքրիկ գմբէթաւոր տաճար մը՝ նուիրուած Մարիամ Աստուածածնայ, որուն "դիւտուն" կ'ըսէինք: Այդ տաճարը շինուած էր հեթանոսական մեհեանի մը աւերակին վրայ: Անոր նեղ ու փոքրիկ պատուհանէն երբ ականջնիս մօտեցնէինք՝ կը լսէինք խուլ ձայներ՝ որոնք իբրեւ թէ, գետնին տակ շղթայուած դուրերէն եւ սատանաերէն կուգային:

Երբ, առաջին անգամ վանքը գացի եւ աշակերտ արձանագրուեցայ հոն, ի չարս շատ մը խորհրդաւոր պատմութիւններու լսեցի որ, տարին անգամ մը, գիշեր ատեն լոյս կիջնէր գմբէթներէն մէկին վրայ: Եւ որովհետեւ այդ երեւոյթը տեղի կունենար աշնան եղանակին, այդ ամիսներուն, մենք բոլոր աշակերտներս, անձկանքով կսպասէինք այդ երկնային յայտնութեանը:

Խոշոր եւ երկար ննջարան մը ունէինք յիսունէ աւելի մահճակալներով:

Աշնան գիշեր մըն էր: Գիշերապահը, բարձրահասակ, ծերունի Սասունցի մը՝ ննջարանին մէկ անկիւնը նստած, մոմի նուաղկոտ լոյսին տակ փող կը փչէր: Կը փչէր այնքան մեղմ, այնքան անուշ, որ երաժշտական ալիքներու անտեսանելի մշուշին ներքեւ թմրած եւ գիտնով քնացանք: Որչա՛ փ էի քնացեր, չեմ գիտեր, երբ գացի որ մէկը իմ ծածկոցս կը քաշէր: Աչքս բացի, տեսայ որ կոյր Խաչոն էր ան, որ կըսէր.

"Մմբատ յէ՛լի, լուս է յիջի ".

- "Գեղա՛մ, յէլի, լուս է յիջի... Մկրո՛, յէլի լուս է յիջի...":

Յետոյ, մահճակալէ մահճակալ երթալով, Գարեգին, յէլի՛ լուս է յիջի... ":

Բոլորս իրարու ետեւէն դուրս ցատկեցինք պլլուած մեր փոքրիկ ծածկոցներուն մէջ:

Երկրորդ յարկին պատշգամբ խոնուած, աչքերնիս գամեցինք, վե՛ր մութին մէջ մխուող գմբէթներուն:

Ահռելի մրրիկ մը կը գոռար: Ձիւնախառն անձրեւ մը անսովորօրէն թանձր՝ վար կը թափէր: Մեւ ամպերու բլուրներ՝ կախուած վանքին եւ շրջակայքին վրայ՝ մութէն կը գատորոշուէին:

Հովի ձա՛յնն էր կուգար ականջնուս, թէ հազարաւոր անօթի գայլերու ոռնոցը:

Ու ահա, այդ ահեղ ու մութ մրրիկին մէջ մխուող զանգակատան խաչը շրջանակուած տեսանք լոյսով, դեղնօրակ եւ սարսռուն լուսապսակով մը՝ նման աղօթքին մէջ վերացած սուրբերու լուսապսակին:

Քարացած այդ խորհրդաւոր երեւոյթին առջեւ, սկսանք բնագոյրաբար ինքզինքնիս խաչակնքել, կրօնական խորունկ ջերմեռանդութեամբ:

- "Սուրբ հոգի՛ն է... Սուրբ հոգի՛ն... երկնային լոյսը... " Հաւատամք խոստովանիմք ", կը մրմնջէինք բոլորս եւ մեր սորված աղօթքները կըսէինք:

Կայծակները կը պատռտէին գիշերը, որոտումը կը ցնցէր երկինքն ու գետին, եւ քամին այսահարներու բազմութեանց պէս ոռնալով կը թաւալէր լեռներու եւ ձորերու մէջ:

Վարը՝ բակին մէջէն, վարդապետները մէկ մէկ լամբայ ձեռքերնին՝ շարժուն ստուերներու պէս, դէպի

Մայր Տաճարը կերթային աղօթելու:

Կոյր Խաչօն էր արթնցուցեր բոլորը: Ա՛ն էր առաջին անգամ տեսեր լոյսին էջքը երկնքէն՝ մինչ վանքը խորունկ քունի մէջ էր ընկղմեր:

Կը պատմուէր որ ան՝ հին յեղափոխական էր եղեր եւ տարօրինակ բաներու կը հաւատար:

Արդեօք, ան կը փիլիսոփայէ՞ր այնպէս ինչպէս հեթանոս խորհող մը պիտի փիլիսոփայէր նման

պայմաններու ներքեւ: Արդեօք, ան կը մտածէ՞ր որ այդ փոթորիկը, Մարիամ Աստուածածնայ

տաճարին տակէն շղթայագերծ եղած դէներու բազմութիւններն են՝ որոնք, իրենց մրրկայոյզ էութեամբը կուգային ցնցելու ընդարմացած եւ հըշոշ մեր աշխարհը:

Ան կը մտածէ՞ր արդեօք, որ այդ լոյսը ո՛չ թէ երկնքէն կուգար՝ այլ Աշտիշատի Վահագնեան

Տաճարներու աւերակներէն, իբրեւ կանթեղ հայ ժողովուրդի վերագարթումին:

Կրնայ ըլլալ, սակայն, որ այդ խաչը շրջանակող լուսապսակը՝ Մամիկոնեան Վարդանին վահանէն արջակուող կայծերն էին՝ որ կը ցխրտային մրրիկին մրճահարումէն:

Հաւանական չէ՞, արդեօք, որ ան՝ մեր Յաղթանակի Աստծու՝ Վահագնի աչքն էր՝ որ գմբէթին կատարէն, շանթարձակ ամպերուն ծոցէն՝ կը դիտէր հայ ժողովուրդին մոլորած սիրտը:

Այդ աչքի՛ն, Աշտիշատէն եկող այդ լոյսին է որ պէտք ունի հայ ժողովուրդը՝ քալելու համար դէպի իր երազներու Աշխարհը:

"ՏԱՐՈՒԻ ԱՐԾԻԻ ",

ՆՅՈՒ-ՅՈՒՔ 1942 թ., թիվ 18

Քաղաքական Տեսութեան Ներածութիւն.

Պատերազմի Կնճիող

Քաղաքական տեսութիւն տալ կը նշանակէ ո՛չ թէ օրւայ դէպքերը արձանագրել կամ առօրեայի սահմաններուն մէջ անոնց մասին խորհրդածութիւններ ընել, այլ պատմական կեանքի ընդհանուր շարժի, անոր զարգացման ընդհանուր առաջընթացի կապակցութեամբ՝ պատճառագիտօրէն վերծանել եղելոյններու իմաստը-անոնց շարժառիթները, արտայայտութեան ձեւերը, նպատակադրութիւնը:

Քաղաքականութեան առարկան կամ քաղաքական դէպքը կը դիմագծի անով, որ ան պատմութիւն դառնալու ընդունակութիւն ունի: Քաղաքականութիւնը "պատմական" ներկայի մէկ մասն է:

Քաղաքականութեան նպատակը "պատմական" ապագայի մէջ է: Պատմութեան առջեւէն կը քալէ քաղաքականութիւնը եւ անոր նիւթեր կը մատակարարէ: Անոր մեկնակետը ներկան է եւ նպատակակետը՝ ապագան: Ան՝ իրերու "այժմեան" վիճակի ըմբռում է եւ "գալիք" ի կռահում: Անոր խնդիրը պատմութիւն ստեղծող հաւաքական ոյժի մը "այսօր"ն է եւ "վաղը": Որով՝ անոր արդիւնքները պատմութեան համար բախտորոշ ըլլալու աստիճան չափանշական են:

Պատմութիւնը կը ստեղծի երկու գործօններու շնորհիւ- ենթակայական ոգի եւ առարկայական ոգի (առարկայական ոգի է, օրինակ՝ մշակոյթը, քաղաքակրթութիւնը):

Առարկայական ոգիի ստեղծիչը ոչ այլ ոք է, քան ես-ը՝ ենթական: Որով՝ պատմութիւնը ոգիի բացարձակ յայտնութիւն է: Քանի որ քաղաքական ամեն դէպք ընդունակ է պատմութիւն դառնալ, ուրեմն, ինքը՝ քաղաքականութիւնն ալ ոգիի արտայայտութիւնն է, նոյնիսկ խտացեալ ոգի:

Քաղաքականութիւնը կազմակերպեալ ոյժի մը իրերուն կենսաբանօրէն նպատակայարմար վիճակ մը պարտադրելու եւ զանոնք օգտագործելու ճիգն է:

Այդ ոյժի էութիւնը ըստ աշխարհաքաղաքագիտութեան (Geopolitik) հիմնադիր Rudolf Kjellen-ի, ունի հինգ կողմեր- պետութիւն, ժողովուրդ, տնտեսութիւն, ընկերութիւն, վարչութիւն:

Ըստ Kjellen-ի ասոնք քաղաքական ոյժի առարկայական գործօններն են, բայց իրականին մէջ ասոնք զուտի առարկայական չեն, այլ ոգիի "առարկայացումներ":

Kjellen-ը կուտայ նաեւ քաղաքական ոյժի զուտ ենթակայական գործօնները-տուէալ ազգի ըմբռումը իր իսկ եւ արտաքին աշխարհի մասին, անոր զգացումային ոյժերու չափը եւ կարողականութիւնը, գործիչներու ընդունակութիւնը՝ յարաբերութիւնները դատելու եւ նպաստաւոր պայմանները օգտագործելու:

Ըստ այսմ՝ քաղաքականութիւնը օրւայ սովորական շաղակրատութիւն չէ, ինչպէս կենթադրեն հայերը, յոյները, վրացիները, նաեւ հրեաները, երէկւայ իտալացիները եւ առհասարակ բոլոր այն ժողովուրդները, որոնք նուազ քաղաքական իմաստութիւն եւ ոյժ ունին: Քաղաքականութիւնը գիտութիւն մըն է, որու կնճիոններու իմաստը հասկանալու համար նախ պէտք է ունենալ որոշ աշխարհայեցողութիւն, որ կը նախատեսէ լայն զարգացում եւ ըմբռում՝ կեանքի եւ աշխարհի մասին: Քաղաքական որեւէ ելոյթ պէտք է հիմնուած ըլլայ կամ համապատասխանէ պատմութեան, յատկապէս պատմա-փիլիսոփայութեան, հոգեբանութեան, մարդա-ցեղաբանութեան, տնտեսագիտութեան, ընկերաբանութեան, ռազմագիտութեան, դիւանագիտութեան, եւէն. տուէալներուն, սկզբունքներուն եւ օրէնքներուն:

Քաղաքականութիւնը վարել կը նշանակէ հաշիւ առնել կեանքի օրգանական զարգացման կապուած բոլոր գիտութիւնները եւ ասոնց սահմաններուն մէջ ըմբռնուած իրականութեանց տուէալները:

Քաղաքականութիւնը հասկնալ կը նշանակէ ընդհանուր ծանօթութիւն ունենալ այս գիտութեանց եւ իրականութեանց մասին:

Կայ նաեւ ուրիշ պարագայ մը-ո՛չ միայն քաղաքականութիւնը վարելը, այլեւ հասկնալը կապուած են քաղաքական ոյժզգացութեան որոշ աստիճանի մը:

Եթէ հայերս այնքան ողբերգական պայմաններու մէջ մեր քաղաքական "առեւտուրներէն" խաբւած դուրս եկանք, ատոր պատճառները միայն Արեւելքի իրական պայմանները չէին, այլեւ Եւրոպայի մասին մեր թերի, մակերեսային հասկացողութիւնը եւ մանաւանդ տկարութիւնը՝ մեր քաղաքական ոյժզգացութեան:

Եթէ ճիշդ է, որ կամքը յաճախ չենթարկւիր բանականութեան կամ կեանքը գիտութեան, նոյնքան եւս ճիշդ է, որ բոլոր կենսանորոգ ճշմարտութիւնները եւ բոլոր քաղաքական յաջողութիւնները ձեռք կը բերին իմացական եւ կամային գործօններու ներդաշնակ ճիգով:

Ճի՛շդ հասկնանք, որպէսզի ուղիղ գործենք:

Յաճախ կը լսենք. "պատերազմ չկրնար ծագիլ, ազգերը յոգնած են. ոչ ոք կուզէ պատերազմիլ ": Յոգնածներու ենթակայական տրամադրութիւնն է սա, կիսատ ըմռնում մը պատմութեան մասին: Պատմութիւնը խաղաղութեան եւ պատերազմի միջեւ ճօճացող առաջընթաց մըն է: Պատերազմի եւ խաղաղութեան յախտենական տենչ- այս է մարդու ճակատագիրը: Չկայ պատերազմ չկրնար խաղաղութեան տենչ ըլլալ, չկայ խաղաղութիւն չկրնար պատերազմ գոյութիւն ունենալ: Պատերազմի ծնուցիչ մայրը խաղաղութիւնն է, խաղաղութեանը՝ պատերազմը: Խաղաղութեան ատեն է, որ պատմութիւնը կը հասունցնէ պատերազմի խռովքը եւ պատերազմի ընթացքին է, որ կեանքը կը յղանայ խաղաղութեան բաղձանքով: Ազգերը կը մեռնին ո՛չ թէ պատերազմէն, այլ խաղաղութեան մասին իրենց ունեցած ծռռ ըմբռնումէն: Նման ըմբռնումն է օրինակ, այն պնդումը, թէ "ոչ ոք կուզէ պատերազմիլ ": Պատմութենէն գիտենք, որ ազգերը պատերազմի կը մտնեն ո՛չ միայն "կամայ ", այլ "ակամայ ": Ըսել է, թէ պատերազմը հասունցնող առաջընթացներու մարզին մէջ տեղ ունին եւ անբանական, անգիտակցան ոյժերը: Յայտնի է նաեւ, որ պատերազմներու վախճանը յաճախ կորոշեն մարդոց կամքին եւ ցանկութիւններուն հակասող գործօնները, որով՝ յաղթութեան եւ պարտութեան խնդրին մէջ ալ վճռական դեր մը վերապահուած է անբանականին, անգիտակցականին: Հայը մարդկային այն տիպերէն է, որոնք կը հպարտանան իրենց իմացական ընդունակութեամբ, որոնք սակայն կենսաբանական իմաստութիւն չունին: Հայը գործնական խելքի էակ է եւ ո՛չ թէ լայնաթոնիչ երեւակայթուեան. ան հասկցող մըն է եւ ոչ թէ կռահող մը: Կարելի է ըսել, որ հայը խաղաղութեան ատեն աշխարհի ամենաանփոյթ ժողովուրդն է: Հայը չի հաւատար պատերազմի եւ ատոր համար պատմական ամեն դէպք ան կընդունէ իբր անակընկալ մը, իբր "անամպ երկինքէն ժայթքող կայծակ " մը: Ան տակաւին հասկցած չէ կենսա-բարոյական սա երկու ճշմարտութիւններու իմաստը- խաղաղութեան մէջ նախապատրաստուիլ միայն մէկ բանի՝ պատերազմի, իսկ պատերազմի ընթացքին կամենալ միայն մէկ բան՝ յաղթանակ:

"ՅԵՂ ԵՎ ՀԱՅՐԵՆԻՔ ",
ՍՈՖԻԱ 1936 թ., թիվ 1-2

Վահան Տոտումեանց Ի՞նչ է Հարկաւոր Գաղութահայութեան

Գաղութահայութեան հարկաւոր է նախ կազմակերպութիւն եւ այդ ո՛չ միայն բարոյական, մշակութային, այլեւ տնտեսական իմաստով: Աշխարհագրական ցրածութեան հետ՝ հոգեւոր կապի եւ միութեան բացակայութիւնը հայերին կարող է առաջնորդել դէպի կատարեալ քայքայումը: Հայերը, սակայն, եթէ կազմակերպեն իրենց ազգային կեանքը պիտի կարողանան ո՛չ միայն յաջողապէս մաքառել օտար երկիրներում կորչելու վտանգի դէմ, այլեւ նպաստել Հայաստանի վերականգնումի դատին:

Անհրաժեշտ է կազմակերպել հայ գաղութների դպրոցական գործը, ընդլայնելով նախակրթարանների ցանցը, մանաւանդ ոյժ տալով միջնակարգ դպրոցներին եւ նրանց մէջ մտցնելով ներկայ մանկավարժութեան սկզբունքներն եւ հետապնդած նպատակներին համապատասխանող ծրագիր: Մի ժամանակ խօսք եղաւ նոյնիսկ համալսարանի մասին. եթէ Գիւլբենկեանի պէս մի մեծահարուստ չկարողացաւ այդ բարիքը ընծայել իւր ազգին, այդ չի նշանակում, թէ բարոյապէս լաւ կազմակերպւած մի հայութիւն ընդունակ չէ այդպիսի մի հաստատութիւն ստեղծել:

Անհրաժեշտ է կազմակերպել մեր բարեգործութիւնը, միացնելով այդ նպատակին ծառայող բոլոր ընկերութիւնները եւ տալով նոր մի ծրագիր:

Անհրաժեշտ է տնտեսապէս կազմակերպել հայ բանւորներին, արհեստաւորներին, վաճառականներին եւ.է.ն. եւ այդ կազմակերպութեան գլխաւոր ձեւը պիտի լինի համագործակցութիւնը:

Տնտեսական կազմակերպութիւնը մեր մէջ շատ թոյլ է եւ նրա գլուխը կանգնած են պատահական մարդիկ: Այդ գործի համար պէտք է պատրաստել ղեկավարներ:

Հայերը պէտք չէ կրկնեն հրեաների սխալը՝ միայն դրամով զբաղւելով եւ կարծելով թէ դրամը իրենց պիտի ազատի օտարների ատելութիւնից: Հարստութիւնը միջոց չէ հարեւանների սիրտը գրաւելու:

Ծայրահեղ նիւթապաշտութիւնը, որ տարածւել է հայոց մէջ, վտանգաւոր է ազգի համար ո՛չ միայն բարոյական, այլեւ տնտեսական տեսակետից: Խնայողութիւնը լաւ բան է եւ հայերը խնայող են, բայց պէտք չէ այդ հասցնել կծծիութեան, որ զգուշ է դարձնում ո՛չ միայն առանձին անհատներ, այլեւ սրանց պատճառով ամբողջ մի ազգ: Ի գուր չէ, որ մարդկութեան ամենամեծ բարոյախօսները խարազանում են ազահութիւնը, կծծիութիւնը եւ այդ մոլութիւններով ձեռք բերւած հարստութիւնը:

Ինձ միշտ զարմացրել է Մանթաշեանը, որ ո՛չ միայն առատաձեռն էր, այլեւ գիտէր իր բարեգործութիւնը ծառայեցնել ազգի ընդհանուր բարօրութեան նպատակին: Նա ո՛չ միայն դպրոցներ եւ եկեղեցիներ էր շինում, այլեւ հասկացել էր բարձրագոյն կրթութեան արժէքը եւ հազարից աւելի հայ ուսանողներ էր պահում ռուսական եւ արտասահմանեան բարձրագոյն դպրոցներում: Այսօրայ հայ հարուստներից ոչ ոք այդ մասին տրամադիր է մտածել: Նկատելի է, որ այդ Մանթաշեանը գրեթէ անգրագէտ մարդ էր, իսկ այժմեան հայ ունեւորներն իրենք իրենց համարում են "զարգացած", բայց իրականութեան մէջ սրանք թերուսներ են, որովհետեւ չեն հասկանում, որ հարստութիւնը պարտաւորեցնում է, որ հարստութիւնը յաւիտենական չէ: Չեն անդրադառնում այն փաստին, որ դեռեւս երկէ բազմաթիւ հայերի դիզած հարստութիւնը բաժին դարձաւ թուրքերին եւ բոլշեւիկներին: Որ ապագայում էլ ոչ մի հարստութիւն ապահով չէ՝ նոյնիսկ քաղաքակրթւած երկիրների մէջ: Որ ամեն հարստութիւն էլ աւելի "վտանգւած" է, եթէ նա ազգային տնտեսութիւն չէ: Հայ ունեւորները շարունակում են ապրել միջազգային փերեզակի հոգեբանութեամբ: Նրանք մոռանում են, որ առանց հայրենիքի ո՛չ միայն հարստութիւնը, այլեւ կեանքը շատ աւելի կարճատեւ է լինում: Նրանք հեռու են մնում մեր անկախութեան պայքարից, առանց հասկանալու, որ հայրենիքի ապագայի համար եղած ամեն առատաձեռնութիւն վարձատրուում է դեռեւս այս աշխարհում:

Հայ գաղթականութեան եւ առհասարակ հայ ազգի համար կարեւոր է ունենալ մի քանի մեծ մարդիկ կամ գրողներ, քան թէ բազմաթիւ վաճառականներ, եթէ մանաւանդ դրանց հարստութիւնը ազգին չի ծառայում:

Օտար մարդիկ, մանաւանդ ֆրանսացի գրողներ, որ վերջերս ճանապարհորդել են Մերձ. Արեւելքի երկիրներ, լաւ կարծիք չեն յայտնում հայերի մասին, որովհետեւ միայն վաճառականների հետ են շփւել:

Մանաւանդ օտարների մէջ ապրող մի ազգ պէտք է նախ՝ պատւի ուղիղ հասկացողութիւն ունենայ եւ երկրորդ՝ այնպիսի մարդիկ, որոնց համբաւը ո՛չ պակաս է օտարներից: Այդպիսի մարդիկ ազգի համբաւը բարձրացնելով ո՛չ միայն բարոյական օգուտ են տալիս ազգին, այլեւ քաղաքական-տնտեսական, գրաւելով օտարների համակրանքը, առանց որի չի կարելի նոյնիսկ առեւտրական գործեր յաջող կերպով առաջ տանել:

Հայ գաղութների ամենամեծ ճիգը պիտի լինի բարձրացնել օտար երկիրներում հայոց պատիւը եւ անունը, որպէսզի ո՛չ միայն անկախութեան գործը հեշտացնեն, այլ եւ իրենց ընկերային-տնտեսական դրութիւնը լաւացնեն:

Ազատութեան նա է արժանի, ո՛վ չունի ստրուկի հոգի եւ չի խորշում ամենայն տեսակ գոհաբերութիւններից:

Հայերի նշանաբանը պիտի լինի իրենց գոյութեան պայքարը տանել պատուով եւ արժանի գոհաբերութեամբ:

Պատիւը ոյժ է եւ զուր չէ, մի շարք առաջադէմ ազգեր, այդ դարձրել են իրենց ցեղային նշանաբանը:

Պատիվը, սակայն, գալիս է մարդու ցեղային զգացումից:

Հայերը պիտի հասկանան, որ պատուաւոր ազգ չեն դառնայ, քանի դեռ ընդունակ չեն առաջնորդել ցեղային բարոյականով:

"ՅԵՂ ԵՎ ՀԱՅՐԵՆԻՔ",

ՄՈՖԻԱ 1936թ., թիւ1

Ներսես Աստուածատուրեան * Հայրենակցական Միութիւններու Մասին

Շատեր սապէս կը տրամաբանեն.- Համահայկականութեան ի վնաս հայրենակցականները "տեղական" հայրենասիրութիւնը կարծարծեն: Նոյնիսկ "տեղացիական" զգացում ըմբռնում եւ շահեր կը ստեղծեն: Ի՞նչպէս համահայկականութիւնը իրականացնել: Չէ՞ որ սփիւռքի մէջ արդէն իսկ երկիրներու եւ աշխարհներու մշակոյթի եւ կլիմաներու կամ օրէնքներու պարտադրութեանց ու քաղաքական հակամարտութեանց դժոխսային խառնիճաղանձը նոր հայուն դէմքը այնպիսի գծերով կ'ակօսէ, որ մէկ սահմանէն միւսը անճանաչելի պիտի դառնայ:

Ուրեմն, ինչո՞ւ այսքան զանազան ազդեցութեանց վրայ աւելցնել նաեւ երբեմնի նահանգներու կամ քաղաքներու բաժանումներու հեռաւոր անդրադարձումը:

Ինչո՞ւ չամբանալ նոյնանման համահայկական մշակոյթի ըմբռնումներու եւ ձգտումներու նոր բերդի մը մէջ մէկ ճակատով կուրծք տալու սփիւռքի ատերող պայմաններուն:

Որով, կ'եզրակացնեն.- հայրենակցական միութիւնները վնասակար ազդակներ են մեր կեանքի մէջ: Պէտք է ջնջուիին:

Առաջին ակնարկով ճիշդ ու արդարացի պիտի գտնէինք այս եզրակացութիւնը:

Կեանքը, սակայն, այլ բան կըսէ: Մեր գոյութեան պայքարի դիմադրական ոյժը իր մէջ վերանորոգիչ ու ոգեւորող խորք մը ունի: Այդ, հայրենիքն է, Հայրենիքի կարօտը:

Կայ, ըստ իս, արուեստականօրէն "համադրական" հայրենիքը - երկիր մը, որ հայրենիքի դեր կը կատարէ պայմաններու համադրութեան շնորհիւ. ուր մարդկային իրաւունքները կը յարգուին, կեանքի, ինչքի եւ պատիւի ապահովութիւն կը տրուի, այն երկիրը, ուր ապրելու, յառաջադիմելու, պաշտօն, փառք ու պսակ ստանալու կարելիութիւն կայ:

Տարբեր է, սակայն, օրգանօրէն պատմական հայրենիքը, ուր թերեւս լերկ ժայռեր ու խոպանացած դաշտեր միայն կան, ուր յաճախ գետերը դիակներ կը քշեն ու բորենիներ կոռնան, հայրենիքը, որ առասպելներու մշուշով է պատուած, հայրենիքը, որ եկող ու անցնող սերունդներուն վրայ դարերու անջնջելի դրոշմն է թողած:

"Համադրական" հայրենիքը հաշուի եւ յարմարութեան հարց է ու կարելի է փոխարինել ուրիշով մը. կը բաւէ, որ պայմանները գերազանցեն նախորդին. սակայն, պատմական հայրենիքը ոչ մէկ ատեն, ու ոչ մէկ պայմանաւ կը փոխարինուի ու կը մոռացուի, եթէ նոյնիսկ պայմանները հարկադրած են զայն լքել ու հեռանալ: Աչքի առջեւ ունեցէք տիպար համադրական հայրենիքի մը, ամերիկեան "ազգ" ի բաղկացուցիչ տարրերը կամ հետեւեցէք հրէից պատմութեան:

2000 տարի առաջ, հրեայ ժողովուրդը լքեց իր պատմական հայրենիքը, բայց 2000 տարի յիշեց ու տառապեցաւ: Հրեան, որ լաւագոյն "համադրական" հայրենիքները ունեցաւ իր ոտքերուն տակ՝ այսօր կը ցանկայ, կը ճգնի կը պահանջէ վերադառնալ իր պատմական հայրենիք:

Դիմանալու, ապրելու եւ հայրենիք վերադառնալու կամքը մեզ պիտի ներշնչէ պահել պատմական հայրենիքի արանդապահները - հայրենակցական միութիւնները:

Իսկ "համադրուած" հայրենիքներու - օրինակ Կեմլիկցիներու, Պոլսեցիներու եւ նման հայրենակցականները ի վիճակի չեն մեզ պատմական հայրենիքէն խօսելու կամ տալու իրենց բաժինը համահայկականութեան գաղափարին եւ աւելորդ միաւորներ են սփիւռքի ազգային կազմակերպական մեքենային մէջ:

Մեր գոյութեան ու վերելքի պայքարին մէջ կարելոր դեր մը յատկացուած է պատմական հայրենիքի հայրենակցականներուն, եւ յատկապէս այնպիսիներուն, որոնց գաւառները, Հայաստանի պայքարի պատմական դրօշակակիրները կամ հայ մշակոյթի մշտավառ հնոցները հանդիսացած են:

* * *

Սփիւռքի ազգային կազմակերպական մեքենայ - այստեղ կանգ առնենք ու խորհրդածենք:

Մեքենայի մը բաղկացուցիչ մասերը իւրայատուկ "պաշտօն" ունին - քմահաճոյքի կամ դիպուածի ծնունդ չեն, այլ հաշուի եւ նպատակի:

Մարդկային աստուածատիպ իմացականութիւնն է, որ կիշխէ անոնց ամէն մէկի յղացման ձեւակերպման ու դասաւորման, որպէսզի լաւագոյն կերպով կատարեն իրենց կանխորոշուած դերը ու նպաստեն գլխաւոր ու հիմնական նպատակի իրագործման:

Իզուր փորձած ենք փնտռել այդ վերահսկող, կանխատեսող ու համադրող իմացականութիւնը մեր ազգային կազմակերպական մեքենայի կառուցուածքին մէջ, եթէ, անշուշտ, կարելի է "մեքենայ" անուանել պակասատր ու հակասական մասերու եւ մասնիկներու այդ կուտակումը, ուր նպատակի

անտեսումը - աւելի ճիշդ մոռացումը - դասաւորման ու համադրութեան պակասը՝ ժամանակի, նիւթական ու բարոյական "կորովի" ապարդիւն սպառում միայն կը պատճառեն:

Վերահսկող ու կանխորոշող - առաջնորդող - իմացականութենէ կը խօսինք, սակայն, մեր դժբախտ իրականութեան մէջ ասիկա գրեթէ միշտ պակասած է:

Փոխան աստուածատիպ այդ իմացականութեան՝ չար ոգի մը իրար կը խառնէ ամեն ինչ: Դիպուածը, կիրքը, քմահաճոյքը, անհարագատ հայրենիքներու սէրն ու անոնց յիշատակը կ'ապկելու բնագործ, ստորնութիւնն ու սնափառութիւնը, հակասութեան շփոթը կ'իշխեն ու կը վարեն:

Ու երկինքն ու հայերը կը հանդուրժեն: Քառսային խառնիճաղանճը իրականութիւն է, ներկայ է եւ ապագայ: Մենք կը մոռնանք էականը - կենաց եւ մահու հարցը:

Ճամբէն կը շեղինք, ճահիճներու մէջ կը թաղուինք ու յիմարաբար կը "հաւատանք" երեկոյեան գիւղ հասնիլ:

Ցեղը պահելու եւ հայրենիքին տիրանալու կամքը իր դրոշմը պէտք է դնէ մեր բոլոր ձեռնարկներուն վրայ:

Ատկէ, կարելի չէ շեղիլ. ատկէ դուրս ո՛չ մէկ մտածում, ո՛չ մէկ գործ, ո՛չ մէկ տառապանք ու ո՛չ մէկ երջանկութիւն:

Ահա, թէ ի՞նչ լոյսի տակ մենք կը քննենք սփիւռքի ազգային կազմակերպական մեքենան իր բոլոր բաղկացուցիչ մասերով: Նոյն լոյսի տակ կը քննենք նաեւ սփիւռքի կեանքը:

Տասնը վեց տարուան մեր արտասահմանեան կեանքը բացասական երեւոյթ է ու կասկածի տակ կը դնէ մեր ազգային արժանիքները, մեր մարդկային իմացականութիւնը եւ բարոյականը:

Մենք ամեն օր քիչ մը աւելի վար հակեցինք մեր ճակատները ու քիչ մը աւելի՝ հաշտուեցանք փճացումի եւ մահուան հետ: Մենք մեր վերքերը դարմանելու փոխարէն՝ աւելի խորացուցինք ու թունաւորեցինք: Փոխանակ մտածելու եւ հաշուելու՝ մենք վիճեցանք: Փոխանակ կազմակերպուելու եւ գոյութեան պայքարը տանելու, մենք դիպուածին ու պատահականութեան քմահաճոյքին ենթարկուեցանք:

Չար ոգին եկաւ մեր օճախին մէջ բոյն դրաւ, իսկ իմացականութիւնը - մթագնեցաւ:

Ինչու :

Որովհետեւ ցեղին ձայնը խեղդուեցաւ, հայրենիքի կարօտը մարեցաւ հոգիներուն մէջ:

Ո՞վ պիտի խօսի մեզի հայրենիքէն. ո՞վ պիտի վառէ կարօտի խարոյկը - միայն ան, որ արտասուքը աչքերուն, վերջին անգամ համբուրած է արդար հողը մեր պապերուն: Ան, որ իր նայուածքն է կապեր Նեմրոյթի ու Արարատի յաւիտենական կատարներուն - Հայաստանի հողին զաւակը՝ անհատապէս ու հաւաքականօրէն կազմակերպուած ձեռով:

Կը կրկնենք, Կեմլէիկի, Պուրսայի, Բիւթանիոյ ու նման "բաղադրական հայրենիքներու" հայրենակցութեան հիման վրայ կազմակերպուելով՝ հայերը կը տըկարացնեն իրենց անփոխարինելի հայրենիքի կարօտի պահանջը ու ապագան:

Խօսեցուցէք Նեմրոյթը, Արածանին, Վանայ Օռվը, Շիրակը կամ Մշոյ Դաշտը, Արարատի սպիտակ ձիւնը կամ Մասնոյ ժայռերը խոժոռ. խօսեցուցէք Հայոց Աշխարհի ամեն մի թիզ օրհնուած "կարմիր հող"ը, եւ պիտի տեսնէք, որ հոգիները պիտի բուժուին գաղութի դալուկէն, եղբայրական ձեռքերը իրարու պիտի սեղմուին, ճակատները պիտի բարձրանան ու աչքերը փայլին: Հայուն միտքը պիտի գործէ, "աստուածատիպ իմացականութիւնը" իր դրոշմն ու կնիքը պիտի դնէ մեր ամեն մէկ ձեռնարկին ու քայլերուն վրայ: Հայը հոգեւին վերանորոգուած իր վտանգուած գոյութեան գիտակցութեամբ անհանգիստ ու վճռական ճամբայ պիտի որոնէ, ճամբայ պիտի գտնէ հայրենիքի ու փրկութեան ճամբան: Որովհետեւ մեր - գաղթահայերու - գոյութեան իմաստը մեր պատմական հայրենիք վերադառնալու մէջ է:

Ու հետեւաբար այն միութիւնը կամ կազմակերպութիւնը, որ հայրենիք չի խոստանար, հայրենիքի համար չի գործեր կամ կը դադրի գործելէ, աւելորդ է եւ վնասակար:

"ՏԱՐՈՒՆԻ ԱՐՄԻԻ",
ՄՈՖԻԱ 1938թ., թիվ 2, 5-6

* - Ներսէս Աստվածատուրյանը 30-ական թվականների Հայկական ցեղային-վերանորոգչական շարժման գործուն մասնակիցներից է, Ցեղակրոն եւ Տարոնական շարժումների սյուններից: Ծնվել է Սլյուտարում (Կ.Պոլիս), ծագումով տարոնցի է: Եղել է Հ.Յ.Դ. անդամ, Հ.Մ.Ը.Մ. Բուլղարիայի շրջանի պատասխանատու գործիչներից: Վարել է առեւտրական լայն գործունեություն՝ նյութական զգալի օժանդակություն բերելով ազգային - հասարակական կյանքին: Նրա մասին Կ. Գեւորգյանը գրում է... "Պուլկարահայ բոլոր խավերէն սիրուած, ազնուական խառնուածքի մարմնացում, անձնուէր

ու հայրենապաշտ..., որի համար իր առեւտրական փայտուն գործէն շատ աւելի կենսական էին մեր ազգային-քաղաքական շահերը եւ որի մօտ այնքան նրբօրէն բյուրեղացած էին հայրենասիրական զգացումներն ու ըմբռնումները " ("Հայրենիք " օրաթերթ, Բոստոն, 1957 թ., օգոստոս 11, էջ 3):

Հ. Ասատրյանի հետ, Սոֆիայում խմբագրել ու հրատարակել են "Ցեղ եւ Հայրենիքն " ու "Տարօնի Արծիւը ": 1944թ-ին ձերբակալվել է համայնավարների կողմից եւ տարվել Ուրալի բանտ, ուր եւ մահացել է:

Իր մասին մեզ հայտնի շատ թե քիչ խոսուն գրությունը տե՛ս "Հայրենիք " ամսագիր, Բոստոն, 1958 թ., թիվ 7, էջ 107-109: